

GAMLE HUS DA OG NÅ

Nordbyen

Foto KMK 2004

Status for SEFRAK-registrerte bygninger Holmestrand kommune Vestfold fylke 2004

Forord

Kulturminnekompaniet foretok år 2004 på oppdrag fra Riksantikvaren en kontrollregistrering av ca. 3400 bygninger i kommunene Sarpsborg, Holmestrand, Bø og Samnanger

Undersøkelsen bygger på en landsomfattende registrering av hus bygd før 1900 kalt SEFRAK-registreringen. De innsamlete dataene danner grunnlaget for databasen Nasjonalt bygningsregister som ble åpnet i 2000.

Undersøkelsen ble gjort som et ledd i Riksantikvarens overvåkingsprogram av SEFRAK-registrerte hus i et representativt antall kommuner. Ved hjelp av periodiske kontrollregistreringer er målet å få informasjon om desimeringstakt og endringer på bygg eldre enn 1900.

Kontrollregistreringen knytter seg til nasjonalt resultatmål 1: "Det årlige tapet av kulturminner og kulturmiljøer som følge av fjerning, ødeleggelse eller forfall, skal minimeres, og skal innen år 2008 ikke overstige 0,5 % årlig".

Systematisk kontrollregistrering ble i år 2000 foretatt i kommunene Nord-Aurdal, Gjerstad, Fræna og Kautokeino; 2001 i Tromsø; 2002 i Sandnes, Eidskog, Skjåk og Saltdal; 2003 i Melhus, Snåsa, Flora og Vega.

Tidligere var det gjort spredte undersøkelser i presskommuner i Osloregionen – Nittedal, Lier og Ullensaker. Disse viste et gjennomsnittlig årlig tap på 1 % for hus eldre enn 1900. Satt på spissen vil dette si at om 80 år ville alle hus eldre enn 1900 være borte.

Rapporten er skrevet av Kulturminnekompaniet. Rapportformen bygger på Nittedalrapporten, men er omarbeidet i samarbeid med Riksantikvaren, ved Gro Wester i 2000, fra 2001 Anke Loska.

April 2007

Unni Broe og Solrun Skogstad

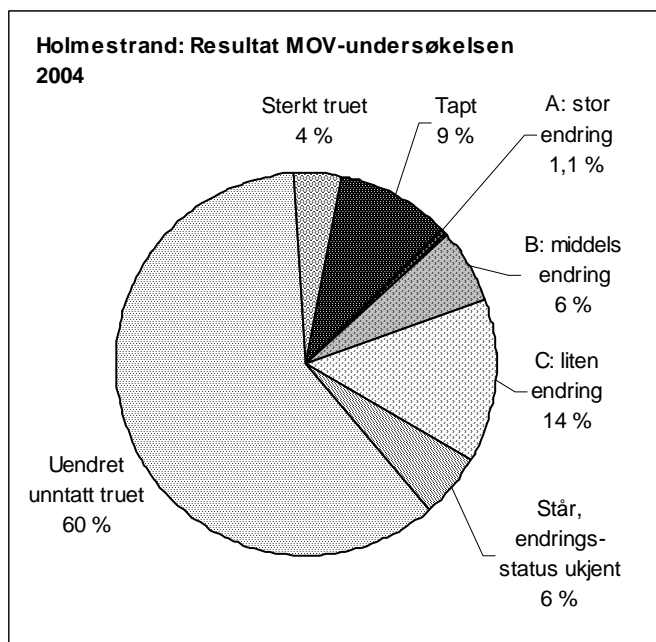
Innhold

0	SAMMENDRAG	7
0.1	Nøkkeltall Holmestrand	7
0.2	Kvantitative forandringer	7
0.3	Kvalitative forandringer	7
0.4	Årsak til tap og endring	9
0.5	Bruk av SEFRAK/GAB som planverktøy	10
1	"GAMLE HUS DA OG NÅ" – PROSJEKTETS INNHOLD OG IDEER	11
1.1	Rapporten som ledd i miljøovervåking (MOV)	11
1.1.1	Om Riksantikvarens miljøovervåking (MOV)	11
1.1.2	Miljømål	12
1.2	De fire utvalgte kommunene til MOV-undersøkelsen år 2004	12
1.3	Generelt om SEFRAK – Nasjonalt bygningsregister	12
1.3.1	Historisk utvikling	12
1.3.2	Opplysningene i registeret	13
1.3.3	Registreringsmaterialet.....	13
1.4	Bakgrunns materialet for MOV-undersøkelsen	13
1.4.1	Nasjonalt bygningsregister	13
1.4.2	Undersøkte SEFRAK-data.....	15
1.4.3	Parametere for MOV-undersøkelsen.....	17
1.5	Samlet resultatoversikt MOV 2004	20
1.5.1	Kvantitative forandringer	20
1.5.2	Kvalitative forandringer	21
2	INNLEDNING	26
2.1	Kart over Holmestrand	26
2.2	Historikk og beskrivelse	27
2.2.1	Geografi og topografi	27
2.2.2	Hovedtrekk i bosetting og næringsgrunnlag	27
2.3	Grunnlags materialet for MOV-undersøkelsen i Holmestrand	37
2.3.1	Antall undersøkte hus	37
2.3.2	Registreringstidspunkt.....	37
2.3.3	Spesielle forhold ved SEFRAK-registreringen i Holmestrand	37
2.3.4	Registreringskretser.....	37
2.3.5	Geografiske områder i Holmestrand	38
2.3.6	Tettbygd/spredtbygd.....	38

2.4	Egenskaper ved undersøkte hus i Holmestrand	39
2.4.1	Samfunnssektor	39
2.4.2	Sosial miljøsammenheng	40
2.4.3	Bygningstyper	41
2.4.4	Alder.....	43
3	RESULTAT	44
3.1	Tap	44
3.1.1	Tap – samlet oversikt	44
3.1.2	Tap – samfunnssektor.....	44
3.1.3	Tap – sosial miljøsammenheng.....	45
3.1.4	Tap – bygningstyper.....	46
3.1.5	Tap – alder	46
3.1.6	Tapsårsaker	47
3.2	Endringer av gjenstående bygninger	53
3.2.1	Endringer – samlet oversikt	53
3.2.2	Endring – samfunnssektor	54
3.2.3	Endring – sosial miljøsammenheng	54
3.2.4	Endring – bygningstyper	55
3.2.5	Endring – alder.....	56
3.3	Tilstand	65
3.3.1	Tilstand – samlet oversikt.....	65
3.3.2	Tilstand – samfunnssektor	65
3.3.3	Tilstand – sosial miljøsammenheng	66
3.3.4	Tilstand – bygningstyper	66
4	GEOGRAFISKE VARIASJONER	69
4.1	Tap og geografiske variasjoner	69
4.1.1	Tap – områder: Botne – Holmestrand gamle bykommune.....	69
4.1.2	Tap – tettbygd/spredtbygd.....	69
4.2	Endringer og geografiske variasjoner	70
4.2.1	Endring – områder.....	70
4.2.2	Endring – tettbygd/spredtbygd.....	70
4.3	Tilstand og geografiske variasjoner	70
4.3.1	Tilstand – områder:	70
4.3.2	Tilstand – tettbygd/spredtbygd	71
5	REGISTRERINGSTIDSPUNKT OG VARIASJONER	71
6	KONSEKVENSER OG TENDENSER	72
6.1	Konsekvenser for kulturminner og kulturhistoriske sammenhenger som følge av kommunens generelle utvikling	72
6.1.1	Befolkningsutviklingen	72
6.1.2	By- og tettstedsvekst	72
6.1.3	Jordbruksbygda Botne.....	76
6.2	Arealfragmentering, større inngrep	79

6.2.1	Vegprosjekter.....	79
6.2.2	Større anlegg.....	79
7	SAKSBEHANDLING, PLANFORHOLD M.M.....	82
7.1	Bruk av SEFRAK-materialet i kommunen.....	82
7.2	Planforhold	82
7.2.1	Kulturminner med formelt vern	82
KILDER.....		84
VEDLEGG 1. BYGNINGSTYPER: TAPT, ENDRET, TRUET – TABELL		85
VEDLEGG 2. REGISTRERINGSKRETSER: TAPT, ENDRET, TRUET – TABELL		86

0 Sammen drag

0.1 Nøkkeltall Holmestrand

Over en periode på 12 år har 9 % av de undersøkte bygningene gått tapt.

0.2 Kvantitative forandringer

MOV-undersøkelsen i Holmestrand omfatter 476 bygninger. 45 av disse har gått tapt. Det tilsvarer en prosentandel på 9 %.

20 bygninger er så sterkt truet på grunn av teknisk tilstand at de er rivingstruet. Det tilsvarer en prosentandel på 4 % av de undersøkte bygningene. Dette er et minimumstall.

Fem hus, (1 %) er så sterkt ombygd at de er

vanskelige å kjenne igjen – endringstype A.

Samlet utgjør tallene for tap, stor endring (endringstype A) og sterkt truede en bolck på ca. 13 %, der kulturminneverdiene er borte for alltid eller er sterkt svekket.

Totalt er 99 hus endret siden registreringstidspunktet, inkludert endringstype A. Det tilsvarer en prosentandel på ca. 23 % av de undersøkte. De fleste endringene gjelder mindre påbygg og utskifting av ytre bygningselementer, endringstype B og C.

I år 2004 sto 60 % av de undersøkte husene i tilnærmet samme form som ved registreringstidspunktet, og disse var ikke spesielt truet av dårlig teknisk tilstand. Andelen som var berørt av tap, endringer og dårlig teknisk tilstand var ca. 34 %.

SEFRAK-registreringen i Holmestrand ble så vidt påbegynt i 1989 med noen få hus, men den egentlige registreringen foregikk over to år 1991–92.

0.3 Kvalitative forandringer

Grunnlagsmaterialet i Holmestrand viser en stor en spredning på alder, opprinnelig tilknytting til samfunnssektorer, yrkesgrupper og sosial miljøsammenheng. Det reflekterer at vi i tillegg til et tradisjonelt jordbrukssamfunn, har med en gammel bykommune å gjøre. Undersøkelsen viser at det har skjedd forandringer som berører sammensetningen i kulturminnebildet. Det vises særlig i forhold til hustyper og sosial miljøsammenheng, men også i forskjeller mellom miljøer.

Kulturminnebildet i Holmestrand kommune kan grovt deles i tre kulturhistoriske "miljøer": Den gamle byen under fjellet, forstadsbebyggelsen langs innfartsvegene og jordbruksbygda Botne. Utviklingen i kulturminnebestanden siden førstegangsregistreringen har slått ulikt ut for de tre områdene.

Byen: Samlet ligger tapet i Holmestrands bybebyggelsen noe under gjennomsnittet. I sentrum er det kun én krets med tap – krets 105 i Nordbyen, men tapet her er tilgjengelig godt over gjennomsnittet. I

forhold til kulturminneverdier er det et viktig område med deler av byen eldste bebyggelse, og det strekker seg fra 1880-talls kvartalene til miljøet rundt Holmestrand kirke unntatt bebyggelsen mot bryggene. I forhold til bestanden er det bakgårdsbebyggelsen og uthusene i byen som har vært mest utsatt. Tapsprosentene ligger markert over gjennomsnittet for uthus og rester av næringshus av typen verksteder og småindustri. Dette er hus som dokumenterer viktige sider av hvordan "den gamle byen" fungerte, men er vanskelige å tilpasse til ny bruk. Selv om det er få hus det gjelder, har tapet betydning fordi denne bebyggelsen alt var desimert ved utgangspunktet. Det er få i kulturminner i dag som dokumenterer slike virksomheter og funksjoner.

De typiske bygårdene, hus bygd for kombinert boligformål og næringsvirksomheter, har lavt tap, under det halve av gjennomsnittet. Det samme gjelder den langt større gruppen eldre boligbebyggelse uten spesiell næringsstilknytting, som vi finner både i bymiljøer og i forstedene. Endringsandelene for disse er høye. Tallene forteller at dette er hustyper som har latt seg tilpasse dagens bruk. Men her er det store variasjoner avhengig av opprinnelig sosial miljøsammenheng.

Med unntak for krets 105 i Nordbyen, har byens sentrum ingen tap i undersøkelsesperioden. Føringerne for en del av tapene i Nordbyen ligger trolig i hovedsak noe bak i tid, til tiåret rett før SEFRAK-registreringen kom i gang, og har sin bakgrunn i store byplanmessige endringer som kom som en følge av byggeboom og revitalisering av byen etter mange år med usikkerhet og trafikkforslumming, før E18 ble lagt i tunnel i fjellet bak byen. Siden midten av 1990-tallet har kommunen arbeidet aktivt med vern av bygninger og miljøer i sentrum ("Bevaringsverdige miljøer i Holmestrand" 1995).

Forstadsbebyggelsen: De mest markante endringene i tettstedsmiljøer i undersøkelsesperioden er knyttet til småkårsbebyggelsen i forstedene. Plass- og stuebebyggelsen langs innfartsvegene og i forstedene framstår som en tallrik og karakteristisk kategori i registreringsmaterialet for Holmestrand. Ved registreringen tidlig på 1990-tallet var disse områdene allerede sterkt fortettet, i hovedsak med boliger for å dekke behovene til 1900-tallets industriby. Men mange av de gamle plasshusene sto ennå ved SEFRAK-registreringen, om enn flere i dårlig forfatning. Undersøkelsen over tap, endring og tilstand forteller om en utstrakt sanering i småkårsbebyggelsen i undersøkelsesperioden. De fleste av de dårligste husene i kategorien er enten revet, eller bygd om. Det er i dag få hus tilbake som er direkte truet på grunn av dårlig teknisk tilstand. Der den gamle stuebebyggelsen er bygd om til fortsatt bolig, er endringene ofte store, og det varierer hvor lesbart det opprinnelige huset er. Kategorien "småkårsbebyggelsen langs innfartsvegene" er i dag mindre synlig i forstadsmiljøene.

Jordbruksbygda: Tross stort byggepress i de gamle forstedene, viser undersøkelsen at det er landbruksbebyggelsen som kommer dårligst ut – sett med samfunnssektor, sosial miljøsammenheng og hustyper som innfallsvinkel. Også om man unntar deler av den utsatte småkårsbebyggelsen i forstedene som er rubrisert til samme sektor – som husmannsplasser. Driftsbygninger og små funksjonsspesifikke uthus er de hustypene som har størst tap, er mest truet og minst endret målt i prosentandeler. Også våningshus på gårdsbruk faller dårligere ut enn bolighusene i tettstedene. Det gjelder på husmannsplasser og "vanlige" bruk.

I utgangspunktet har driftsbygninger og "tradisjonell" eldre landbruksbebyggelse en relativ liten andel av registreringsmaterialet i Holmestrand, som bærer preg av at strukturrasjonaliseringen i jordbruket, med forenkling av bygningsmassen, og sanering av det eldste sjiktet jordbruksbebyggelse, var kommet langt da registreringen kom i stand tidlig på 1990-tallet.

I alt er det få hele miljøer der flere registrerte hus er borte. Unntakene gjelder et par gårdstun i jordbruksområdene, et bakgårdsmiljø i sentrum og et samlet gatemiljø i Nordbyen. Men for flere hus, særlig bolighus knyttet til småkårsbebyggelsen, gjelder det at huset som er borte, var det siste fysiske minnet som dokumenterte historien på stedet. Det er registrert få uthus i disse miljøene, trolig har småkårsbebyggelsens uthus forsvunnet i tidligere faser av fortettingen i forstedene. De fleste tapte hus i kommunen sto i sammenheng med andre eldre hus, og tapet påvirker derfor sammenhengen den resterende bebyggelsen i dag oppleves i.

Registrerte hus knyttet til offentlige virksomheter har på ett unntak nær ikke tap. Ett bedehus er borte, det lå i byen. Tapet har betydning selv om det knapt synes på statistikken, fordi slike hus

dokumenterer viktige sider av fellesskapets historie. Skolestuene har ikke tap, men etter skole-sentraliseringen i 1950- og 1960-årene, er alle registrerte bygd om til boliger, og de fleste bærer mest preg av den nye funksjonen. Dette har skjedd før SEFRAK-registreringen.

Endringer

Det er bolighus, bygårder, næringsbygg og forsamlingshus som topper oversikten over endringer. Det reflekterer at dette er hustyper som er i bruk. Landbrukets ulike driftsbygninger er minst endret. Bolighusene har de mest omfattende endringene, og særlig gjelder dette de små stuebygningene i forstedene.

Rundt 15 % av endringene gjelder tilbakeføring til eldre stilpreg, i hovedsak inspirert av sveitserstilen. Så godt som alle endrete eller nye bislag og takoppløft har saltak. Elementer fra etterkrigstidas moderniseringer i form av f.eks. trefagsvinduer, flate takoppløft og husmorvinduer er klart redusert i løpet av undersøkelsesperioden. Kommunedelplanen for sentrum fra 2001 gir klare føringer for at tilbakeføring er ønskelig, når hus med slike elementer pusses opp. Tilbakeføringstrenden er minst like sporbar i jordbruksbygda som i byen. Det er ikke undersøkt i hvor stor grad de konkrete tilbakeføringene bygger på antikvarisk dokumentasjon for det enkelte hus.

0.4 Årsak til tap og endring

Ny arealbruk er den viktigste årsak til tap i Holmestrand – det gjelder for ca. halvparten av alle tapene. De fleste er knyttet til utviklingen i tettbebyggelsen, og det er rimelig å se disse i sammenheng med befolkningsvekst og arealpress. Seks av de sju kretsene i kommunen som har tapsprosent over 15 % er definert som tettsteder av SSB. Som det går fram i avnitt over, er det stort sett ikke i bykjernen presset har vært størst, men i de nye og gamle forstedene.

Siden SEFRAK-registreringen tidlig på 1990-tallet har jordbruksbygda Botne vært presset fra flere kanter. I tillegg til videre boligutbygging og utbygging av infrastruktur og serviceinstitusjoner for denne, gjelder det gjennomføringen av E18 med nye kryss, nye tilførselsveger, opprusting av gamle veger, og andre ringvirkninger i form av senter- og næringsparkutbygging.

Samlet utgjør tap knyttet til veg- og større feltutbyggingsprosjekter litt over 1/3 av tapene som kan rubriseres som ny arealbruk. (18 % av totalt tap). Om man tar med ringvirkninger, f.eks. knyttet til vegtiltak, kan de hende at denne gruppen skulle vært større. Undersøkelsen viser at prosentandelen tapte er markert større enn gjennomsnittet i flere av kretsene som følger Rv. 315, som mye av denne utbyggingen er knyttet til. Det er likevel klart at de fleste tapene følger et spredt mønster og kommer som følge av private beslutninger. Det gjelder i byen, forstedene og jordbruksområdene.

Men tapene i landbruksbebyggelsen har sammensatt bakgrunn. Noen tap gjelder tidligere landbruksbebyggelse i tettstedene og utbyggingsområdene, andre er knyttet til aktive gårdsbruk i de mest produktive landbruksområdene. Her har eldre hus måttet vike plass for nye driftsbygninger, våningshus, garasjer og andre endringer i tunet. Mens andre igjen har klar referanse til struktur-rasjonaliseringen i næringen, til sammenslåtte bruk med overflødige tun og nedlage småbruk. Mange av husene med forfall som viktigste tapsårsak er knyttet til slike miljøer, og det samme gjelder de fleste av de som er truet i dag.

0.5 Bruk av SEFRAK/GAB som planverktøy

Holmestrand kommune har hatt kopier av SEFRAK-skjemaer og kartmaterialet siden registreringen ble gjennomført. Det har vært etablert praksis å sjekke registeret ved byggesak- og plansakbehandling. I tillegg har SEFRAK-opplysningene vært tilgjengelige digitalt gjennom GAB-registeret.

Holmestrand knyttet seg tidlig til AREALIS-samarbeid med fylkesmannen i Vestfold og nabokommunene, og SEFRAK-data har vært tilgjengelig gjennom AREALIS for kommunens saksbehandlere fra 1998. Bruken av 1. generasjons AREALIS-verktøy svarte imidlertid ikke til forventningene, og i 2004 ble det besluttet å gå videre i utviklingen av bl.a. digitale temakart for å styrke brukervennelighet og tilgjengelighet på nettet. Dette som del av "Arealis i full skala – Vestfold fylke" der Vestfold er ett av to fylker valgt ut av Statens Kartverk som pilotprosjekt.

Få år etter registreringen ble avsluttet ble det satt i gang arbeid med bevaringsplan for bybebyggelsen. Den er ikke begrenset til SEFRAK-registrerte hus. Rapportene "Bevaringsverdige miljøer i Holmestrand" og "Bygningsmiljø, byen under fjellet" forelå 1995 og 1996, med kart som viser nær heldekkende evaluering av kulturhistoriske verdier i byområdet. Disse ligger til grunn for og er tatt inn i kommunedelplanen for sentrumsområdet fra 2001.

Nordre Forstad 2004 var preget av stor aktivitet med mange handverkere i sving med å utbedre eldre hus.

1 "Gamle hus da og nå" – prosjektets innhold og ideer

1.1 Rapporten som ledd i miljøovervåking (MOV)

1.1.1 Om Riksantikvarens miljøovervåking (MOV)

Miljøovervåking har i lang tid vært benyttet innen naturvern- og forurensingssektoren. Den er nå tatt opp av kulturminneforvaltningen.

Miljøforvaltningens definisjon av miljøovervåking er: Miljøovervåking er en systematisk innsamling av data ved hjelp av etterprøvbare metoder, om mulig basert på en hypotese om sammenhengen mellom årsak og virkning.

Miljøovervåking omfatter både påvirkning, effekter og miljøtilstand. Miljødatahåndtering av ulikt slag som kvalitetssikring og referanseproduksjon, samt vurdering og rapportering er også aktiviteter som hører inn under overvåking.

Målet er å dokumentere miljøtilstand- og utvikling i tid og rom, som følge av menneskeskapt påvirkning eller som følge av naturlige endringer.

Omfanget kan både være langsiktig eller tidsavgrenset, kontinuerlig eller diskontinuerlig (rullerende), og kan være landsdekkende, eller regionalt eller lokalt geografisk avgrenset.

Gjennom miljøovervåking vil Riksantikvaren: Følge med i kvantitative og kvalitative endringer i kulturminner og kulturmiljø og vurdere effekten av tiltak i forhold til bestandsutvikling, tilstand og representativitet.

Det har vært gjennomført to store registreringer av kulturminner i Norge: ØK-registreringen for automatisk fredete kulturminner og SEFRAK-registreringen for nyere tids kulturminner. Begge disse har vært tatt i bruk i de spredte punktvis undersøkelse på miljøovervåking innen kulturminneforvaltningen som har vært gjennomført til nå.

I 1994 ble Nittedal kommune i Akershus MOV-undersøkt mht. til nyere tids kulturminner som første kommune i landet. Undersøkelsen som tok utgangspunkt i SEFRAK-registreringen i Nittedal viste at 21 % av bygningsmassen fra før 1900 var blitt revet i perioden 1974-1994. Den viste også at det ble revet flest hus i tettstedene i kommunen. Her var tapet på 25 %. Dette skyldtes bl.a. et stort byggepress på grunn av nærheten til Oslo, noe som førte til at flere eldre hus måtte vike for yngre bebyggelse.

Nittedal ble noe seinere supplert med tilsvarende undersøkelser i sentrale strøk rundt Oslo, i kommunene Ullensaker og Lier.

I 1997 begynte Riksantikvaren en kontroll av ØK-registreringen (fornminnekontroll), og dette året ble Tromsø, Trondheim og Skien kommuner kontrollregistrert.

I 2000 fikk Riksantikvaren for første gang øremerkete midler for miljøovervåking, og siden 2001 er miljøovervåking en fast bestanddel i Riksantikvarens virksomhet. Riksantikvaren har i sin strategi slått fast at "RA skal forholde seg aktivt til den løpende samfunnsutviklingen gjennom offensiv kunnskapsutvikling, bred samfunnskontakt og god oversikt over sentrale endringsprosesser og deres konsekvenser."

SEFRAK kontrollregistreringen begynte i 2000, og det overvåkes i alt 18 kommuner. Hvert år kontrolleres utviklingen i fire kommuner, og hver kommune kontrolleres på nytt etter 5 år.

1.1.2 Miljøsmål

Punktvisse undersøkelser i andre kommuner understøtter resultatet fra Nittedal, og viser at 1 % av den eldre bygningsmassen forsvinner årlig. Satt på spissen vil en slik årlig avgang på 1 % innebærer at om 80 år vil praktisk talt alle bygninger bygd før 1900 være borte.

Med et bredere tallmateriale fra systematiske undersøkelser vil man kunne stille prognoser for hvor stor del av bestanden som vil forsvinne i løpet av en gitt tid. Disse dataene vil kunne danne grunnlag for politisk handling med sikte på vern.

Nasjonalt resultatmål

Kontrollregistreringen knytter seg til nasjonalt resultatmål 1: "Det årlige tapet av verneverdige kulturminner og kulturmiljøer som følge av at de fjernes, ødelegges eller forfaller skal minimaliseres. Innen 2020 skal tapet ikke overstige 0,5 % årlig."

1.2 De fire utvalgte kommunene til MOV-undersøkelsen år 2004

De aktuelle kommunene i år 2004 var Sarpsborg i Østfold, Holmestrand i Vestfold, Bø i Telemark i og Samnanger i Hordaland.

Kommune nr./navn	Innbyggertall	Befolkningsutviklingen i undersøkelsesperioden	Hovednæring	Antall SEFRAK-registrerte objekter
105 Sarpsborg	49 400	Vekst fra 1998	Industri, handel og service som regionsenter, skogbruk, jordbruk	1854
702 Holmestrand	9 500	Jevn vekst	Industri, handel og service som regionsenter, pendling, noe jordbruk	534
821 Bø	5 200	Jevn vekst	Jordbruk, skogbruk, undervisningsinstitusjoner, turisme.	1053
1242 Samnanger	2 300	Vekst fram til 1992, deretter en svak tilbakegang	Pendling, industri, noe jordbruk.	921

NIKU har på oppdrag fra Riksantikvaren i år 2004 foretatt en kontroll av ØK-registreringen i Sarpsborg kommune.

1.3 Generelt om SEFRAK – Nasjonalt bygningsregister

1.3.1 Historisk utvikling

Norsk Kulturråd tok initiativ til en landsomfattende registrering av faste kulturminner i Norge i 1970. Feltarbeidet kom i gang i form av prøveprosjekter i 1973. Registreringen ble først ledet av et eget sekretariat, "Sekretariatet For Registreringen Av faste Kulturminner i Norge", forkortet til SEFRAK. I 1977 ble sekretariatet oppløst, men navnet SEFRAK ble beholdt. SEFRAK ble da lagt under Miljøverndepartementets planavdeling. I 1989 ble ansvar for feltarbeid, registerdrift og videreutvikling av registeret overført til Riksantikvaren.

SEFRAK-registreringen ble avsluttet i 1995. Da var det registrert over 515 000 objekter. Ved et samarbeid mellom Statens Kartverk og Riksantikvaren ble SEFRAK-data koblet sammen med bygningsdelen i *GAB-registeret* og kalt *Nasjonalt bygningsregister*.

Feltarbeidet har vært faglig ledet av fylkeskommunenes kulturavdelinger. Fylkeskommunene og de enkelte kommuner har samarbeidet om den praktiske gjennomføringen av registreringen.

1.3.2 Opplysningene i registeret

SEFRAK-registreringen er en registrering av faste kulturminner. Med faste kulturminner menes jordfaste, ikke-bevegelige spor i landskapet etter menneskelig virksomhet.

Den opprinnelige hensikten var at registeret skulle omfatte alle typer kulturminner. Men av hensyn til fremdrift og ferdigstilling ble det bestemt fra departementet at registeret i første omgang skulle avgrensnes til å omfatte bygninger. Enkelte steder er imidlertid andre faste kulturminner som veger, steingjerder, brønner og lignende tatt med.

Registeret omfatter derfor i hovedregel bare bygninger som er oppført i perioden 1537–1900. Unntak er gjort for enkelte miljøer som er vokst fram etter 1900, og for Finnmark og Nord-Troms hvor en stor del av bygningsmassen ble brent under krigen. Her er bygninger oppført i perioden 1900–1940 også tatt med. De fredete bygningene er allerede registrert i et fredningsregister. Kirkene og de statlige bygningene er registrert i tilsvarende registre. Det varierer om disse bygningene inngår i SEFRAK-registreringen.

SEFRAK-registerets styrke er bl.a. at alle bygninger innenfor det nevnte tidsrom er tatt med, uavhengig av alder, størrelse, teknisk tilstand, autentisitet, representativitet osv. Registeret er derfor egnet til å møte skiftende bevaringssyn og eventuelle nye prioriteringer som måtte komme innen kulturminnevernarbeidet. Ved bruk av registeret i MOV-undersøkelsen er det imidlertid viktig å huske at bygninger etter 1900 ikke er tatt med.

1.3.3 Registreringsmaterialet

Registreringen har vært drevet som feltarbeid. Opplysninger om bygningenes historie og tekniske tilstand, dvs funksjon, byggeår, eventuelle ombygginger, konstruksjon og materialer er fylt ut på skjema. Koder fra en detaljert kodeliste standardiserer informasjonen. Deretter har registrator kartfestet huset, fotografert, målt opp og tegnet grunnplan.

1.4 Bakgrunns materialet for MOV-undersøkelsen

1.4.1 Nasjonalt bygningsregister

SEFRAK-registreringen inneholder tre ulike registrerings skjema – skjema for hus, andre minner og miljøer. Denne MOV-undersøkelsen er konsentrert om hus og tar utgangspunkt i Nasjonalt bygningsregister. Andre minner og miljøer ligger ikke inne i Nasjonalt bygningsregister. I de fire kommunene består hovedtyngden i SEFRAK-registreringen av bygninger. SEFRAK-registreringene i Samnanger og Bø inneholder flest ruiner. I Samnanger ble det også registrert "Andre minner".

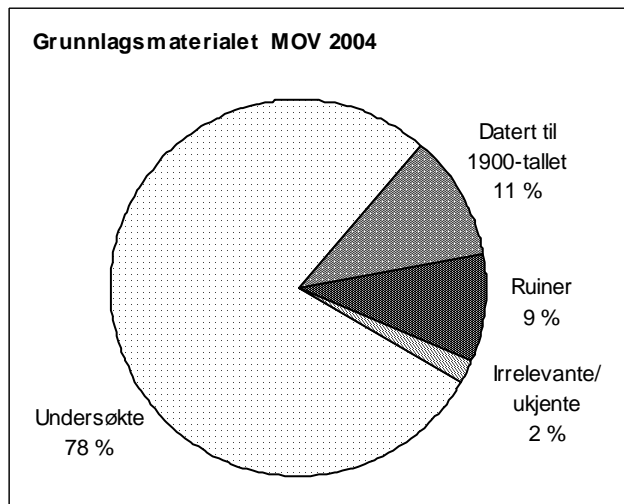
Variasjoner i registreringstidspunkt

Registreringen i de fire kommunene som var del av MOV-undersøkelsen i år 2004 forgikk fra 1979 til 1994. De fleste hus ble førstegangs-registrert mellom 1983–1992. Det ordinære feltarbeidet var avsluttet 1992. Registreringene fra 1993 og 1994 er få, og i hovedsak gjort i forbindelse med oppretting/avslutning av registreringen i kommunene.

Undersøkte bygninger 2004

I Nasjonalt bygningsregister er det til sammen 3405 registrerte objekter fra Bø, Holmestrand, Samnanger og Sarpsborg, Ikke alle disse er med i undersøkelsen, da flere faller utenom av forskjellige årsaker.

Kommune	Registrerte objekter 1979–94	Datert til 1900-tallet	Ruiner	Irrelevante/ukjente	Undersøkte bygninger 2004
105 Sarpsborg	1854	139	24	35	1656
702 Holmestrand	534	14	40	4	476
821 Bø	1053	78	151	19	805
1242 Samnanger	921	243	184	26	468
Samlet 2004	4362	474	399	84	3405

I alt 3405 bygninger er undersøkt og ligger til grunn for resultatanalysene i kommune-rapportene for MOV-undersøkelsen 2004.

Diagrammet til venstre viser hvor stor andel av de registrerte objektene som undersøkelsesgrunnlaget utgjør (78 %), og hvor store andeler de andre gruppene har.

Ruin

MOV-undersøkelsen gjelder endringsstatus for bygninger. Objekter som ble registrert som ruiner er derfor trukket ut av undersøkelsen. Det er registrert både ruiner og andre typer minner i de fire kommunene. Det varierer noe hvordan ruinene er lagt inn i SEFRAK-databasen. Noen kan være lagt inn som "andre minner".

Registreringen viser at det har vært ulik praksis mht. hva som definerer en ruin. Noen har strengt fulgt SEFRAK-instruksen, andre har definert huset som ruin først når det bare er grunnmurer tilbake. Det vil uansett være rom for skjønn her. I et par tilfeller er definisjonen endret fra ruin til stående hus under MOV-undersøkelsen.

Irrelevant

Noen hus ligger med to ulike registreringsnr. i registeret. Det ene er derfor trukket ut av undersøkelsen som irrelevant.

Noen "andre minner" er lagt inn i registeret som hus. De fleste av disse er brønner og sisterner.

Registeret inneholder også nye hus satt på gamle murer. Alder, funksjon og andre historiske opplysninger gjelder muren (som med andre ord er en ruin), mens bygningsbeskrivelsen gjelder det nye huset. En del hus som er flytta til nåværende sted godt ut på 1900-tallet, og mye ombygd ved gjenoppsetting, er også holdt utenom undersøkelsen.

Ukjent

Enkelte registreringer har mangler mht. kartfesting. Det kan være at henvisning til kartblad mangler på skjemaet, at registreringsnr. ikke finnes på det aktuelle kartbladet, eller at kartbladet er kommet bort. Dette har særlig fått konsekvenser for registreringer i utmark. De fleste av objektene med slike mangler i kartfestingen er kommet i gruppen "ukjent". Noen objekter i registeret er notert som "avvist ved registrering". Her mangler all informasjon utenom objektnr.

Det finnes også enkelte skjemaer som har så mangelfulle opplysninger at de er trukket ut av MOV-undersøkelsen. Det kan være mangler eller feil mht. fotografier, feil kartfesting og andre åpenbare feil mht. objektopplysninger. Det er usikkert hvilke hus som er registrert.

I tillegg er det hus som av ulike grunner ikke er befart, og der heller ikke kontakt med eiere/brukere har kunnet gi opplysninger.

1.4.2 Undersøkte SEFRAK-data

Utgangspunktet for MOV-undersøkelsen har vært å se om de SEFRAK-registrerte bygningene fremdeles står, og om de er endret siden førstegangs-registreringstidspunktet. I feltarbeidet har prosjektet benyttet kartutplott som er produsert hos Riksantikvaren og papirkopier av SEFRAK-skjemaene. De innsamlete dataene er lagt inn i en database som har utgangspunkt i et ekstrakt av SEFRAK-opplysningene i Nasjonalt bygningsregister.

For å undersøke eventuelle fysiske endringer i den registrerte bebyggelsen er det tatt utgangspunkt i SEFRAK-skjemaets fotografier, og beskrivelser av eksteriøret på førstegangs-registreringstidspunktet. Det er ikke gjort noen systematisk nyregistrering av enkeltelementer lik den opprinnelige registreringen. Observasjonene av endringene er basert på skjønn og har munnet ut i klassifisering av endringstyper (se neste kapittel).

I tillegg til å undersøke de rent kvantitative forandringer i kulturminnebestanden – hvor mange som er tapt og endret – har det vært et mål å se på mulige kvalitative forandringer. Hva slags følger tap og endringer har fått for det kulturhistoriske innholdet, og representativiteten i kulturminnebildet som helhet. Med utgangspunkt i strukturen i SEFRAK-registeret har man valgt ut noen aspekter som er undersøkt nærmere, det gjelder samfunnssektor, sosial miljøsammenheng, hustyper og alder. Andre aspekter som er undersøkt er geografiske variasjoner, og med bakgrunn i den lange registreringsperioden, om det er mulig å spore tendenser i tap-/endringsfrekvensen over tid.

Samfunnssektor

SEFRAK-registeret er bygd opp etter en grovsortering av objektene i forhold til hvilke samfunnssektorer objektet tilhører. Dette er knyttet til koden for opprinnelig funksjon og nåværende funksjon. Utgangspunktet for MOV-undersøkelsen er opprinnelig funksjon. SEFRAK's ulike samfunnssektorer er: 1. Landbruk, fiske og fangst, 2. Boligbebyggelse uten næringstilknytting, 3. Fritidsbosetning, 4. Industri, 5. Merkantil virksomhet, 6. Offentlig forvaltning, kirke og militærvesen, 7. Undervisning, forskning og andre kulturformål, 8. Samferdsel, 9. Offentlig tjenesteyting og sosiale formål. I forhold til undersøkelsen av hustyper gir samfunnssektor et mer overordnet bilde av den samfunnsmessige miljøsammenhengen kulturminnene har vært en del av. Undersøkelsen ønsker å se om kulturminner tilknyttet bestemte samfunnssektorer har vært mer utsatt for tap og endringer enn andre. I flere kommuner er det svært få objekter i sektorene utenom landbruk. For å lette oversikten er derfor enkelte av "de andre" sektorene slått sammen i de grafiske framstillingene.

Sosial miljøsammenheng

Objektene i SEFRAK-registeret er koplet mot sosial miljøsammenheng. De er grovsortert i tre grupper som er: 1. Embetsverk/institusjon (eks. prest, sorenskriver, kommune, forening), 2. Næringsdrivende (eks. godseier, bonde, fisker, kjøpmann – det varierer om kategorien behandles som én gruppe eller mer finmasket) og 3. Arbeider, husmann, tjenestemann. Undersøkelsen ønsker å se om kulturminner fra bestemte sosiale miljøer er mer utsatt for tap eller endringer enn andre.

Definisjon av hustyper

Den undersøkte bygningsmassen er inndelt i et fast sett med hustyper for alle de undersøkte kommunene. Hustypene er løsrevet fra SEFRAK-systemets funksjonsinndeling, som ville vært for omfattende. I valg av hustype er det gjort en skjønsmessig avveining av den funksjon huset er bygd for, og det preget det har i dag. Oftest vil hustypebetegnelsen samsvare med den man finner i objektrubrikken på SEFRAK-skjemaet. I inndeling av hustyper er det sett bort fra næringstilknytting og sosial miljøsammenheng, da dette undersøkes for seg. Kategorien "Bolighus/våningshus" vil derfor være vid og omfatte bolighus på husmannsplassen, prestegården, i arbeiderforstaden og i villabyen. (I tabellene i vedlegget er imidlertid boliger og uthus uten spesiell næringstilknytting skilt ut – f.o.m. 2001). Listen under viser at hustyper knyttet til jordbruket dominerer i materialet.

Hustypebetegnelsene som er brukt i MOV-undersøkelsen (og lagt inn i databasen) representerer en grovsortering. "Sidebygning" omfatter hus der bryggerhus, drengestue og kårstue inngår. "Andre mindre uthus i/nær tunet" omfatter hus som utedo, vedskjul, vognskjul, smie, kjone, badstue m.m. Med "Fjøs, stall, låve" er det tenkt på enkeltstående eller sammenstilte uthus i rekke, i motsetning til "Driftsbygning" som er enhetsbygningen/enhetslåven i jordbruket. For hus i utmarka er det skilt mellom slike som står i hjemmemark – "Utløe, sommerfjøs", og hus på setra – hvor ordet "seter" er lagt til i hustypebetegnelsen.

Tanken er at undergruppene forenkler oversikten, samtidig som inndelingen tar vare på typiske trekk ved eldre byggeskikk – med egne hus for et variert sett med arbeidsoppgaver, funksjoner og utnyttelsen av ulike ressurser i landskapet.

Betegnelsene som brukes er standardiserte, da de lokale betegnelsene varierer.

For at den grafiske framstillingen skal være lesbar, er hustypene (utenom "Bolighus/våningshus" og "Bygård") igjen inndelt i større grupper. Gruppene som grafene er bygd på vises med uthevet skrift i tabellen under. For oversikt over resultatene fra MOV-undersøkelsen fordelt på de enkelte hustypene, viser vi til tabeller i vedlegg til hver kommunerapport.

Bolighus/våningshus**Mindre uthus i/nær tunet**

Sidebygning

Stabbur/loft

Andre mindre uthus i/nær tunet

Driftsbygninger i tunet

Fjøs, stall, låve (enkelstående)

Driftsbygning (enhetsbygningen)

Hus i utmarks/seter

Utløe, sommerfjøs

Kvern, sag

Koi

Andre hus i utmark

Seterstue/seterbu/sel

Seterløe

Seterfjøs

Andre hus på setra

Naust, sjøhus, fyr m.m.

Naust

Sjøhus

Rorbu

Fyr m.m.

Bygård

Uthus knyttet til bolig/bygård

Andre hustyper

Næringsbygg (meieri, industri, kraftverk, teglverk, mølle, trandamperi, salteri, røykeri m.m.)

Kraftstasjon, transformatorstasjon

Forretning

Hotell, gjestgiveri, skystasjon, kafé m.m.

Stasjonsbygning

Kirke, kapell

Skole/internat

Forsamlingshus

Sykehus, pleiehjem

Kommunehus

Bygdemagasin, telthus, tollbod

Hytte

Ukjent

Datering

Tidfestingen av hus i SEFRAK-materialet må leses med forbehold, dateringen er hentet fra registreringsskjema og er som hovedregel ikke kontrollert. Som for de andre variablene er det en stor grad av skjønn i dateringen. Likevel mener vi at dateringene er interessante i forhold til analysen. Med utgangspunkt i hvordan dateringer av hus forholder seg til Kulturminneloven, er dateringene sortert etter følgende grupper: Før 1650, 1650–1849, uspesifisert 1800-tall, 1850–1899, 1900-tall, ukjent.

Datering i forhold til flyttete hus er et eget problemområde. Det har vært ulike tradisjoner for hvordan flyttete hus dateres – med utgangspunkt i gjenreisingsåret eller antatt byggeår før flytting. MOV-undersøkelsen har lagt seg på den siste forståelsen av "alder", siden denne har vært mest utbredt. I den utstrekning opplysningene på skjema klargjør bakgrunn for dateringen er dateringsåret korrigert for dette for undersøkelsen. Dette er først og fremst aktuelt for eldre flyttete hus gjenoppsatt på 1900-tallet, siden 1900-talls hus i utgangspunktet er holdt utenom undersøkelsen. Andre opplagte feildateringer, skrive/punchefeil og lignende er korrigert der man har blitt oppmerksom på det.

Registreringskretser – geografiske forhold

Et siktemål med MOV-undersøkelsen er å se om beliggenhet i forhold til sentrum/periferi, tettbygd/spredtbygd områder påvirker kulturminnebestanden.

SEFRAK-registreringen ble organisert i felt etter de samme grunnkretser som SSB har brukt i folketellingene fra 1970, 1980 og 1990. Disse tar utgangspunkt i befolkningstetthet. Kretsinnstillingen for Samnanger er organisert etter grensene som gjaldt ved folketellingen i 1970. Sarpsborg, Holmestrand og Bø er organisert etter kretsinnstillingen som ble innført ved folketellingen i 1980. Kretsinnstillingen som SSB benyttet i 1980 inneholder flere kretser enn den fra 1970. I kretsinnstillingen fra 1970 er tettstedene skilt ut som egne kretser. Det er de ikke i 1980.

Kretsinnstillingen kan belyse tap og endringer knyttet til kulturminnenes geografiske beliggenhet, dvs. om visse strøk i en kommune er mer utsatt enn andre.

For oversikt over resultatene fra MOV-undersøkelsen fordelt på registreringskretser viser vi til tabeller i vedlegg til hver kommunerapport.

Sarpsborg besto av de fire kommunene Skjeberg, Tune, Varteig og Sarpsborg by under det meste av registreringsperioden. Storkommunen Sarpsborg oppsto i 1992.

Registreringsperioder

Det er store forskjeller kommunene i mellom mht. registreringstidspunkter:

- Sarpsborg har den lengste registreringsperioden fra 1983 til 1994, men tyngden i registreringen er fordelt på to perioder. Bykommunen Sarpsborg ble med få unntak registrert mellom 1983–87, omegnskommunene i hovedsak på 1990-tallet.
- Holmestrand har på noen få unntak en konsentrert registrering i 1991–92.
- I Samnanger foregikk registreringen fra 1979 til 1985, med tyngdepunktet 1979–82.
- Bø ble registrert mellom 1984–88.

Det store tidsspennet i registreringen (25 år for kommunene som ble undersøkt i år 2004) kompliserer tolkningen av resultatene. For å kompensere for dette er registreringsåret lagt inn i databasen sammen med resultatene. Materialet er i analysen delt inn i registreringsperioder på 5 år. Disse er:

1975–79	1980–84	1985–89	1990–94	1995–99
---------	---------	---------	---------	---------

De samme perioder brukes for de fleste kommunene med stort tidspenn i registreringen. Dette gir muligheter for å se nærmere på forskjeller mellom registreringsperioder og på forskjeller mellom kommunene. Der det gir mest mening med annen inndeling, er det denne som ligger til grunn for analysen.

1.4.3 Parametere for MOV-undersøkelsen

Følgende parametere skal undersøkes: 1) tap, 2) endring og 3) teknisk tilstand.

Tap

Tap er det absolutte tap av SEFRAK-registrerte objekter siden registreringstidspunktet. Det betyr at huset fysisk sett er borte.

Flytting som tap

Hus som er flyttet vil framkomme som tap, med unntak for flytting innen et snevert geografisk område – som for eksempel et gårdstun. Så langt undersøkelsen gir opplysninger om det, er det gjort rede for hvor mange som er flyttet.

Endring – tilbygg, påbygg, ombygging

Det er definert tre ulike grader av endring: A, B og C.

Endringstype A Stor endring. Sterk grad av ombygging. Utvidelse eller reduksjon av bygningens bruksareal. Tilbygg/påbygg som i størrelse dominerer den opprinnelige bygningen. Bygningens opprinnelig volumkarakter er endret.

Endringstype B Middels endring. Mindre omfattende ombygging. Utvidelse eller reduksjon av bygningens bruksareal. Mindre påbygg/tilbygg som underordner seg den eksisterende bygningen.

Endringstype C Liten endring. Endring av bygningens karakter gjennom generelt vedlikehold, for eksempel ved utskifting av ytre bygningselementer som ny panel, takbelegg og vinduer/listverk.

I utgangspunkt tar MOV-undersøkelsen ikke stilling til om endringene er gode eller dårlige.

Et mål med undersøkelsen er å skille ut antall bygninger som er så sterkt ombygde at det er lite eller ingenting igjen av bygningens opprinnelig karakter (endringstype A). Disse bygningene har i stor grad mistet sitt opprinnelige preg, og vil som regel i kulturminnesammenheng regnes som relativt verdiløse. De kan likevel ha bygningshistorisk kunnskapsverdi og annen kulturhistorisk interesse.

For endringstype B og C vil et eventuelt tap av kulturhistorisk verdi variere langt mer med hvordan endringene er utført. Endringstype B kan for eksempel romme hus som er tilbygd, men hvor den opprinnelige delen har beholdt både form og autentisitet i detaljer.

Enkelte endringer representerer nok for folk flest en tilbakeføring til eldre uttrykk. De vil likevel bli registrert som en endring i denne undersøkelsen, som oftest i gruppe C. En vanlig endring av denne typen er for eksempel at moderne takbelegg erstattes av torv. Hus som ved registreringen hadde funkispreg som følge av endringer midt på 1900-tallet, og som nå er "ført tilbake" til empire eller sveitserstil, er også klassifisert i gruppe C – om de ikke ellers er tilbygd eller påbygd. MOV-undersøkelsen tar ikke hensyn til om det er belegg for om endringer er historisk riktige eller ikke.

Utgangspunktet er huset ved førstegangs-registreringstidspunktet. Det blir likevel et stort element av skjønn i klassifiseringen av de endrete husene i de tre endringstypene. Karakterendring kan være like utslagsgivende som størrelsen på påbygg/tilbygg. En endring, som klart signaliserer funksjonsendring, kan representere et like stort inngrep i husets karakter som et tilbygg.

På et hus som alt er preget av mange endringer i nyere tid, for eksempel med mange ulike typer vinduer, panel m.m. vil nye utskiftninger i mindre grad merkes. Det er også stor forskjell på hva de enkelte hustypene vil tåle. En stor driftsbygning som alt er sammensatt av flere utbygg vil ha større "toleranse" for nye tilbygg, enn en klassisk tømmerlåve eller et lite stabbur.

Problemer med å registrere mindre endringer

Dette berører vurderingen av hvilke objekter som skal klassifiseres i endringsgrad C eller gå inn i restkategorien "uendret". I mange tilfelle kan det være vanskelig både å observere og klassifisere mindre endringer. Dette kan dels ha med kvaliteten på foto og bygningsbeskrivelsen på SEFRAK-skjemaet å gjøre. For å få mest mulig enhetlig behandling av materialet, er det valgt å ikke se på skifte mellom relativt moderne taktekke som bølgeblikk, eternitplater, asbestsplater, aluminiumsplater, papp m.m. som endring.

Det kan også være vanskelig å spore endringer av visse vindustyper. Det gjelder særlig moderne sprossevinduer som kan være vanskelig å se på fotografier uten nærbilder. Det kan være vanskelig å skille falske sprosser fra ekte, og vippevinduer i riktig format fra eldre. Det ligger derfor en stor grad av skjønn og vurdering av karakter i om dette er vurdert som endring.

Om panel, listverk, vinduer og takbelegg er helt fornyet, men av samme typer som ved registreringen, vil dette i de fleste tilfelle ikke bli registrert som endring. Undersøkelsen har derfor ikke som mål å registrere tap av autenticitet på detaljnivå.

Står – status ukjent

En del hus har det ikke vært mulig å klassifisere endringsgrad til. Dels skyldes det, som nevnt over, kvaliteten på SEFRAK-skjemaet, dels kan det være hus som var under oppussing/ombygging – enten ved den opprinnelige SEFRAK-registreringen, eller ved MOV-undersøkelsen. Disse går inn i undersøkelsen som "Står".

Riving av deler av hus

En spesiell type endring framkommer når deler av hus blir revet, og gjelder ofte der konstruksjoner som laft, bindingsverk, skjelerverk eller stav/grind er kombinert. En typisk endring her er at de deler av huset som er bygd i lettere konstruksjon er mer utsatt for forfall og derfor blir revet, mens den tømra delen står igjen. Ofte gjelder slike del-rivinger driftsbygninger, og da er særlig fjøset utsatt.

I slike tilfelle kan den resterende delen være uendret. I utgangspunkt er disse klassifisert som endringstype B. Der den revne delen har vært den dominerende eller husene i tillegg er endret på andre måter, er de klassifisert som endringstype A.

Takbelegg

Den mest vanlige endringen i alle de undersøkte kommunene er skifting av taktekke, og gjelder de fleste hus klassifisert under endringstype C. Utskifting til mer moderne materialer, metallplater, sementstein og papp er fortsatt det mest brukte ved endringer. Utskifting fra en type "moderne" platetekke til et annet, er ikke registrert som endring i MOV-undersøkelsen. Dette fordi denne endringen kan være vanskelig å bestemme.

Truet på grunn av dårlig teknisk tilstand/forfall

Bygningene er vurdert etter tilstand ved MOV-undersøkelsen, og det er ikke foretatt en systematisk sammenligning med tilstanden da de ble registrert første gang, men denne har vært en pekepinn. Det er et stort element av skjønn i vurderingen, som baserer seg på et første inntrykk og ikke tekniske undersøkelser. Det er bare de mest truete som er tatt med, og tilstanden er ikke kjent for alle gjenstående hus. Tallene over truete på grunn av forfall/teknisk tilstand må leses som minimumstall.

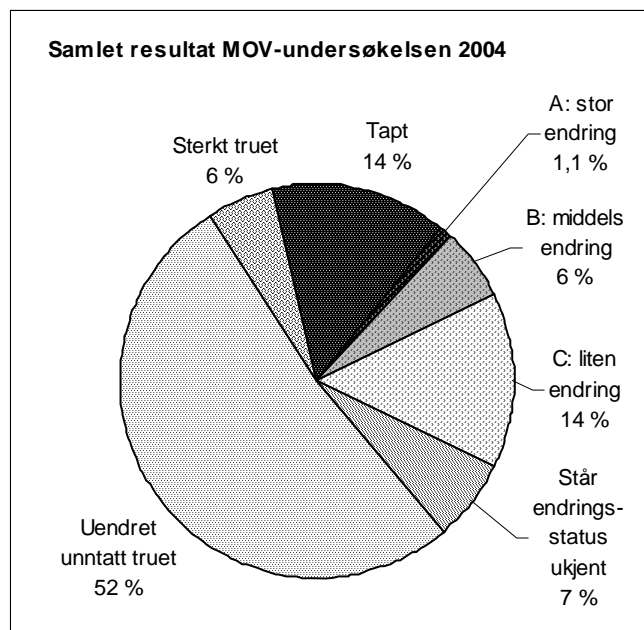
Konsekvenser og tendenser

Målet med dette punktet er å fange opp sammenhenger som ikke kommer fram ved den kvantitative analysen av SEFRAK-objektene, på bakgrunn av kommunens generelle utvikling. Utgangspunktet er utviklingen siden registreringen ble avsluttet. Det ses på konsekvenser av fraflytting/tettstedsvekst, strukturendringer i næringslivet og eventuelle større inngrep/arealfragmentering.

1.5 Samlet resultatoversikt MOV 2004

1.5.1 Kvantitative forandringer

MOV 2004	Tapt		Truet		A: stor endring		B: middels endring		C: liten endring		Står, endringsstatus ukjent		Uendret (unntatt truet)	
	antall	%	antall	%	antall	%	antall	%	antall	%	antall	%	antall	%
Sarpsborg	230	14 %	87	5 %	15	0,9 %	106	6 %	277	17 %	129	8 %	812	49 %
Holmestrand	45	9 %	20	4 %	5	1,1 %	29	6 %	65	14 %	27	6 %	285	60 %
Bø	111	14 %	48	6 %	9	1,1 %	40	5 %	93	12 %	40	5 %	464	58 %
Samnanger	103	22 %	36	8 %	7	1,5 %	28	6 %	52	11 %	32	7 %	210	45 %
2004 samlet	489	14 %	189	6 %	36	1,1 %	203	6 %	487	14 %	228	7 %	1771	52 %

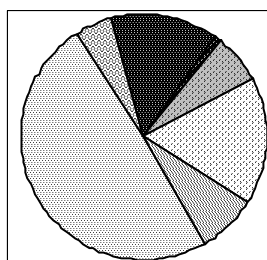

MOV-undersøkelsen 2004 omfatter 3405 bygninger for de fire kommunene samlet. Av disse har 489 gått tapt. Det tilsvarer en prosentandel på 14 %.

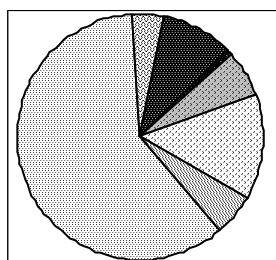
189 bygninger er så sterkt truet på grunn av svekket teknisk tilstand at de er rivingstruet. Det tilsvarer en prosentandel på 6 % av de undersøkte bygningene. Dette er et minimumstall.

Bare 36 hus, dvs. 1 %, er så sterkt ombygde at de er vanskelige å kjenne igjen – endringstype A.

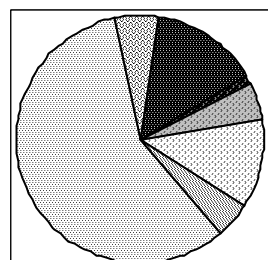
Tallene for tapt, sterkt truet og stor endring (endringstype A) utgjør til sammen en bolk på 21 %, der kulturminneverdiene er borte for alltid, eller er sterkt svekket.

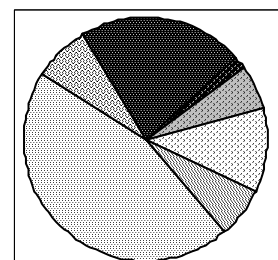
Sarpsborg

Holmestrand

Bø

Samnanger

Kakediagrammene for de fire kommunene viser klare forskjeller, men også noen fellestrekk.

Samnanger skiller seg ut med størst andel tapte – 22 %, Holmestrand ligger i den andre enden av skalaen med en tapsandel på 9 %. Også om man ser på det viktigste trusselbildet for bestanden totalt – den samlede prosentandel tapt, truet og endringstype A (stor endring), kommer Samnanger dårligere

ut enn de andre, særlig fordi andelen truete er høy her – 8 %. I alt utgjør tapt, truet og endringstype A i Samnanger en andel på 35 %, i Bø og Sarpsborg er tallene henholdsvis 21 % og 20 %, mens Holmestrand kommer lavest ut med 15 %.

Sarpsborg har en noe større andel endrete hus (A, B, C av undersøkte) enn de andre – 24 %. Dernest følger den andre bykommunen Holmestrand. Samnanger har minst andel endrete hus – 18 %. Det er ikke så store variasjoner på dette emnet, men det er trolig ikke tilfeldig at det er husene i de to bykommunene som har størst andel endrete hus. Segmentene som viser fordelingen av omfattende endringsgrader ligger nærmere hverandre, det er en liten overvekt av endringstype A i Samnanger.

Holmestrand og Bø har størst andel gjenstående uendrete hus, fraregnet de som er truet – Samnanger færrest, klart under halvparten av de undersøkte.

Registreringstidspunkt og resultatforskjeller

Forskjeller i registreringstidspunkt er viktig å ha i mente når man sammenligner resultatene for kommunene. Holmestrand og Samnanger ligger i hver sin ende av tidsaksen for registreringsaktiviteten. Holmestrand, som kommer best ut, har også den ferskeste registreringen, som foregikk i 1991–92, de to siste årene det var SEFRAK-registrering i vanlig forstand. Samnanger begynte sin registrering alt i 1979, også tyngden i registreringsaktiviteten ligger her langt tilbake i tid.

Med byen i hovedsak registrert først og omegnskommunene til sist, har Sarpsborg en lang registreringsperiode. Om vi ser på resultatet i de enkelte tidligere kommuneenhetene har Sarpsborg byområde en tapsandel som ligger nær Samnanger – 21 %. Skjeberg og Varteig, som ble registrert samtidig med Holmestrand, har tapsprosent på henholdsvis 8 og 11 % – i samme størrelsessjikt som Holmestrand.

Går vi nærmere inn på tapene for de enkelte registreringsårene, fordeler de høyeste tapsprosentene seg, med noen få unntak, til den første delen av registreringsperioden. Det er rimelig å anta at tiden som er gått siden registreringen har påvirket resultatet. Men siden registreringen av et så massivt tettstedsområde som Sarpsborg by er sammenfallende med den første registreringen, kan vi likevel ikke se bort fra at tettstedspress kan være like viktig som tiden siden registrering.

1.5.2 Kvalitative forandringer

Bakgrunns materialet

De fire kommunene som ble undersøkt i 2004 er svært forskjellige når det gjelder kulturhistorisk bakgrunn, det gjenspeiler seg i kulturminnebestanden. Det er særlig de gamle bykommunene Holmestrand og Sarpsborg som skiller seg ut med et bredere spekter kulturminner i fordelingen på samfunnssektorer, sosiale miljøer og hustyper. Også Samnanger har et merkbart innslag av hus med annen bakgrunn enn den tradisjonelt jordbruksrelaterte, med utgangspunkt i industristedet Tysse. Her er flere eldre produksjonshus for industrien bevart. I Holmestrand hører byens æra som industristed først og fremst 1900-tallet til. I forhold til betydningen industrihistorien har hatt i Sarpsborg, er den relative andelen minner med direkte tilknytning til eldre industrivirksomheter liten, og omtrent på samme nivå som i Holmestrand. Det viser at eldre fabrikkbygninger og verksteder i utgangspunktet er en utsatt type kulturminner i levende industrimiljøer. Industrihistorien viser seg likevel indirekte i materialet, i en stor andel hus knyttet til alminnelig bosetting uten spesiell næringsbakgrunn, og i sosial miljøsammenheng. Det gir en stor relativ andel ren boligbebyggelse i materialet for Holmestrand og Sarpsborg. Byene har også et synlig innslag av eldre hus for ulike servicefunksjoner, knyttet til handelsnæringen og mindre handverksvirksomheter.

Til tross for stort innslag eldre by- og tettstedsbebyggelse er hus som dokumenterer primærnæringenes historie i flertall også i bykommunene. I Bø er disse nærmest enerådende.

Det er som ventet at det er Samnanger og Bø som har størst innslag av eldre driftsbygninger i jordbruket, og fordeling på tradisjonelle hustyper fra det eldste sjiktet. Samnanger har størst innslag med hus knyttet til bruk av utmarka, og er den eneste med antall naust og sjøhus av noen betydning.

Selv om Sarpsborg og Holmestrand har kystlinje og Holmestrand har bakgrunn som gammel sjøfartsby, gjør kulturminner med tilknytning til sjøen svært lite av seg i materialet her.

Samfunnssektor

Siden primærnæringene med landbrukssektoren dominerer grunnlagsmaterialet er det naturlig at det er her vi finner de fleste tapene i antall. Tapsprosenten ligger likt med, eller svært nær gjennomsnittet. Unntaket er Sarpsborg der tapene i landbrukssektoren ligger markert lavere.

I Sarpsborg har tapene gjort et stort innhogg i sektoren "Fast bosettingen uten spesiell næringstilknytting" – det vil i stor grad si i forstadsbosettingen. Forstadsbebyggelsen har vært utsatt i Holmestrand også, men her er det et større innslag av gamle husmannsplasser integrert i forstadsbebyggelsen, slik at sektoroversikten blir mindre tydelig.

Med noen viktige unntak er de mest sentrale byområdene bedre bevart både i Holmestrand og Sarpsborg. Begge kommuner har hatt bevaringsarbeid med fokus på bykjernene i undersøkelsesperioden.

Det er stort sett bare Holmestrand og Sarpsborg som har tap i andre sektorer. Det varierer noe hvordan de kommer ut i undersøkelsen, og lite antall gir dessuten usikre, dels misvisende resultater. Sarpsborg, som har flest næringer/sektorer representert, har synlig tap for hus knyttet til handel og offentlige virksomheter, men lavt for industri. Holmestrand har høy tapsprosent for hus av typen bakgårdsindustri og verksteder.

Embetsverk/institusjon har en svært liten andel av registreringsmaterialet. Det er flest registrert i Sarpsborg. At embetsgårder som prestegården og futegården og lignende stort sett er intakte, er som forventet. En gruppe blant de offentlige bygningene som er noe mer utsatte er skoler og forsamlingshus. Sarpsborg markerer seg med tap for begge typer, i Holmestrand har ett av to registrerte forsamlingshus blitt borte. De andre kommunene i 2004 har ikke tap i kategorien.

Sosial miljøsammenheng

Tallene for hvordan hus som representerer småkårsfolks historie kommer ut i undersøkelsen spriker for kommunene som ble undersøkt i 2004. For Sarpsborg og Bø ligger tapene godt over gjennomsnittet. Går vi nærmere inn på tallene for Holmestrand, viser det seg at de gamle husmannstuenes også her har vært mer utsatt enn gjennomsnittet, men lavt tap i arbeiderbebyggelsen drar gruppen som helhet opp. Småkårsbebyggelsen i de samme kommunene har vært mye endret, og mange av endringene er omfattende. Samnanger skiller seg ut her, med lave tall for kategorien både på tap og endringer. Det er ikke uventet at husmannsplassene har hus som er truet på grunn av dårlig tilstand, men andelen varierer, høyest er den i Bø.

Det er bare i Samnanger og Sarpsborg at fisker framstår som en tydelig gruppe, og bare i Samnanger med tap. Her må bemerkes at "fiskerbonden" ikke trer fram som egen kategori i SEFRAK, de fleste vil være registret som "bonde", dette er aktuelt for Samnanger. I Sarpsborg har kombinasjonsbruket vært vanlig, enten småbrukeren med sesongarbeid som en viktig del av næringsgrunnlaget, eller arbeideren med en jordflekk av varierende størrelse og et par husdyr.

Kategorien "Annen næringsdrivende" består i hovedsak av kjøpmenn og handverkere, og det varierer noe hvordan de kommer ut i tapsbildet. Størst er tapsandelen for disse i Sarpsborg.

Jordbrukets bygninger

Ut fra innfallsvinkelen bygningstyper er det jordbrukets driftsbygninger og tilknyttete uthus som har vært mest utsatt for tap og forfall. Det er variasjoner i hvilke hustyper som er mest rammet, variasjonene reflekterer forskjeller i ressursgrunnlag, historisk utvikling og lokal byggeskikk. Prosentandelen tapte og truede ligger godt over gjennomsnittet i alle kommuner, med ett noe overraskende unntak for driftsbygningene i tunet i Samnanger, der den er nær gjennomsnittet (som riktignok ligger høyt). Samnanger har flest enhetslåver, men de er av tradisjonell eldre type, flere med brakekledning bl.a. Til gjengjeld er tapet i utmarksbebyggelsen særlig stor i Samnanger, det gjelder

først og fremst hus i heimemarka, men også seterbebyggelsen. I Bø, den andre kommunen med utmarksbebyggelse å snakke om, er tapene for jordbruksbebyggelsen størst i tunet i bygda og på setra, men lavere for utmarkshus i heimemarka. Alle typer seterhus i de to kommunene har vært utsatt – seterstuer, fjøs, løer.

Holmestrand gir det mest moderne inntrykket når det gjelder jordbrukets bygninger, som i hovedsak består av enhetslåver av sveitserlåvetypen, og relativt få andre typer uthus. Men andelen tapte og truete er klart over gjennomsnittet her også.

Materialet fra Sarpsborg og Holmestrand reflekterer at strukturendringene i jordbruket som gjorde utmarks- og seterbebyggelsen overflødig, var kommet langt da SEFRAK-registreringen kom i gang. Sporene etter utmarkshus er fragmentariske, det dreier det seg om meget få objekter, og noen flere tufter. Men det er tap og forfall i de få som er registrert.

Alle kommunene er merket av tap og forfall over gjennomsnittet i bestanden av andre typer småhus i det tradisjonelle gårdstunet, som eldhus/bryggerhus, drengestuer, smier, skjul, m.m. Den eneste hustypen som skiller seg positivt ut her er stabburet. Dvs. det gjelder kommunene som har tradisjon for stabbur, først og fremst Bø og Sarpsborg, og i noe mindre utstrekning Holmestrand. Tapsandelen ligger godt under gjennomsnittet. I Samnanger er det registrert få stabbur – 4 i alt, og tapet er 50 %. Det ene av disse hadde mistet stabburfunksjonen lenge før det ble revet.

Sjøbrukets hus

Det er bare Samnanger som har noen bestand av naust og sjøhus av betydning. Tapet ligger godt over gjennomsnittet, nær 1/3 er borte, også andelen truete er høy. De tre husene i kategorien som hører hjemme i Sarpsborg og Holmestrand er intakte.

Bolighus/våningshus

Som hustype har bolighuset samlet lavere prosentandel tapte enn gjennomsnittet i alle kommunene, men det varierer hvor mye. Skiller vi mellom bolighus i byer/tettsteder og på landet er det forskjeller. Bolighusene i Holmestrand kommer minst heldig ut. Tapet for de som er knyttet til jordbruksnæringen ligger litt over gjennomsnittet. Det er forårsaket av tap på husmannsplasser i forstedene, men også nedlagte bruk og plasser i jordbruksdistriktene. I Sarpsborg er situasjonen motsatt, her er det bolighusene i jordbruket som har klart seg best, og de i tettstedene tilsvarende dårligere. I Samnanger er alle tap av bolighus knyttet til jordbruksbebyggelsen, men andelen er markert lavere enn gjennomsnittet.

I alle kommuner gjelder det at boligshuset er den hustypen i registreringsmaterialet som er mest i bruk, enten som fast bolig eller som feriested. Det er derfor mest endret, og har størst andel mer omfattende endringer. Andelen truete på grunn av dårlig teknisk tilstand er lavere enn gjennomsnittet.

Når det gjelder arealutvidelser av bolighus (endringstype B) er det vanskelig å spore klare mønstre eller forskjeller som er knyttet til lokal byggeskikk for de fire kommunene i 2004. Hus er bygd på både i bredde, lengde og høyde, utvidet i lengderetning og i vinkel. I Holmestrand er det en klar tendens til at det er de minste stuebygningene, opprinnelig knyttet til husmenn og arbeidere, som er mest endret og påbygd. Mange av disse har en lang endringshistorie, og det er en tendens til rive tidligere påbygg, og bygge opp et mer enhetlig hus nå, der påbyggene i større grad skjules. Flere får formen av tradisjonelle midtgangshus. Det er også eksempler på tilbygg bygg som lar det opprinnelige husets form tre klart, ofte tilnærmet intakt. Bø markerer seg som et område hvor denne tanken synes å ha fått størst gjennomslagskraft.

Arker på tak både i by og mer landlige omgivelser er det flere eksempler på. Hus utvides ofte etter inspirasjon fra sveitserstilsvendaen, der midtbolken utvides og krones av en spiss ark. I by miljø er rene takarker det vanligste. I gaterelatert bebyggelse i by- og tettstedsområder utvides hus ved utbygg mot bakgården, det er særlig merkbart i Sarpsborg.

Tidligere utbygg for sanitæranlegg blir gjerne erstattet nå, og da er tilbyggene som regel større.

Verandautbygg har vært en vanlig form for tilbygg på bolighus i perioden. Det er imidlertid forskjell mellom kommunene, i Bø og Samnanger har nye verandaer mindre del av endringsbildet. Nye verandaer kommer i mange varianter, og det varierer hvordan de er klassifisert i undersøkelsen (som endringstype B eller C). Åpning av hagefasaden med dør til veranda og platting ligger bak mange av C-endringene.

Eksteriørendringer, skifte av stilpreg

De fleste endringer gjelder utskifting av ytre bygningselementer (endringstype C), og dreier seg om vedlikehold. Skifte av taktekke er den mest forekommende endringen. Som oftest skiftes det da til mer moderne typer enn det som lå på ved SEFRAK-registreringen, plater av metall eller sement, men det er også eksempler på nylagte tak med brukte teglpanner.

Det er en klar tendens til tilbakeføring til eldre stilpreg i materialet – i hovedsak til en utforming inspirert av sveitserstilen. Det er da oftest tidligere endringer fra funkisperioden og senere som nå byttes ut. Dette trekker er særlig markant i Bø og Holmestrand. I Holmestrand har tilbakeføring vært et mål i kommunens veiledere for oppussing av endrete hus fra midten av 1990-tallet.

En annen typisk fasadeendring er at hus som tidligere ble brukt til erverv (butikker, verksteder), bygges om til rene boliger. Om endringen ikke innebærer arealutvidelse, vil den kun vises som endringstype C (liten endring) i undersøkelsen, men kan innebære en ikke uvesentlig karakterendring. Dette er særlig framtreddende i bykommunene Holmestrand og Sarpsborg.

Tap av karakteristiske elementer i tradisjonell byggeskikk

Ved tap av eldre hustyper er det ikke til å unngå at karakteristiske trekk ved lokal byggeskikk berøres. Elementer som peker seg ut som særlig sårbare i 2004-kommunene er knyttet til byggeskikken i Samnanger. Vestlandets grindkonstruksjon er representert i naust, driftsbygninger og mindre uthus – de fleste med høye tap. Det betyr innhogg i en byggeskikk som ikke lenger fornyes. Et annet element er de tunge helletakene. Mange hus med helletak har gått tapt, og av de gjenstående er flere byttet ut ved oppussing. Brakeledningene, som først og fremst finnes på driftsbygningene, kommer noe bedre ut, men tilstanden truer flere av disse på sikt.

Årsak til forfall og tap

Den viktigste årsaken til forfall og tap er at hus ikke lenger er i bruk. Det er derfor mange hus tilknyttet det gamle jordbruket har gått tapt. Forfall som direkte årsak til tap kan knyttes til 45 % av tapene i 2004 (mellom 24–55 %). Dernest kommer riving på grunn av ny arealbruk, som ligger til grunn for 29 % av tapene (mellom 20–49 %). Holmestrand skiller seg ut med større andel tapte på grunn av nybygg og annen ny arealbruk enn på grunn av forfall – 49 %. Bak tallene ligger et sterkt arealpress, først og fremst knyttet til boligutbygging i forstedene og tettstedene i kommunen, men også bysnering i deler av sentrum og store utbyggingsprosjekter, bl.a. nye E18. Sarpsborg har noe av den samme situasjonen, med stor byggeaktivitet i forstedene og E6-utbygging, men kommunen har større arealer å ta av enn Holmestrand. Andelen tapt på grunn av ny arealbruk er lik for Sarpsborg og Samnanger – 29 %. Lavest er den i Bø.

De store veg- og feltutbyggingsprosjektene står bak minimum 18 % av tapene i Holmestrand. Andelen i Sarpsborg er lavere. Om man tar med ringvirkninger kan det hende at denne gruppen skulle vært større. Det er likevel klart at de fleste tapene følger et spredt mønster, og kommer som følge av private beslutninger. Det gjelder i byene, forstedene og jordbruksområdene. For alle kommunene gjelder det at byggeaktiviteter på aktive gårdsbruk står for en god andel av tapene i segmentet "ny arealbruk".

Flytting er ikke en merkbar årsak til at hus er borte i de undersøkte kommunene for 2004.

"Ufrivillig brann eller naturkatastrofe" har liten andel i tapene – fra 1–3 % i de tre kommunene der denne årsaken er registrert.

Eldre bymiljøer, tettsteder, industristeder

Alle kommunene som ble undersøkt i 2004 har eldre tettstedsmiljøer som inngår i MOV-undersøkelsen. Både i Holmestrand og Sarpsborg ligger de gamle bykjernene i det lavere sjiktet når det gjelder tap, i forhold til gjennomsnittstallene for kommunen som helhet. Det er områder i Holmestrand med merkbare forandringer, men føringene for disse ligger nok noe bak i tid. Nå ble Holmestrand registrert sist i SEFRAK-perioden, og Sarpsborg by relativt tidlig på 1980-tallet. Hadde Holmestrand blitt registrert samtidig med Sarpsborg, ville registreringen fått med seg store endringer i den gamle bybebyggelsen.

Situasjonen for den eldre bybebyggelsen vises også i at tapet av hustypen bygårder er lavere enn gjennomsnittet. Både Holmestrand og Sarpsborg kommuner har arbeidet med vern av sentrumsbebyggelsen i perioden, på formelt og uformelt plan.

Men bakgårdsbebyggelsen i de to byområdene har vært mer utsatt, det gjelder enkle uthus og mindre verksteder. Her ligger tapene over gjennomsnittet, mange er også truet. Forvaltningens vernarbeid har vært fokusert på gaterommet. Bakgårdsbebyggelse og uthus i byer er en utsatt kulturminnegruppe, da bestanden også ved førstegangsregistreringen var redusert. Selv om tapene dreier seg om få hus i antall har disse tapene betydning fordi de forteller om variasjon i virksomheter og hvordan bymiljøene fungerte.

Også Samnanger har tap i gruppen "bythus", men ellers er situasjonen i hovedsak uendret for den registrerte eldre bebyggelsen i tettstedene i Samnanger og Bø, og i bygdesentrene i Sarpsborg og Holmestrand.

I Holmestrand er det gamle bryggemiljøet forvandlet til bolig- og urbant friområde, med strandpromenade, lysbåthavn og to store lagerbygg er ombygd til boliger og butikk, men det ligger i hovedsak noe forut for undersøkelsesperioden.

Samfunnsutviklingen

Kommunene er forskjellige når det gjelder geografi og samfunnsutvikling, men alle er merket av endringer i nærings- og bosettingsmønster i løpet av undersøkelsesperioden. Vekstkommunene Sarpsborg og Holmestrand er utfordret av et sterkt arealpress – som har fått følger for den eldre bebyggelsen. Særlig synlig er det i forstadsbebyggelsen og for overflødig uthus- og bakgårdsbebyggelse i sentrum.

De fleste bygningene vi undersøker har tilknytting til jordbruket, og strukturendringene i jordbruket i andre halvdel av 1900-tallet har hatt stor betydning for utviklingen i bestanden. I alle kommunene har antall driftsenheter i jordbruket gått ned. Det er først og fremst de små og middelsstore driftsenhetene som forsvinner, mens de større enhetene blir flere. Men med unntak for Holmestrand og Samnanger er jordbruksarealet opprettholdt eller økt. Antall sysselsatte i primærnæringene har gått tilbake, mens antall sysselsatte i service- og tjenesteytende næringer har vokst. Gårdstun har i vekslende grad gått over til å bli boligeiendommer, feriesteder eller de er lagt øde. Det har vært folkeforflytninger innen kommunene – fra utkantene mot sentrum eller nye tettsteder/byggefelt.

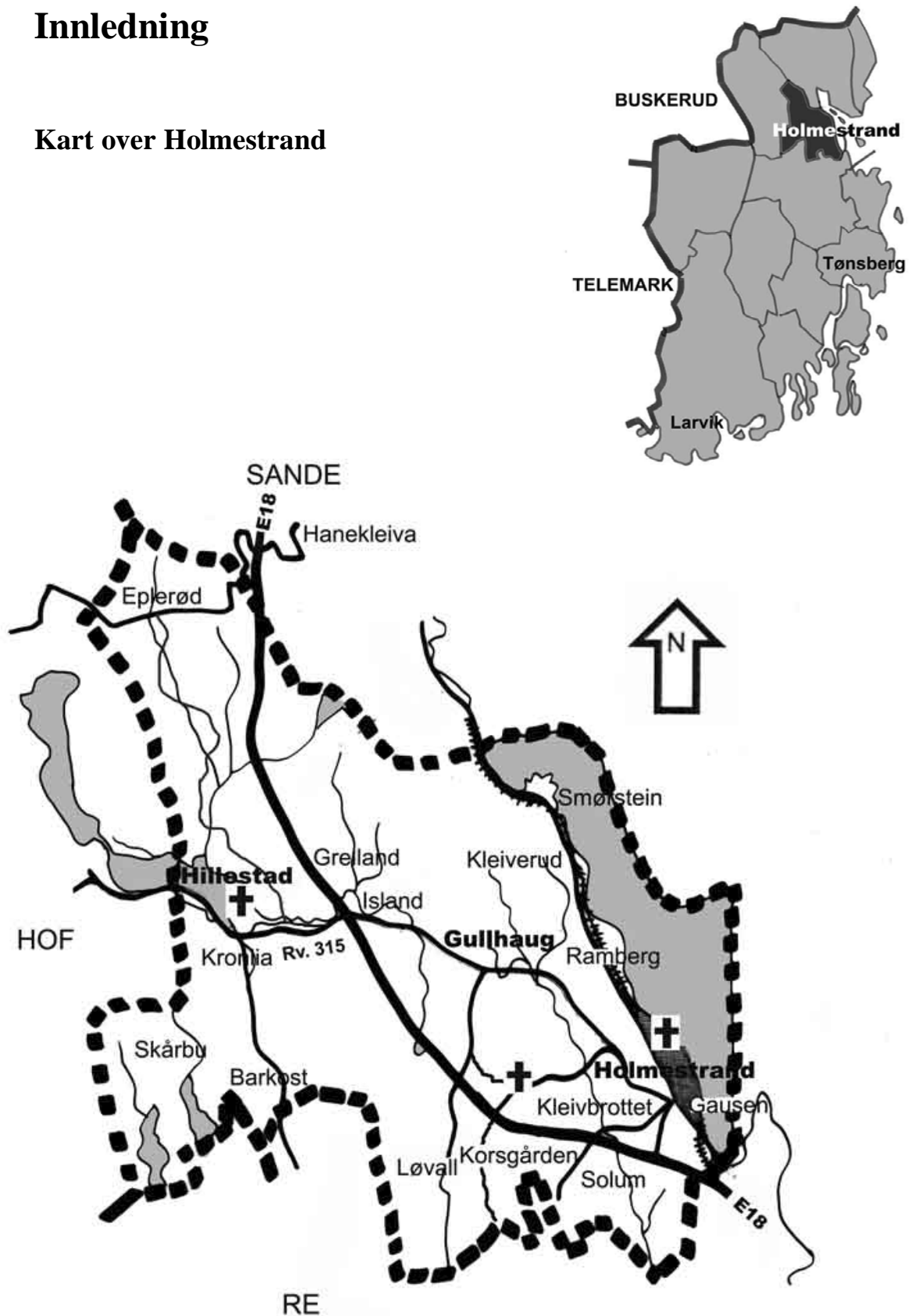
I Sarpsborg er alle hestegårdene med på å holde beitelandskapet åpent. Men i alle fire kommuner er gjengroing i utmark og ved småbruka synlig, mest tydelig er denne landskapsendringen i Samnanger.

Bruk av SEFRAK/GAB som planverktøy

Samnanger har hatt tilgang til SEFRAKs originalmateriale i løpet av undersøkelsesperioden. Teknisk etat brukte, men ikke konsekvent SEFRAK på GAB i saksbehandling. Holmestrand har hatt kopier av SEFRAK-skjemaer og kart siden registreringen begynte, og fikk tidlig digital tilgang gjennom AREALIS-prosjekt i samarbeid med fylkeskommunen. Det har vært innarbeidet å bruke det ved byggesaks- og plansaksbehandling. Sarpsborg og Bø bruker SEFRAK-materialet i saksbehandling. Ved bygge- og reguleringsaker der SEFRAK-registrerte bygninger berøres blir fylkeskulturetaten kontaktet for uttalelse.

2 Innledning

2.1 Kart over Holmestrand

2.2 Historikk og beskrivelse

2.2.1 Geografi og topografi

Holmestrand kommune ligger i nordregionen av Vestfold, Holmestrand by er den nordligste i Vestfolds nettverk av kystbyer. Samtidig ligger kommunen i den sørlige sfære av Drammen- og Oslo-regionen.

Den gamle byen Holmestrand og omegnskommunen Botne ble slått sammen til dagens kommune i 1964. Folketallet i den nye kommunen i 1964 var 6612, i 2004 var det steget til 9515. Andel bosatt i tettbygde strøk i 2003 var 84 %. Yrkesfordelingen i 2004 var: primærnærings 2,5 %, sekundærnærings 27 %, tertiærnærings 70 %. Ca 1/3 av de yrkesaktive er pendlere.

Totalt areal er ca. 86 m². Arealfordeling er: jordbruk 25 %, produktiv skog 58 %, ferskvann 2 % og annet 15 %.

Holmestrand ligger til Oslofjorden der denne er på det bredeste. Permiske lavabergarter dominerer berggrunnen, som ender mot Oslofjorden i steile skrenter med en smal strandflate mot sjøen. På platået bak skrenten brer jord- og skogsbygda seg. Her er store, sammenhengende marint avsatte løsmasser med dyrkingsflater knyttet til leirslettene. Det høyeste fjellet er Hvittingen med 400 moh.

2.2.2 Hovedtrekk i bosetting og næringsgrunnlag

Botne

Gårdene på platået over fjellet, også kalt Botneplatået, representerer den eldste bosettingen. Botne er fra gammelt av en typisk jordbruksbygd med noe skogbruk. I dag opptar korndyrking 4/5 av jordbruksarealet. Det drives også noe med storfe- og svinehold, og hagebruk.

De eldste sentrene, middelalderkirkestedene Hillestad og Botne, ligger godt inne på platået. Eldste kirke i dag er Botne steinkirke fra ca. 1200. Hillestad kirke ble fornyet i 1724. Holmestrand by fikk egen kirke i 1674, den samme som står her i dag, men byen ble ikke eget sognekall før 1867. Ut på 1800-tallet ble Gullhaug kommunesenter for Botne herred.

Byen vokste fram på den smale strandbremmen under skrenten. Den første, kjente faste bosettingen var husmenn og strandsittere under gårdene på Botneplatået. Nedre Gausen, det eneste større gårdsanlegget på bremmen, oppsto som embetsgård på 1700-tallet med bakgrunn i tidlige plasser.

Botne kirke er en steinkirke fra rundt 1200 som ble utvidet i 1865. Den er innviet St. Nikolaus, sjøfarernes helgen, noe som markerer Botnes tilknytning til sjøfarten.

Over: Bryggene i Nordbyen fotografert av A. B. Wilse i 1903 (Norsk Folkemuseum, Bildesamlingen). Bryggene var selve livsnerven i sjøfartsbyen. Fram til rundt 1900 hadde hver bygård av en viss anseelse sin egen brygge. Sjøboder og andre uthus fulgte eiendomsgrensene og lå som regel med gavlene utover. På begynnelsen av 1900-tallet førte jernbanens bryggespor til ny kaifront og sammenhengende havnegate. Ennå i 1953 ble det bygd et stort havnelager ved kaia. **Under:** Bryggefronten i 2004. På 1980-tallet ble "Urban rekreasjon" nytt satsingsområde, og bryggemiljøet merkevare for Holmestrand. Havnelageret ble boliger (huset helt til høyre i bildet), Jernbanesporret ble fjernet, Havnegata ble strandpromenade og lysbåtene overtok havnebassenget. Noen få uthus og sidebygninger markerer fortsatt den gamle økonomibebyggelsen og bebyggelsesstrukturen. Bebyggelsen i fjellveggen ligger til Nordre Klev, den gamle innfartsvegen fra opplandet.

Sjøfartsbyen

Byens historie begynner som trelasthavn midt på 1500-tallet under hollendertida. Navnet Holmestrand er brukt i skriftlige kilder på 1540-tallet, og viser trolig til noen holmer som byen ble anlagt ved. Sannsynligvis var det her sjøen var dyp nok til at skuter kunne legge til for å laste tømmer. På 1500-tallet vet man at bøndene i området drev med utskiping av trelast. Holmestrand hørte til Tønsberg handelsområde og var ladeplass under Tønsberg. Oslobispen Jens Nilssøn beskrev stedet som en havn på sin visitasreise i 1591. Med trelasthandelens blomstring på 1600-tallet fikk Holmestrand et betydelig oppsving, og i 1638 var Holmestrand blitt eget tollsted. Trafikken her var nå atskillig større enn i Tønsberg. På 1660-tallet hadde stedet 60 hus og 200 innbyggere.

Etter hvert som kystskogene ble hogd ut mistet Holmestrand noe av sitt fortrinn som uskipingshavn for trelast, tyngdepunktet i næringen ble flyttet til byene ved de store vassdragene – som Larvik, Drammen, Kristiania og østfoldbyene. Men konjunktorene for skipsfart og trelasthandel var generelt gode utover 1700-tallet. Holmestrand fortsatte å spille en vesentlig rolle i norsk sjøfart, og var den av Vestfoldbyene som hadde størst vekst i perioden. Byen fikk fulle kjøpstadsrettigheter i 1752. Tømmertrafikken og skipsfarten gav levebrød til mange, i tillegg var mange sysselsatt i skipsverft, annet handverk og handel. Byen beholdt sin posisjon som sjøfartsby under det meste av 1800-tallet.

Bybrannene

Holmestrand har vært rammet av to store branner. Den første i 1716 førte til at 2/3 av bebyggelsen strøk med, men byen og næringsvirksomhetene kom seg relativt raskt på fote igjen. I 1884 kom en ny stor brann som rammet området i sør. Denne falt sammen med lavkonjunktur i næringslivet og en konkursbølge rystet byen. I 1900 omfattet skipslisten bare 17 skip, mot 75 femten år tidligere, og i 1910 kun 5. Holmestrand, som var stor i seilskutetida, ble liggende i bakevja ved overgangen til dampfart. Etter dette var det slutt på Holmestrand som sjøfartsby. Folketallet gikk tilbake.

Industrien

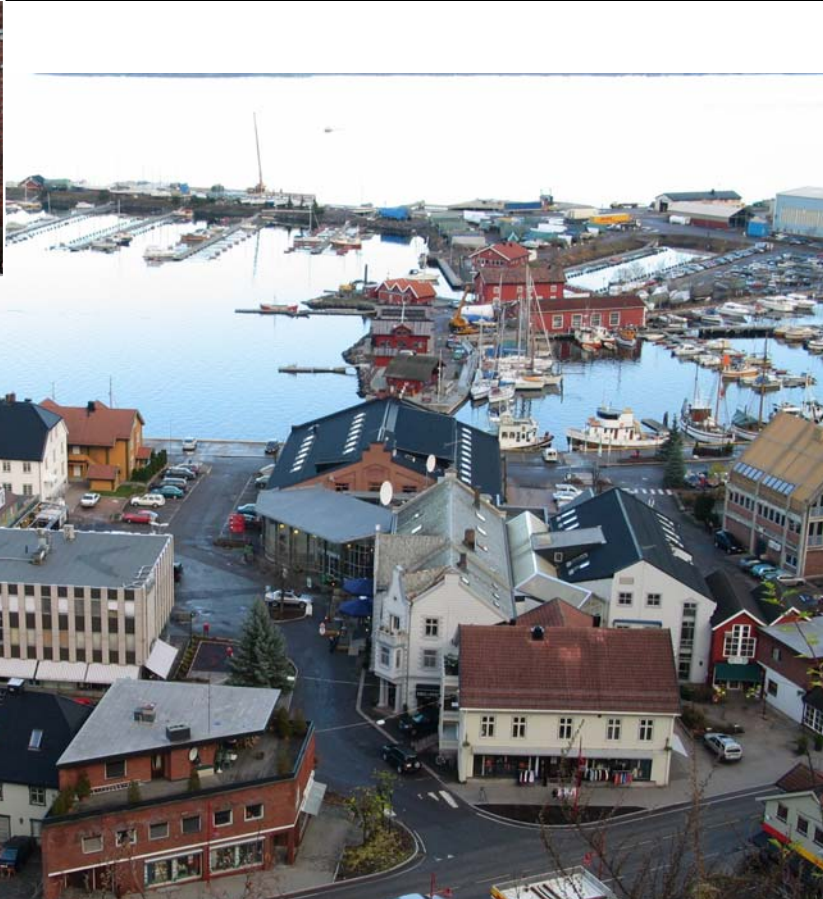
Mot slutten av 1800-tallet gjorde industrien sitt inntog med fabrikketableringer både i og like utenfor byen. Den første industrien hadde fortsatt basis i trelastnæringen, som Dampsaga på Gausetangen i 1881. Utbyggingen av jernbanen i 1881 og 1902 fremmet industriutvikling basert på råvarer fra opplandet, som melkekondenseringsfabrikken, senere Felleskjøpet, sør for byen. Ved århundreskiftet startet Christiania Portland Cementfabrikk produksjon på Langøya. Men det var først med etableringen av Nordisk Aluminium (senere Høyang og Norsk Hydro) i 1919, på den tidligere dampsgtomta ved kaia, at Holmestrand ble et industristed av betydning. På noen få tiår ble byen forvandlet fra en borgelig preget sjøfartsby til et moderne industrisamfunn.

Holmestrand ble valgt ut fra flere årsaker – byen lå nær de store markedene, den hadde behov for arbeidsplasser og boligsituasjonen var god. På slutten av 1930-tallet hadde bedriften 300 ansatte, etter utvidelser i 1950-åra var antallet kommet opp i 1400. Ved utfyllinger i sjøen ble det gjort plass til byens hjørnesteinsbedrift.

Veksten i aluminiumsfabrikken førte til sterk befolkningsvekst. Boligbehovet kunne ikke dekkes innenfor byens grenser. Fra 1950-tallet ble det satt i gang feltutbygging i Botne. I 1964 ble Holmestrand og Botne slått sammen.

Badebyen

Den dramatiske og naturskjønne strekningen langs fjorden fra Sande til Holmestrand kom tidlig i søkelyset som rekreasjonsområde. Allerede midt på 1800-tallet var Holmestrand kjent for sitt medisinske bad. Den gamle Traneberggården ble bygd om til Hotell Societetet i 1890. Med gode kommunikasjoner til hovedstaden fikk bade- og forlystelsesbyen Holmestrand sin glanstid rundt århundreskiftet. Denne mondene epoken ebbet ut i mellomkrigstida. På tidligere strandsitter, og småbruk kom det pensjonater, feriehus og etter hvert enklere hytter. Noe av det eldste i denne bebyggelsen er sporbart i registreringsmaterialet. Etter hvert som belastningen fra trafikken på Sørlandske hovedvei tiltok, ble de smaleste partiene mindre interessante i rekreasjonssammenheng.

Sentrum i Holmestrand der Langgata (fra høyre) møter Rådhusgata (fra venstre), slik det ble etter gjennomskjæringen i 1960-åra. Det gamle, kronglete gatenettet i Nordbyen representerer bystrukturer fra byens første år, og vises i venstre bildefelt. Innfelt parti fra Langgata i Nordbyen.

Bybrannen i 1884 la grunnlag for kvartalstrukturen i søndre del av sentrum. Backergården i forgrunnen ble spart. Den er fra begynnelsen av 1800-tallet og har alltid vært et sentralt sted i byen – siden 1920 i offentlig eie. I bakgrunnen Hydros industriområde på Gausetangen. Innfelt typisk hjørnegård Tordenskioldsgate.

Kommunikasjoner

Forholdet til de store kommunikasjonslinjene har alltid spilt en stor rolle i byens utvikling – på godt og vondt. Minnet om Holmestrand som en av de mest beryktede flaskehalsene på den sørlandske hovedvei, sitter fortsatt sterkt i mange. Om de naturgitte havneforholdene var en fordel ved framveksten av sjøfartsbyen, var den stupbratte Holmestrandveggen mot opplandet en utfordring for landevegsferdsel til byen. Til å begynne med var det bare to veier ned til byen, Søndre Klev og Nordre Klev. De fulgte noen smale forkastninger i fjellveggen og begge gikk ned mot bryggene nord i byen. I tillegg var det en rekke svært bratte stier, "klover", som folk har benyttet. Oppe på platået var det flere veier som møttes. Viktigste for byen var veiene vestfra, over Hillestad og Botne kirkesteder fra bygdene innenfor – det var her trelast og tømmer ble hentet.

Fra gammelt av var det kun to passasjer over Botneplatået mellom Oslo og Tønsberg. Siden skrenten mot sjøen manglet strandflate flere steder var sjøkanten uframkommelig. Ferdslen ble tvunget opp på platået – ved Hanekleiva lengst inn og Angerskleiv lenger ut. Angerskleiv var beryktet for de bratte bakkene, den går opp fra Kleivbogen i Sandbukta og følger videre kanten av platået inn til Våle ved Tolsrud. Til tross for problemene ved Angerskleiv ble dette del av en av landets første sammenhengende kjøreveger midt på 1600-tallet – mellom Christiania og Larvik. På 1790 tallet ble Angerskleiv erstattet av ny veg murt opp mot fjellveggen langs fjorden fra Kleivbogen til Holmestrand.

I andre halvdel av 1800-tallet endret kommunikasjonsbildet seg vesentlig. På 1850-tallet erstattet Hvitvingfosschausséen (Rv. 315) den gamle Sandsvørsvegen. I 1860 ble Søndre Klev erstattet av Nyveien. Hanekleiva ble avløst av Hanekleivchausséen rundt 1900. I 1881 åpnet Vestfoldbanen med stasjon nord i byen, og 1902 kom Hvitvingfossbanen med stasjon lenger sør ved Torvet. Hvitvingfossbanen, som i hovedsak ble bygd for utførsel av tremasse fra Hvitvingfoss, overtok for trelastkjøringa. Banen ble nedlagt i 1938. Det var først med utbyggingen av Sørlandske hovedveg sør fra byen over Mulvika på 1920-tallet, at gjennomgangstrafikken nordsør slapp turen om Botneplatået.

De gamle vegene buktet seg gjennom byen og var innrettet mot bryggene. De nye kommunikasjonsårene ble lagt inntil byen uten å skjære gjennom. Det irregulære gatemonsteret ble et problem etter hvert som gjennomgangstrafikken presset seg mer og mer på. Europavegen snirklet seg gjennom sentrum. Etter en brann i rådhuskvartalet på 1960-tallet fikk Rådhusgata gjennomslag til Langgata, og åpnet for en strakere gjennomfartsveg.

Bilalderen med gjennomgangstrafikken på Sørlandske hovedvei (E18) satte noen tiår sterkt preg på Holmestrand. Sammen med planlagt byregulering, som forutsatte totalt sanering, medførte dette forfall både i trehusbebyggelsen i Nordbyen og 1880-talls-kvartalene rundt Torvet. Situasjonen virket dels konserverende, sentrum ble lite attraktivt for nybygging – svært lite ble revet utover det som gikk tapt i branner, og den totale saneringen ble aldri gjennomført. Samtidig tok trafikken stadig større plass, og forfallet førte på sikt til store endringer.

I 1983 ble Holmestrandtunnelen i fjellet bak byen åpnet, og gjennomgangstrafikken forsvant. Sammen med høykonjunkturen på 1980-tallet brakte det befolkningen tilbake til byen. Det førte til en revitalisering av byen, både mht. boligutbygging og næringsetableringer – med rehabilitering av mange hus, men også riving, fortetting, funksjonsendringer og tung utbygging i mange miljøer. 1980-tallsboomen satte sterkest preg på Nordbyen og bryggene.

I 2001 flyttet gjennomgangstrafikken enda lenger vekk fra byen. Da åpnet ny E18 vest i kommunen. Den gamle Holmestrandtunnelen ble del av Rv.313.

Bystruktur, plan

Den tidligste bybebyggelsen var organisert langs innfartsvegene og gatene som buktet seg gjennom byen, ikke sjøfronten. Den gamle strukturen er fortsatt lesbar i deler av byen, særlig i Nordbyen, som tross alle endringene har et stort innslag av gammel trehusbebyggelse, flere med datering til gjenoppbyggingen etter brannen i 1716. Store patrisiergårder karakteriserer bydelen, sammen med irregulert gateløp. De gamle borgerhusene ligger med hovedinngangen mot gatene, i hovedsak

Langgata, og enkelte uthus mot Havnegata – rester etter sjøboder som dominerte sjøkanten før bryggeområdet ble ombygd først på 1900-tallet, bl.a. på grunn av jernbanens bryggespor.

I kontrast til den irregulære, gamle byen i nord ligger 1880-talls kvartalene ved Torvet. Gjenoppbyggingen etter brannen i 1884 fikk kvartalsstruktur og det ble innført murtvang (som kun delvis ble gjennomført). Det har vært mange planer for en mer regulær by også i andre områder opp gjennom århundrene, planer som innebefattet riving av hus, få er satt ut i livet.

Forstadsbebyggelsen

Ved Søndre og Nordre Klev vokste det fram forsteder – Søndre og Nordre Forstad. Bosettingen er så gammel som byen selv, men ble først innlemmet i byen i 1818. Etter denne byutvidelsen kom det også forstadsbebyggelsen utenfor den nye bygrensa, ved Dunkebekk. "Kleivbeboerne" livnærte seg på forskjellig vis, som småhåndverkere, vertshusholdere, havnearbeidere og kjørere. Småkårsbebyggelsen langs innfartsvegene kan følges helt opp på platået, flere har status som husmannsplasser i registreringsmaterialet.

Fram til andre verdenskrig foregikk industribyens boligutbygging i hovedsak mot sør, i gangavstand fra verkstedene. Den fulgte innfartsvegene og forsterket den gamle byens langstrakte nordsør karakter. Rundt 1950 var strandflata under fjellet utbygd. Videre utbygging kom på platået, først som fortetting nærmest byen, mellom de gamle plassene langs innfartsvegene. Senere ved større feltutbygging, de gamle gårdene langs platåkanten forsvant inn i tettbebyggelse. De største feltene er Gullhaug og Ramberg/Kleivan. De senere års utbygging har vel så mye basis i et større regionalt arbeids- og boligmarked, som Holmestrands eget behov.

Holmestrand ble kirkested i 1674. Kirken fikk sentral beliggenhet ved den viktigste innfartsvegen Nordre Klev, og rett opp for de viktigste bryggene. Den har en særpreget Y-form. Det skal ha blitt bygd åtte tilsvarende kirker i Norge, men bare fire står, og Holmestrand er den største. Brannen 1716 sparte kirken og bebyggelsen i Nordre Klev.

Nordre Klev følger en forkastning i fjellsiden der det tidligere var elveleie. Til tross for fallet var det her mesteparten av trelasten ble ført, og lastet på Sundbrygga, den nordligste av byens brygger. I tillegg har tømmeret også blitt vinsjet ned skrenten.

Kirkegata, som har ligget skjernet for moderne gjennomgangstrafikk, klemt mellom jernbanen og fjellet, har et av Holmestrands mest sammenhengende eldre bygningsmiljø.

Nyveien erstattet Søndre Klev i 1860, og ble da den viktigste innfartsvegen fra oplandet til Holmestrand. Den er bygd etter chausséprinsippet som innebar jevnere stigning og slakere kurvatur. Nordre Klev er i dag stengt for biltrafikk og Nyveien er fortsatt den viktigste innfartsvegen til byen fra platået.

Vestfoldbanen, som åpnet i 1881, ble lagt som en høybane på opp til 6 m høye gråsteinsmurer gjennom byen. De gamle vegløpene ble beholdt med underganger. Anlegget bød på store utfordringer på grunn av vanskelige grunnforhold og representerer det fremste i sin tids ingeniørkunst.

Bildet er tatt mot Nedre Gausen der den gamle, fredete hovedbygningen står igjen. Nedre Gausen framsto som patrisiergård først ut på 1700-tallet. På slutten av 1800-tallet ble den kjøpt inn av kommunen og området lagt ut til skoleutbygging.

Bygrensa i 1818 skapte en ny forstadsbebyggelse for småkårsfolk sør for byen – Dunkebekk. Siden det lå så nært Gausetangen ble bebyggelsen attraktiv som arbeiderboliger for aluminiumsfabrikken utover 1900-tallet. Det ble fortettet og utvidet, men det er fortsatt mange hus fra før 1900 bevart. Dunkebekk ble innlemmet byen i 1942. Fabrikken og Gausetangen skole ses innerst i bilderommet, til høyre.

Hvitsteinbakken løper ned mot Nordre Klev og var en viktig innfartsveg mot byen for trelastførselen. Det er registrert flere eldre hus langs vegen, i hovedsak knyttet til tidligere husmannsplasser, småbruk og annen stuebebyggelse. Arealene langs innfartsvegene ble tidlig fortettet etter hvert som boligbebyggelsen ekspanderte opp på "fjellet". Plassen "Dikkatoppen" ses midt i bildet (0702-203-008).

Lensmannsgården Øvre Gausen inngikk opprinnelig som en av staselig anlagte gårder på randen av Botneplatået, der bebyggelsen lå på høyden som følger kanten og jordveien skrånte slakt mot sørvest. Huset, som skal være fra før 1850, var nylig pusset opp ved registreringen i 1991 og er ikke endret siden. Selv om lensmannsgården i dag inngår som en boligeiendom i tett bebygd boligområde, skiller stedet seg fortsatt ut ved klassisistisk bygningsvolum og noe parkrelikt vegetasjon. Siden SEFRAK-registreringen er omgivelsene ytterligere fortett med noen hus, bl.a. villaene på toppen bak lensmannsgården. (0702-213-002)

Hillestad kirke ligger ved enden av Hillestadvannet, ved et knutepunkt for trafikk fra de indre bygdene. Hillestad har vært kirkested siden middelalderen, men dagens kirke er en liten langkirke i tre fra 1724, ombygd 1911.

Ikke langt unna Hillestad kirke ligger Hillestad Landhandleri, bygd 1881 med butikk og ysteri. Huset var kun i bruk som bolig ved registreringen i 1991, og er uendret siden da. De er lenge siden det var ysterivirksomhet her. (702-310-016).

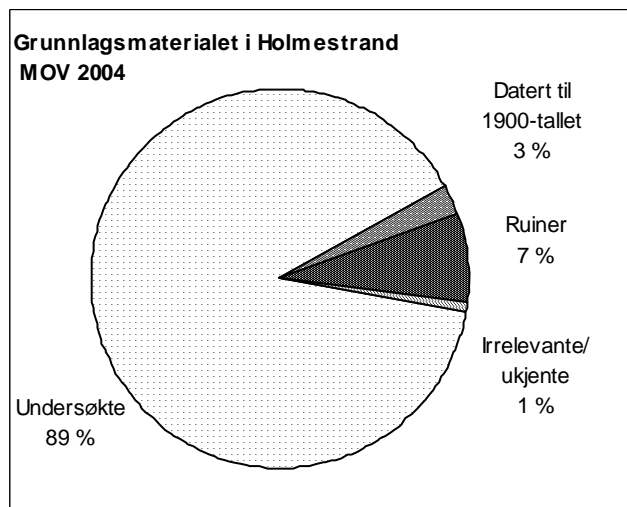

Jordbuchsbygda Botne hører til leirjordsbygdene på Østlandet, og ravelandskap karakteriserer flere gårder, som her på Søndre Greaker. (0702-301-017)

2.3 Grunnlagsmaterialet for MOV-undersøkelsen i Holmestrand

2.3.1 Antall undersøkte hus

Registrerte objekter 1989–92	Objekter datert til 1900-tallet	Ruin	Irrelevant/Ukjent	Undersøkte bygninger 2000
534	14	40	4	476

Det totale antall registrerte objekter i perioden 1989–1992 er 534. Av disse ligger 476 hus til grunn for MOV-undersøkelsen i Holmestrand. Da er hus datert til 1900-tallet, objekter som ble registrert som ruiner etter hus, andre typer minner og andre registreringer som faller utenfor undersøkelsen av ulike årsaker, trukket fra.

2.3.2 Registreringstidspunkt

Registreringen foregikk i all hovedsak mellom 1991–92. Fire hus i sentrum, i krets 105 i Nordbyen av Holmestrand, ble fotoregistrert i 1989. Dette fordi de var besluttet revet.

2.3.3 Spesielle forhold ved SEFRAK-registreringen i Holmestrand

Det er få hus datert til 1900-tallet i materialet, og de som er med forekommer spredt, det er ingen spesielle 1900-talls miljøer. De fleste registrert som "ruiner" gjelder svært forfallne hus, men det er også noen få tufter etter plasser og lignende i utmark.

Registreringene har en jevn kvalitet. Jevnt over bra fotografier, men det er svært få miljøbilder. Så godt som alle bilder er søkt tatt i 90 mot huset, og som oftest svært nært. Noe som også reduserer dokumentasjonen av miljøsammenhengene. Det er ikke registrert "andre typer minner" eller miljøer. Det er varierende med supplerende opplysninger.

Med noen få unntak, gir registreringen inntrykk av at de fleste hus fra før 1900 er kommet med.

2.3.4 Registreringskretser

Kretsinnordningen i Holmestrand er organisert etter de samme delområder og grunnkretser som Statistisk sentralbyrå (SSB) brukte i folketellingen i 1980. Det er tre delområder og 34 grunnkretser, men det er ikke registrert hus i alle. Delområdene er 01 Holmestrand, 02 Ekeberg, Borgen og 03 Gullhaug, Hillestad.

Kretsene er brukt som utgangspunkt for å belyse eventuelle geografiske variasjoner i tap og endring i den SEFRAK-registrerte bebyggelsen.

2.3.5 Geografiske områder i Holmestrand

I inndeling av hovedområder har vi valgt å følge SSB's inndeling i delområder, med noe justering for delområde 01 Holmestrand, for å skille selve byen fra den øvrige strandbredden nordover fjorden.

2.3.6 Tettbygd/spredtbygd

SSB regner i 1980 med to tettsteder: Holmestrand og Gullhaug. Undersøkelsen følger det skillet SSB's kretsopptegnelser gjør over tettbygde og spredtbygde kretser i 1980.

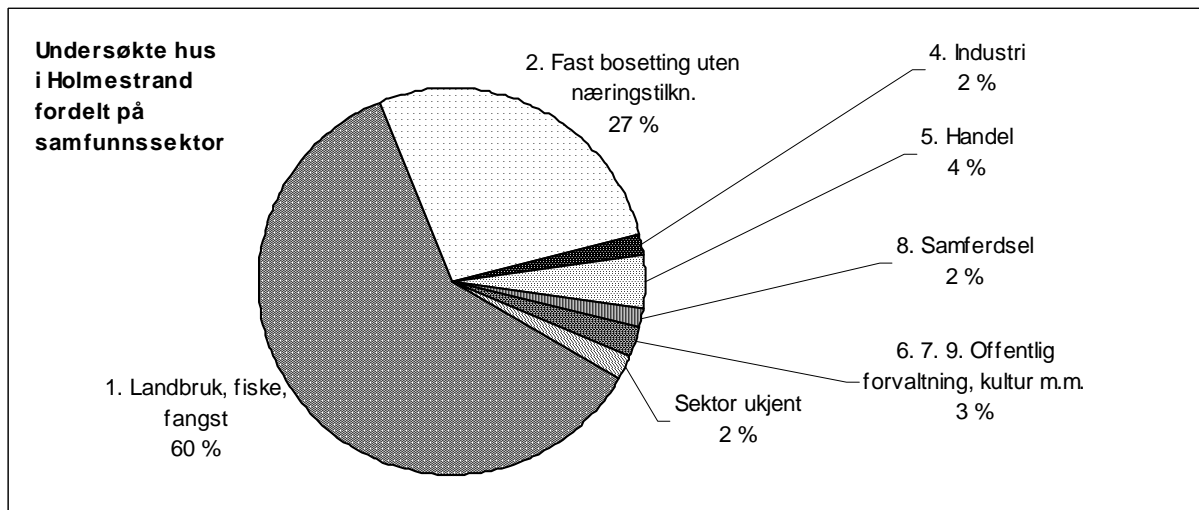

Tross flere inngrep i Nordbyen med tung ny boligbebyggelse og en del eksempler på hardhendt restaurering, har bydelen fortsatt bygningsmiljøer som knytter Holmestrand til seilskutetida. Store valmtak, med barokke bygningskropper og klassisistiske hovedtrekk forteller om 1700-talls-byen, reist etter brannen i 1716. Hegårdsgården (over) er et typisk eksempel og har fått informasjonsskilt av Holmestrand Bys Vel 2002. (0702-104-019)

2.4 Egenskaper ved undersøkte hus i Holmestrand

2.4.1 Samfunnssektor

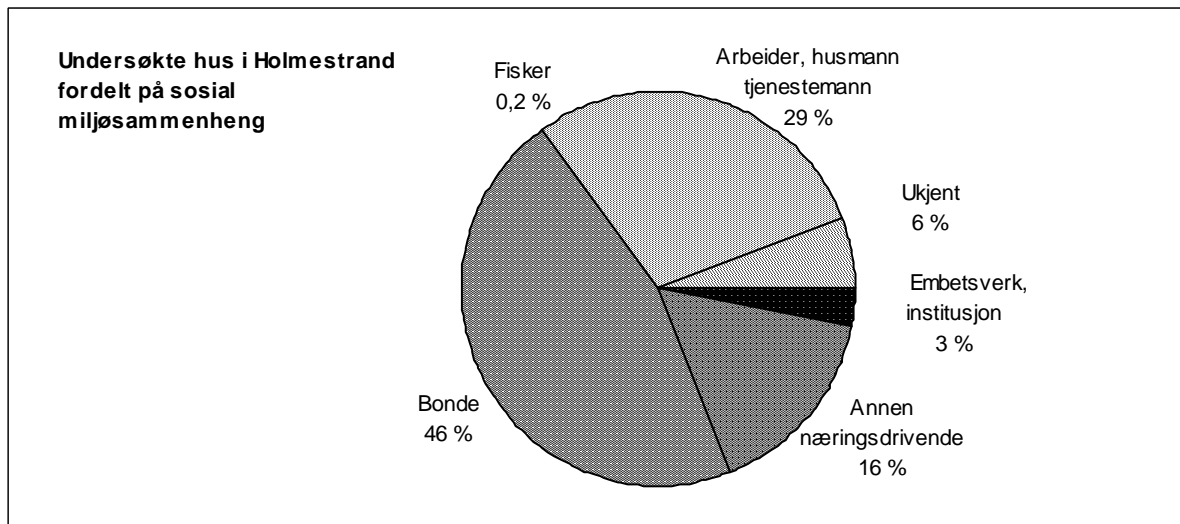
I det undersøkte Holmestrand-materialet er det registrert hus knyttet til 8 av SEFRAKs 9 samfunnssektorer. Sektordiagrammet viser hvilke samfunnssektorer bygningene var knyttet til da de ble bygd. Fordelingen viser at hus som dokumenterer primærnæringene utgjør godt over halvparten av materialet – 288 av 476 undersøkte bygninger. Men diagrammet viser også at 40 % av materialet dokumenterer hus med opprinnelig tilknytning til andre sektorer. Den relativt store spredningen på ulike sektorer reflekterer at vi har med en gammel bykommune å gjøre, og at kulturminnebestanden dokumenterer variasjon i bosetting, næringsgrunnlag og virksomheter.

Neste største gruppe er "2. Fast bosetting uten næringstilknytting". Dette er først og fremst boliger i Holmestrand by og nærmeste omegn, og mange hus gjelder eldre forstadsbosetting. Forstadsbosettingen er ikke alltid like enkel å "sektorbestemme", uten dybdeundersøkelser i arkivene. Flere av de eldste bostedene kan ha bakgrunn som husmannsplasser, men dette kan også være stuebebyggelse/arbeiderboliger med løsere tilknytning til opphavsgården. Det er brukt skjønn i klassifiseringen. Skillet mellom sektor 1 og 2 må derfor leses med forbehold, men som oversikt gir det likevel et bilde av et karakteristisk element ved kulturminnebestanden i Holmestrand.

Våningshuset på Solberg Mellom er et særlig forseggjort og midtgangshus i sveitserstil fra ca. 1890. Mange våningshus på gårdsbruk i Botne er bygd etter denne lesten. Få er bevart i så opprinnelig stand. (0702-302-016)

2.4.2 Sosial miljøsammenheng

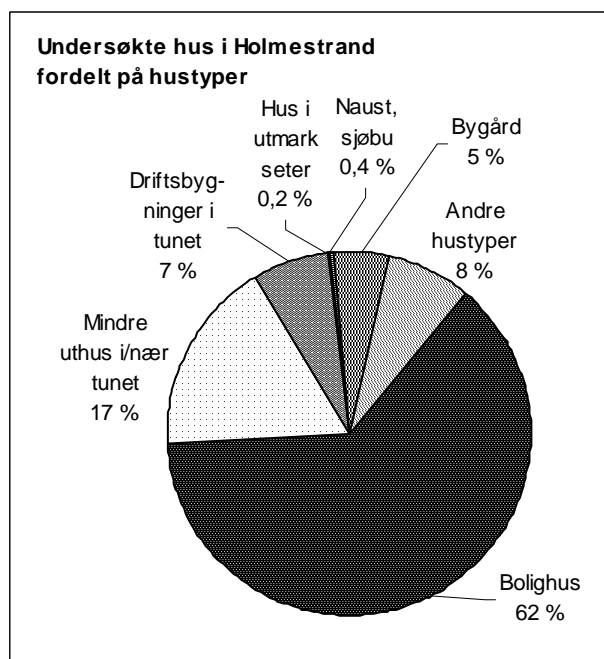
Sektordiagrammet viser hvilke sosiale miljøer som har satt sterkeste spor etter seg i den registrerte bygningsmassen. Gruppen "Bonde" har den største andelen, med 218 hus, dernest kommer "Arbeider, husmann, tjenestemann" med 138 hus. Den største delen av dette segmentet gjelder hus knyttet til arbeidere i og nær Holmestrand by – 75 hus. Med også kategorien husmann/strandsitter er godt representert – med 47 hus. Igjen er det den gamle forstadsbebyggelsen som kommer til uttrykk, det gjelder både husmenn og arbeidere, men her er også bebyggelse på mer "tradisjonelle" husmannsplasser i jordbruksområdene.

Igjen reflekterer spredningen på yrkesgrupper og sosial tilhørighet det store spekteret i kulturminnebestanden i kommunen. Bak "Annen næringsdrivende" er kjøpmenn, handverkere og småindustri-drivende i flertall. Det er den gamle byens næringsliv som først og fremst kommer fram her. Selv om det er et relativt stort innslag av hus knyttet til arbeidere hører Holmestrands æra som industri-kommune i hovedsak 1900-tallet til, med Norsk Aluminiums etablering i byen i 1919. Men noe av den eldste industrien fra før 1900 er representert i materialet.

Kjøpmann og skipsreder Rasmus Alsing oppførte den staselige hovedbygningen på Grønmark (0702-201-027) rundt 1800. Her førte familien et "flott hus ved sommeropphold". Flere av storgårdene på platået over byen ble eid av byens patrisiere, og eierforholdene skiftet ofte. Klassisismen fra Holmestrands storhetstid som seilskuteby preger fortsatt mye av bebyggelsen til de kondisjonerte både i byen og på storgårdene oppe på platået. Grønmark ligger i randsonen mot tettbebyggelsen på platået øst for Botne kirke. Mye av den beste dyrkingsjorda i Holmestrand ligger i dette beltet.

2.4.3 Bygningstyper

De registrerte bygningene fordeler seg på 22 hustyper (se vedlegg 1). "Bolighus" utgjør med 300 hus den langt største gruppen (omfatter både våningshus på gårdsbruk og i andre miljøer). Bolighuset er generelt den hustypen som er mest i bruk, det huset som sist blir stående om andre hus forsvinner. I tillegg er Holmestrand den av kommunene i MOV-undersøkelsen som har størst prosentvis andel registrerte bolighus – også blant de som har eldre bybebyggelse. Det er igjen den gamle forstadsbebyggelsen som er karakteristisk for byen, som gir dette utslaget.

Det er et langt hopp til neste gruppe hus som er "Mindre uthus i/nær tunet" med 82 hus. Sidebygningen (bryggerhus/drengestuer) tar opp det meste av dette segmentet med litt over 1/3. Deretter kommer, stabbur, vognskjul, vedskjul, jordkjellere og en og annen smie. Ca ¼ av husene i denne dette segmentet gjelder

uthus i Holmestrand by.

"Driftsbygninger i tunet", "Bygård" og "Andre hustyper" har omtrent like store segmenter hver og utgjør totalt en mindre del av materialet. Det er få driftsbygninger og andre eldre uthus igjen i småårsbebyggelsen, i forstadsbebyggelse er disse hustypene nærmest fraværende.

Til å være en fjordkommune og gammel havneby er det registrert påfallende få hus knyttet til sjøen. Det er også få hus knyttet til fiskere.

I segmentet "Driftsbygninger i tunet" er enhetslåven så godt som enerådende, og alle er av sveitserlåvetypen, dvs. de har fått sin form i de siste tiårene av 1800-tallet, eller ved ombygginger tidlig på 1900-atallet. Gamle tømmerlåver er helt fraværende, men noen kan kanskje spores som fragmenter i ombygde sveitserlåver. Selv separate hus for enkelte dyreslag som staller og grisehus er det få av.

Det er også registrert svært få utmarkshus. Bildet materialet gir mht. disse hustypene reflekterer at jordbruket rundt Holmestrand tidlig har tatt opp i seg moderniseringene i andre halvdel av 1800-tallet, både mht. driftsformer og bygninger – at hamskiftet tidlig slo rot i jordbruksbygda Botne. Nærheten til byen Holmestrand med markedet her, bedringen i kommunikasjonene i regionen generelt, og etableringen av en rekke ysterier og meierier i byen og distriktene, stimulerte til et moderne handelsjordbruk. Alt før 1860 ble de første setrene nedlagt. I 1907 var kun 10 setre i drift, de fleste i Hillestad. Ekstensiv drift med bruk av seterhus og andre utmarkshus ligger så langt tilbake i tid at den knapt kan spores registreringsmaterialet i form av stående hus. Men det er registrert noen tufter og ruiner i kategorien.

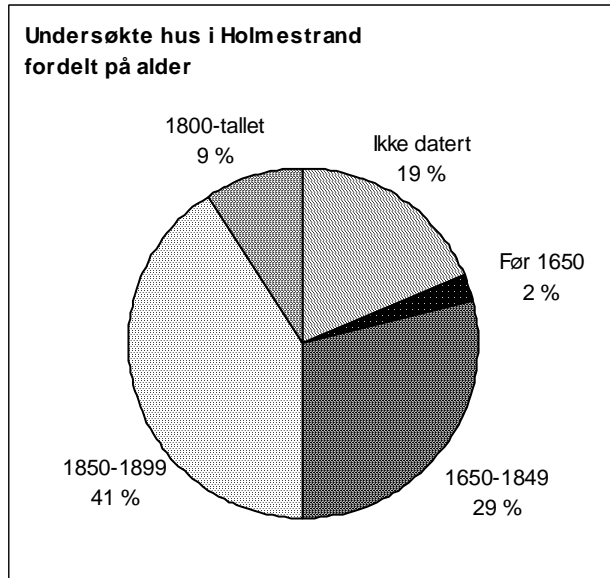

Eiendommen Sætra under Skarrebo var eget bruk og fast bebodd ved folketellingen i 1865 og 1900. Det skal ha vært bebyggelse her på 1700-tallet, navnet indikerer at stedet først var i bruk som seter. Det er registrert stuebygning og fjøs. Fjøsset var sterkt forfallent ved registreringen i 1992, men er siden satt i stand – uten endring. Stedet holdes i hevd som fritidseiendom. (702-309-027)

Tunet på Hallingsrød er typisk for mange gårdstun i Botne, med bebyggelse fra andre halvdel av 1800-tallet preget av sveitserstilperioden – enhetslåve med kjørebui i enden og halvannen etasjes framhus med mesaninetasje, midtgangsplan og tilbygd bryggerhusfløy. Låven var under utbedring ved registreringen i 1991 og har nå fått nytt taktekke og nye skyvedører med labanker og skråbånd fargesatt som i tradisjonell sveitserstil. (0702-309-001, 002)

2.4.4 Alder

Aldersfordelingen viser en mindre overvekt av hus datert etter 1850. Men en relativt stor gruppe hus er ikke datert, mange av disse kan ha høy alder. Elleve hus i Holmestrand er datert til før 1650 eller til uspesifisert 1600-tallet. Det er stor usikkerhet heftet ved datering av hus, og særlig gjelder det hus i det eldste sjiktet, men undersøkelsen indikerer en relativt høy alder på bebyggelsen. Alderen er ofte knyttet til kun en del av huset. Det går fram av materialet at mange hus i Holmestrand har en lang utbyggingshistorie.

Over halvparten av hus datert før 1800 hører hjemme i byen eller nær opp til byen. Det understreker igjen at vi har med en gammel bydannelse å gjøre, der også forstadsbebyggelsen langs innfartsvegene er en del av

bildet.

På få unntak nær er de eldste husene bolighus. Det henger sammen med den store andelen boligbebyggelse i byen og forstedene, og det relativt moderne inntrykket registreringsmaterialet gir av eldre uthus i jordbruket. Det er som nevnt få eksempler på driftsbygninger som dokumenterer forholdene før hamskiftet.

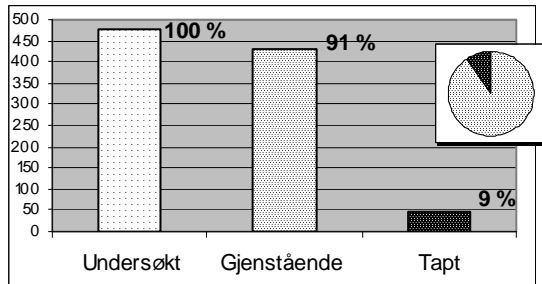

Nordre Klev 9 (0702-105-030) er etter tradisjonen et 1700-talls hus. Det bærer preg av flere utbyggingsstadier. Det skal ha hørt stall og slakteri til eiendommen, men disse var borte ved registreringen i 1992. Ytre preg skriver seg fra en oppussing rundt 1970, da det bl.a. fikk nye vinduer. I 2004 er huset under utbedring igjen. Hus under endring inngår som "Står, endringsstatus ukjent" i undersøkelsen. Fotoet til høyre viser "Kleiva 4. Oct. 1903", fotografert av A. B. Wilse, (Norsk Folkemuseum, Bildesamlingen). Huset i forkant var borte før SEFRAK-registreringen.

3 Resultat

3.1 Tap

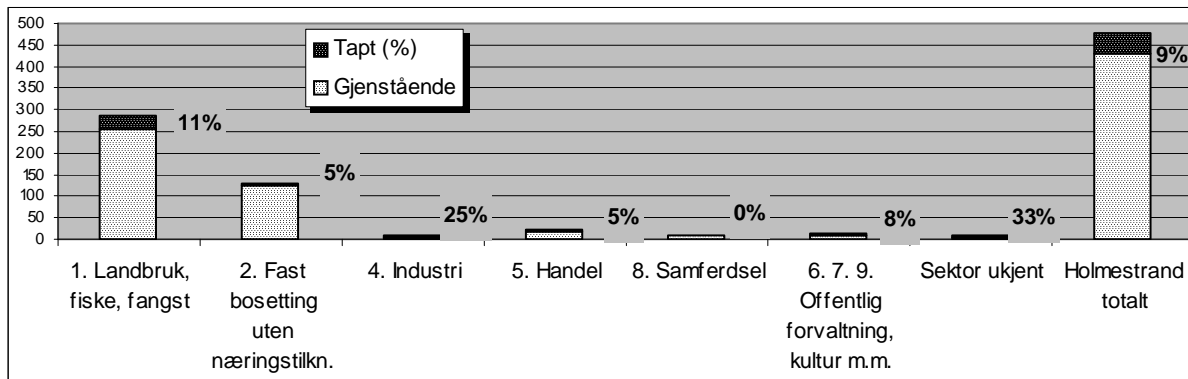
3.1.1 Tap – samlet oversikt

Av 476 undersøkte bygninger i Holmestrand er 45 tapt siden registreringstidspunktet. Det vil si at 9 % av den undersøkte bygningsmassen fra før 1900 er borte.

431 bygninger – 91 %, står fortsatt.

3.1.2 Tap – samfunnssektor

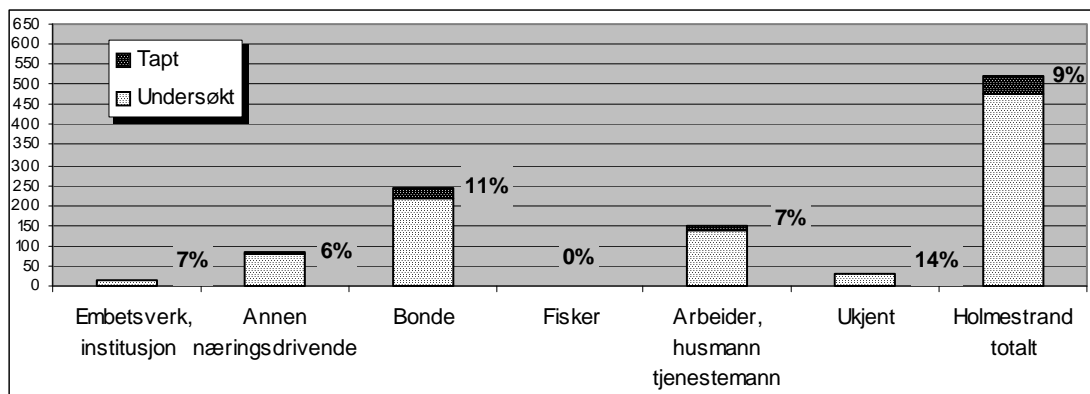

Undersøkelsen viser en overvekt av tap knyttet til landbrukssektoren – målt i prosentandel og antall. Men de få husene registrert under "Industri" har høyest tap målt i prosentandeler.

Tapet i den lille gruppen hus knyttet til industri gjelder et par hus som karakteriserer "den gamle byens" handverksvirksomheter. Selv om det er få hus det gjelder, har dette tapet betydning fordi det er få i kulturminner i dag som dokumenterer slike typiske virksomheter i den gamle byen.

At hus i gruppen "Fast bosetting uten spesiell næringstilknytting" har nær det halve tapet i forhold til gjennomsnittet, indikerer at mange av der registrerte husene i denne store gruppen er holdt i hevd og fortsatt er i bruk til det de var bygd for.

3.1.3 Tap – sosial miljøssammenheng

Tapet i kategorien "Bonde" er med 11 % høyere enn gjennomsnittet. Den nest største gruppen med hus, knyttet til kategorien "Arbeider, husmann, tjenestemann", har lavere tap samlet sett. Men går man nærmer inn på denne, viser det seg at den delen av segmentet som omfatter husmenn har en langt høyere prosentandel av tapene – 13 %, mens arbeidernes hus har et tilsvarende lavere tap – 5 %.

At tapene for hus knyttet til yrkesgruppen "Bonde" er høyest samsvarer med tallene for landbrukssektoren under ett vist foran, og det er som forventet. Bildet forsterkes av den høye andelen tap for hus knyttet til husmennene.

For husmenn gjelder en overvekt av tapene bolighus. Mange av husene kategorisert som husmannsplasser i Holmestrand-materialet gjelder små plasser med tilknytting til den gamle forstadsbebyggelsen langs innfartsvegene, i dag del av utbygde boligområder nær byen. Resultatet viser at dette har vært en sårbar gruppe, men også plasser i mer spredtbygde strøk har tap. Det er en betydelig usikkerhet knyttet til denne typen sosialhistoriske kategoriseringer i materialet, men disse tapene viser uansett en typisk utvikling for deler av småkårsbebyggelsen i Holmestrand. Det er ofte svært små stuebygninger det er snakk om, eller de kan ha en lang påbyggingshistorie. Tilstanden oppgis ofte å være dårlig ved registreringen. Hus knyttet til den relativ store andelen med arbeidere (samme hovedgruppe) har i større grad latt seg tilpasse som bolighus i dag. Hus for "tjenestemenn" har ikke tap.

Innenfor gruppen "Annen næringsdrivende" er tapene konsentrert til håndverks- og handelsstanden, og gjelder både hus for næringsvirksomheter og tilknyttede bolighus. I den lille gruppen "Embetsverk, institusjon" er det kun ett hus som utgjør tapet, og det gjeldet et bedehus. Men denne typen tap kan til gjengjeld har stor lokalhistorisk betydning.

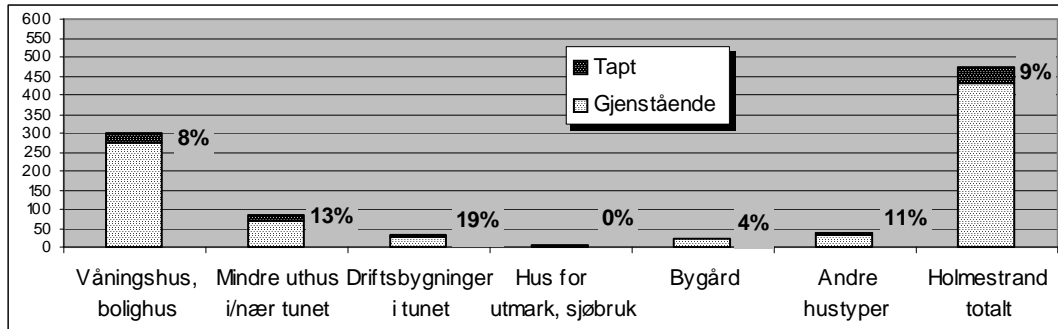

Fløyveien 7 lå i Nordre Forstad, der Nordre Klev kommer opp fra byen, og skal ha vært husmannsplass under Hvitstein. Huset gikk for å være fra 1700-tallet. Det var merket av begynnende forfall i 1992, og er siden erstattet med nytt bolighus. I dag er dette et tett utbygd boligområde. (0702-105-042)

Gjøklepp ligger i randsonen for tettbebyggelsen mot jordbruksbeltet på plataet og eies av kommunen. Framhuset var et tradisjonelt midtgangshus med bryggerhusfløy. Det var delt i flere utleieleiligheter ved registreringen i 1991. Huset er i dag revet, andre hus i tunet brukes til undervisningsformål. (702-210-001)

3.1.4 Tap – bygningstyper

Både i antall og prosent viser det seg at bolighusene i Holmestrand har en stor andel av tapene, og bare så vidt ligger under gjennomsnittet. Relativt sett er tapet størst for de to gruppene "Mindre uthus i/nær tunet" og "Driftsbygninger tilknyttet tunet". Noen få av uthusene i førstnevnte gruppe er knyttet til by- og boligmiljø, de fleste er hus for jordbruket.

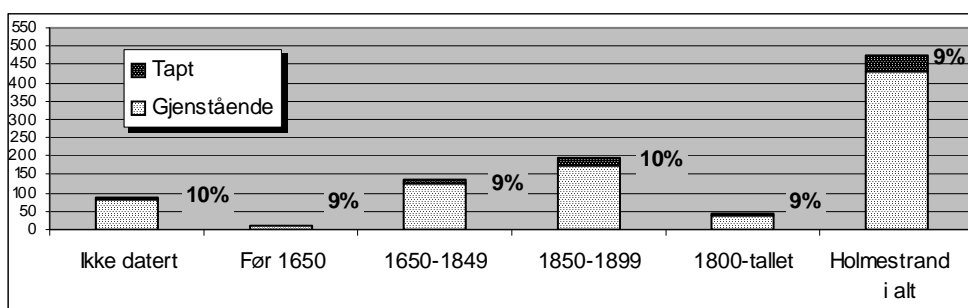
Materialet for Holmestrand har en stor overvekt av bolighus. Det følger av undersøkelsen foran at mange av de tapte bolighusene har stått på gårdsbruk og husmannsplasser, og at den relative andelen av sistnevnte er stor.

I prosentandel er det "Driftsbygningene i tunet" som har det største tapet. Andelen registrerte driftsbygninger er i utgangspunktet liten i Holmestrand, på ett unntak nær er de av typen "enhetsslåve", og det er bare slike som har gått tapt (6 av 31 registrerte). Ingen sto inne i tettbygd område. Omtrent halvparten av de tapte er erstattet med nye uthus/driftsbygninger.

Flere av tapene i gruppen "Mindre uthus i/nær tunet" gjelder bryggerhus, men også andre små uthus er representert. Dette er små funksjonsspesialiserte hus knyttet til tidligere tiders driftsformer, som det ikke lenger er bruk for, og som kan være vanskelig å vedlikeholde. De fleste var i svært dårlig forfatning da de ble registrert. En mindre gruppe gjelder uthus knyttet til bolig-/bymiljø. Dette er også hus som kan ha rommet flere ulike funksjoner, men der utedo og bod er det viktigste – tapsprosenten for disse er 16 %.

Bygårdene i Holmestrand har en relativt lav andel av tapet totalt sett. Men i gruppen "Andre hustyper" er det tap av typen verksted/småindustri (3 av 9) som også er knyttet til bymiljøer.

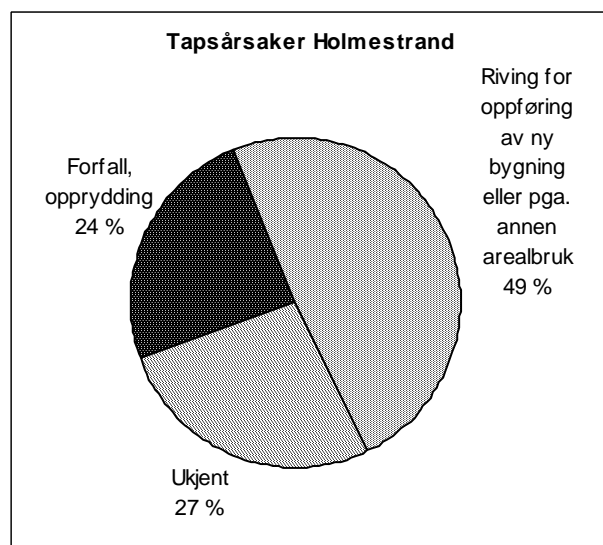
3.1.5 Tap – alder

Det er en liten forskjell i hvordan tapene fordeler seg i forhold til bygningenes alder.

Søylen for hus bygd etter 1850 har noe høyere tapsprosent enn gjennomsnittet. Det gir likevel liten grunn til å si at den yngre delen av bygningsmassen har vært mer utsatt, siden den relativt store gruppen "Ikke datert" har samme prosentandel. Flere hus i gruppen "Ikke datert" kan erfaringmessig være blant de eldste.

3.1.6 Tapsårsaker

"Riving for oppføring av ny bygning eller annen arealbruk" er den viktigste grunnen til at hus har gått tapt i Holmestrand. Det gjelder nær halvparten av de undersøkte husene.

Derneft kommer dårlig teknisk tilstand uttrykt i segmentet "Forfall opprydding."

For en relativt stor gruppe kjenner vi ikke tapsårsak.

Bak "Riving for oppføring av ny bygning eller annen arealbruk" ligger større prosjekter som vegutbygging, byfornyelse og feltutbygging, men også spredt arealfornyelse i gårdstun og etablerte boligområder. Samlet utgjør tap knyttet til større veg- og feltutbyggingsprosjekter litt over 1/3 av tapene som kan

rubriseres som ny arealbruk. De fleste rivinger, både når det gjelder opprydding og ny arealbruk, har bakgrunn i private beslutninger.

Oversikten over er grovmasket og årsakssammenhengene kan ofte være overlappende. Oppføring av nye hus på stedet eller ny arealbruk kan ha sammenheng med at huset som sto der var dårlig, eller det kan ha vært brukt som unnskyldning for å rive.

Stuebygningen på den tidligere husmannsplassen Hvitsteinbakken, på platået over byen, inngikk opprinnelig i beltet av småkårsbebyggelsen langs innfartsvegen Hvitsteinsbakken, som går over i Nordre Klev ned mot byen. Også ved registreringen i 1991 var dette et utbygd villaområde. Huset var da i bruk til midlertidig overnatting. Det er siden revet, og ny sidebygning med garasje er oppført på stedet. (0702-211-003)

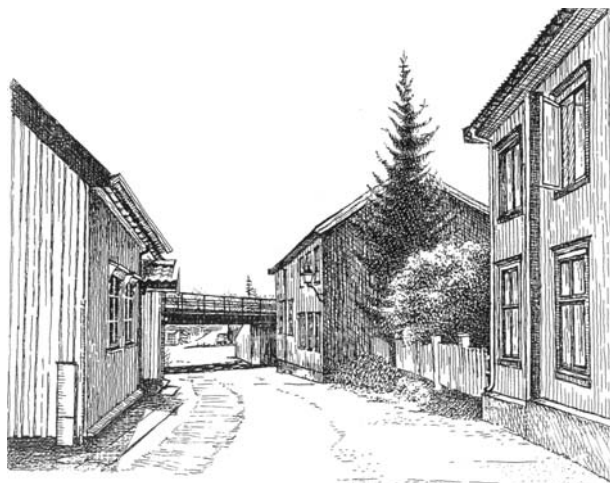
I kvartalet mellom Jernbanegata og Langgata sør for Veldremannsgata er flere hus revet – det gjeldet et bedehus og en gruppe med typiske bakgårdsuthus. Bedehuset, som lå til Jernbanegata, ble bygd etter bybrannen i 1884 og var i opprinnelig bruk ved registreringen i 1991. Uthusene rommet som vanlig flere funksjoner. Innfelt bilde viser uthuset til Langgata 52 – som en tid var skomakerverksted og stall for en vogmann. Tomtene nyttes nå til parkering. (0702-105-069, 028)

*(0702-105-033)
Tordenskiolddsgate 2.
Forretningslager,
sannsynligvis bygd
etter bybrannen i 1884.
Senere innredet til
garderobe, spisesal og
leiligheter. Huset sto
som et av flere
bakgårdsuthus midt i
kvartalet. Nå er det
parkeringsplass på
stedet.*

*(0702-101-031) Redskapshus og båtnaust til
Hagemannsveien 19. Husene på eiendommen er pusset
opp og uthuset erstattet med et nytt – i samme form,
men mindre. De gamle vinduene er ført over i det nye
uthuset.*

Kirkegata er en av de gamle gateløpene i Holmestrand (tidl. Løkkevegen). Husene her har høy alder, gatebildet hadde ved registreringen i 1992 vært uendret siden jernbanen ble ført gjennom tidlig på 1880-tallet. Hovedhuset i nr. 16 (huset til høyre i tegningen ved jernbanebrua) var trolig et 1700-talls hus, og har rommet mange ulike funksjoner i tillegg til bolig. I dag er både den store gården mot gata og et lite bolighus i bakgården til nr. 16 (0702-105-003, 004) revet og erstattet med to større bolighus med flere leiligheter (se også kap 6). Hovedtrekkene i gatebildet er beholdt. (Tegning Hege S. Iversen "Skinner og Minner, 1995)

Hovedbygningen på Nordre Hynnås var trolig et 1700-talls hus. En tid, fram til 1890, ble huset brukt som skole med lærerbolig. Ved registreringen i 1991 var det merket av begynnende forfall, og det opplyses at huset er tilbudt Botne Historielag for flytting. Siden ble det revet i form av brannøvelse. Tunet lå ved Hvitvingfossveien. I dag står kun låven tilbake. (0702-302-020)

Byggerhuset på Østre Solberg er datert til sist på 1800-tallet og typisk for mange av bryggerhusene i Botne. Det var innredet med en boligdel og en uthusdel ved registreringen i 1991. Huset var lenge saneringstruet på grunn av usikkerhet med planene for ny E18, og er i dag erstattet av et hus med samme funksjon, form og plassering i tunet. Driftsbygningen, som også er registrert, er i hovedsak uendret. (0702-302-005)

Våningshuset Søndre Hegg var i bruk ved registreringen i 1991, men låven var til nedfalls. I dag er alle uthus borte. Nytt bolighus med formelementer inspirert av det revne er i ferd med å bygges. (0702-309-012)

Bare bislaget ble tilbake da de bygde om bolighuset på småbruket Haugen under Ende. Utbyggingen foregikk ved at man bygde nye yttervegger rundt det gamle huset som til slutt ble revet. Låven står fortsatt.

Huset er et typisk eksempel på sveitserstilens popularitet ved nybygg og utbygging av eldre hus. (0702-302-001)

Våningshuset på den tidligere husmannsplassen Bingen under Søndre Foss, var et typisk midtpipehus med 4-delt plan ved registreringen. Trolig med utgangspunkt i et 1700-talls hus, og påbygd mange ganger. Ved registreringen i 1991 var det bygd nytt bolighus, og det gamle i bruk som lager. Eier ønsket å bevare, men trodde det ville bli for dyrt, og i dag er huset borte. Uthuset står. Det er flere utskilte boligeiendommer nær Fosslia. Plassen ligger i et presset område i utkanten av tettstedet Gullhaug, i hovedsak regulert til boligbebyggelse. I dette området preger boligutbygging, randsoner og lommer i gårdslandskapet, der småbruka ofte er lokalisert, mens det er åpen og sammenhengende jordveg ved de større gårdsbruka. (0702-306-008)

Hovedbygningene til to av brukene på Sova sto opprinnelig i én lengde under felles tak. De var etter tradisjonen svært gamle, visstnok med deler fra før reformasjonen. Det ene var revet rett før registreringen i 1991. Dette sto ennå, men var svært dårlig og er nå borte. Selv om alderen kan være usikker, representerte huset en eiendoms/bruksstruktur som var svært gammel og som det er få spor etter i Holmestrand. (0702-309-016)

I Holmestrand er det relativt få komplette tun med flere hus registrert, der alt er revet – Søndre Berg er et unntak. Ingen av husene i tunet var i bruk til annet enn tilfeldig lager ved registreringen i 1991, og de var preget av manglende funksjon og forfall. Jordvegen drives fortsatt. (0702-305-006).

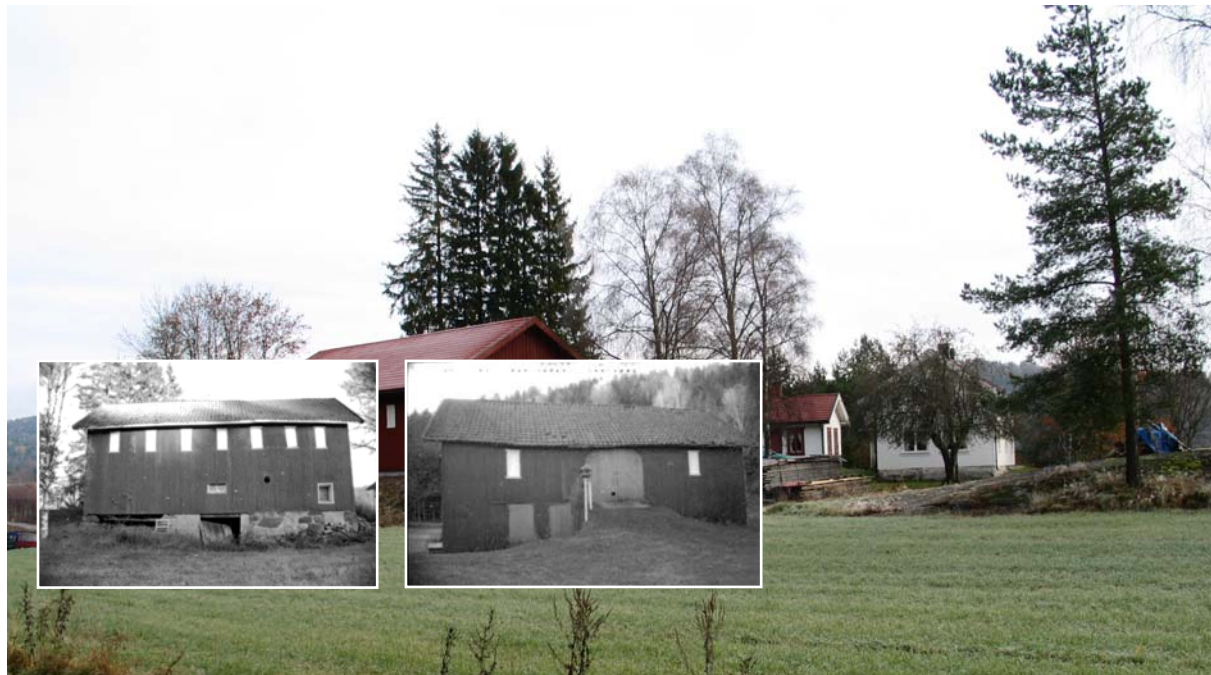
Potetkjelleren på Gunnerud var en av de romslige innen sin type, med stor steinkjeller under et loft med redskapslager. Huset var sterkt forfallent ved registreringen i 1991. I dag er treverket over kjelleren borte, men murene står. Mange av de mindre gårds-husene som er tapt siden registreringen først på 1990-tallet var ute av bruk og i svært dårlig forfatning. (0702-201-020).

Sidebygningen på Nedre Lie var for lengst ute av bruk og planlagt revet ved registreringen 1991. Dette var ett typisk bryggerhus fra andre halvdel av 1800-tallet, på litt større bruk – med oppholdsrom, bryggerhusrom med ildsted, og skjul med do, i en lengde. Av mindre hus i gårdstunet har sidebygninger med bryggerhus en god andel av tapene. Andre hus på Nedre Lie er i bruk og i god stand. (0702-303-007)

Nordre og Søndre Knatten lå med to komplette gårdstun langs Korsegårdsvegen ved registreringen i 1991. Begge låvene lå på nedsida av vegen. I dag er låven på bruk 1 revet, bare deler av låvebrufoten er tilbake. Øvrige hus står. Låven sto for det meste ubrukt i 1991 og jorda var forpaktet bort. (0702-201-006).

Låven på "Merrahaugen", Søndre Hegg, var kun i bruk som redskapsskjul ved registreringen i 1991. Dette var en typisk, mindre sveitserlåve, men stall-og fjøsinnredningen byttet ut med nyere hønsehus. I dag er låven erstattet med nytt redskapshus på samme stedet i tunet, og terrenget i tunområdet mye utfylt som fundament for det nye uthuset. Terrengendringer blir ofte den mest i øyefallende forskjellen mellom gamle og "tilpassede" nye driftsbygninger. Et av prinsippene ved enhetslåvene fra slutten av 1800-tallet var nettopp å utnytte naturlige terrengforskjeller på mest mulig rasjonell måte, med låvebru fra det høyeste punktet i tunet, fjøs i midten og gjødselskjeller nederst. Slik kunne man bruke høydeforskjellene til å lette arbeidsprosessene. (0702-309-019)

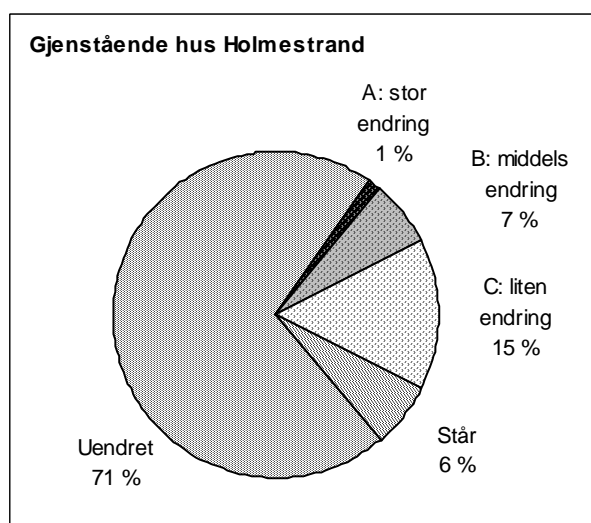
3.2 Endringer av gjenstående bygninger

Grunnlaget for undersøkelsen er de samme 431 gjenstående bygningene som det er gjort rede for i kapittel 3.1. I dette kapitlet gjøres det rede for hva som har skjedd med disse.

To forhold belyses:

- Endringer i form av tilbygg, påbygg, andre ombygginger
- Bygningenes tilstand/forfall

3.2.1 Endringer – samlet oversikt

99 SEFRAK-registrerte bygninger har blitt endret. Dette er et samletall for endringsgruppene A, B og C og utgjør ca. 23 % av de gjenstående bygningene.

Ca. 71 % av den gjenstående bebyggelsen fra før 1900 i Holmestrand er i store trekk slik den var ved registreringstidspunktet.

Dette gjelder, som nevnt i kapittel 1 ikke bygningenes autenticitet i detaljer. Fornyng av materialer til samme type som ved registreringstidspunktet er ikke registrert som endring her.

For 6 % av bygningene kjenner vi ikke endringsstatus, flere av disse var under utbedring/ombygging på tidspunktet for undersøkelsen eller ved registreringen.

Endringsgrader

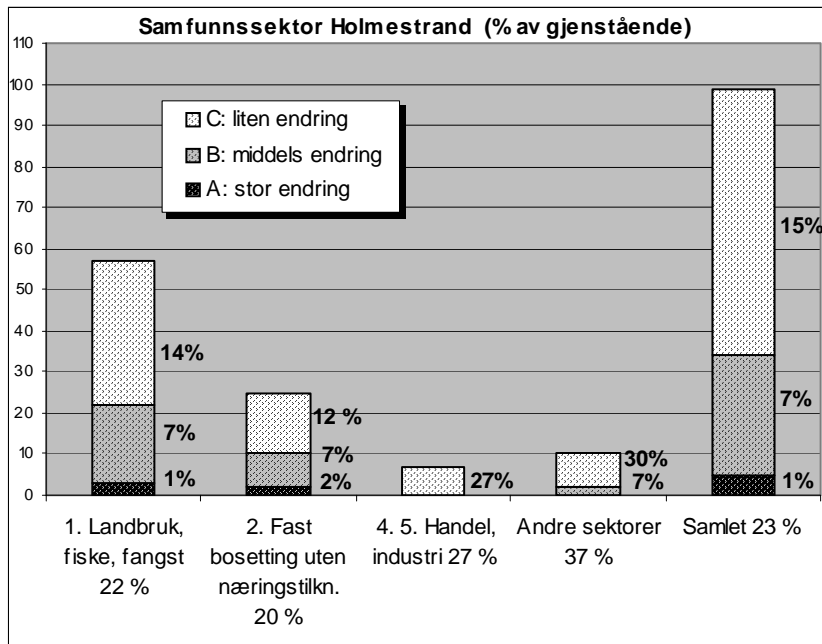
Sektordiagrammet gir en oversikt over fordelingen av ulike typer endringsgrader og belyser hvor omfattende endringene i den gamle bebyggelsen i Holmestrand har vært.

Det er få hus som er så radikalt endret at opprinnelig volumkarakter er helt forandret (endringstype A), flere har vært gjenstand for ulike grader tilbygg/påbygg (endringstype B). Rundt 2/3 av alle endringer dreier som utskifting av diverse ytre elementer (endringstype C).

Roveveien 3 i Nordre Forstad skal ha bakgrunn som jordløs husmannsplass. Huset har trolig utgangspunkt i en liten treromsstue. Ved registreringen i 1991 var det tilbygd to rom i bredden, under skeivtekke på den ene langsiden. Siden er huset forlenget én vindusakse, og bygd ut med andre former for tilbygg. Tilbyggene dominerer og det er vanskelig å oppfatte den opprinnelige stuebygningen – endringen er klassifisert som endringstype A. Miljøet i Roveveien er et eksempel på hvor sårbar den småskalerte forstadsbebyggelsen kan være for arealpresset i de bynære områdene. (0702-105-047)

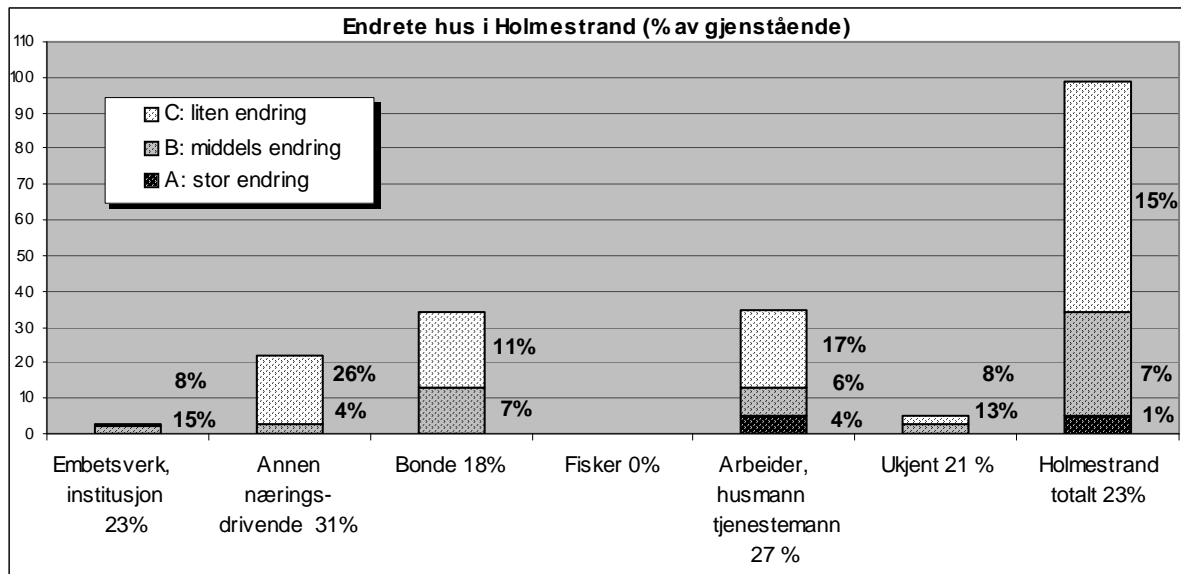
3.2.2 Endring – samfunnssektor

Det er i primærnæringen og i bosetting uten fast næringstilknytting vi finner de mest omfattende endringstypene.

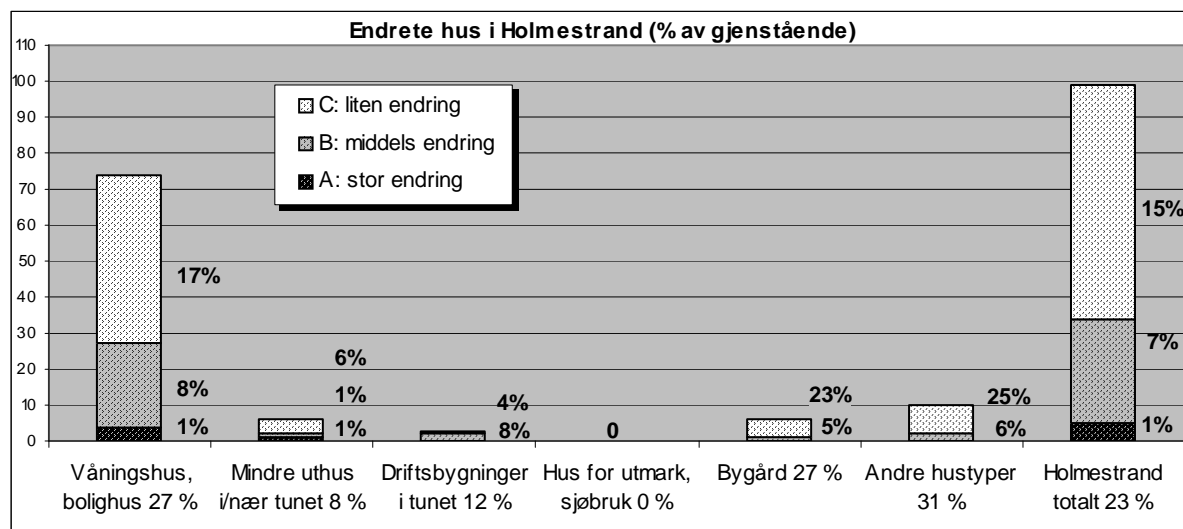
Hus knyttet til andre sektorer enn primærnæringene og ren boligbebyggelse har den største relative andelen av lav endringsgrad – endringstype C.

3.2.3 Endring – sosial miljøsammenheng

Endringsforekomsten er ulikt fordelt mellom de sosiale gruppene. Næringsdrivende utenom yrkesgruppen bonde har høyest endringsprosent. Det er bare hus knyttet til "Arbeider, husmann, tjenestemann" som har eksempler på den mest omfattende kategorien – endringstype A.

3.2.4 Endring – bygningstyper

Endringsforekomsten er ulikt fordelt mellom hustypene. "Bolighus, våningshus" har størst innslag av de mer omfattende endringstypene. Driftsbygninger og mindre uthus er minst endret.

Det er som ventet at bolighuset, den hustypen som er mest i bruk, også er mest endret. Dessuten er den relative andelen registrerte bolighus i Holmestrand stor. Som vist i forrige kapittel er det småårsfolkets hus som har mest omfattende endringer. Endringstype A og B i kategorien "Arbeider, husmann, tjenestemenn" gjelder så godt som bare våningshus. De øvrige sosiale gruppenes endringer gjelder et noe større spekter av husetyper.

Det er husmannsstuene og arbeiderboligene som er påbygd og pusset opp. Dette er i utgangspunktet små hus. Det er lett å forestille seg behovet for arealutvidelser – som resulterer i endringstype B eller A. Mange har dessuten en lang utbyggingshistorie før SEFRAK-registreringen å vise til. Dette gir stort utslag for de mange stuebygningene i forstedene og langs innfartsvegene til byen.

De vanligste planformene for eldre bolighus i Holmestrand er dobbeltbredda midtgangshus under litt større forhold, og ellers firedelte midtpipe hus, samt tre- og toromsstuer under enklere forhold – på husmannsplassene og i forstedene. Mange av de minste husene bar preg av tilbygg ved registreringen i 1991–92. Form og retning for tilbygg av bolighus i undersøkelsesperioden varierer mye. Det gjelder innen alle sosiale kategorier, og involverer utvidelser i lengde, bredde, vinkel og påbygg i høyden. En del av tilbyggene i undersøkelsesperioden er gjort ved å rive tidligere tilbygg, og bygge opp huset til mer helhetlig utseende hus under ett tak, gjerne med et eksteriør som samsvarer med dobbeltbredda midtgangshus. En utvidelse som følger et tradisjonelt mønster for arealutvidelser i regionen.

Flere mindre tilbygg i vinkel mot tunsida er ofte erstattet med nytt og større. Da dreier det seg som regel om ny inngang og nytt sanitæranlegg. Arealutvidelser i form av takoppbygg er også mye brukt. Det kan være at hele taket er forhøyet, i form av arker, eller ark i kombinasjon med en større veranda, eller verandabilag mot tunet som er ført helt opp til mønet.

Vel 20 % av alle endringene involverer verandautbygg – alene eller i kombinasjon med andre tilbygg. Det varierer om verandaene er ført under endringstype B eller C. De fleste med tak og av en viss størrelse er definert som endringstype B, øvrige som C. Formen til de nye verandaene varierer mye.

En god andel av endringene etter SEFRAK-registreringen involverer bruk av sveitserstilseligheter. Ofte er det snakk om å forandre eller "tilbakeføre" stiluttrykket etter tidligere moderniseringer. Vi har ikke kunnet gå inn i materialet for å undersøke i hvor store grad disse endringene representerer en dokumentert tilbakeføring til tidligere stadier i det aktuelle husets utvikling. Rundt regnet representerer ca. 15 % av de endrete husene en form for tilbakeføring til eldre stilpreg. Enkelte stilendringer er så gjennomførte at husene godt kunne passere som hus fra sveitserstilperioden.

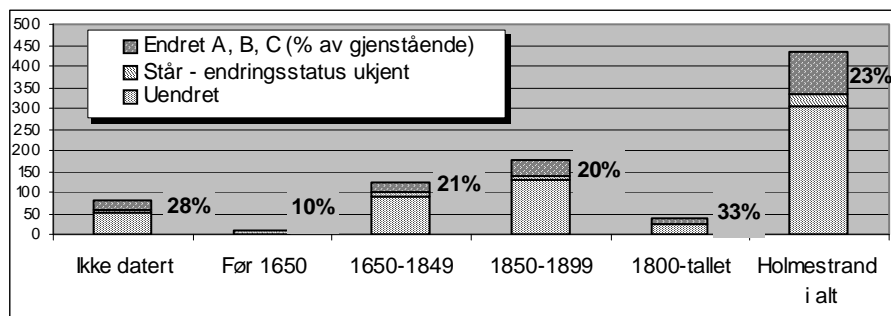
Elementer fra etterkrigstidas moderniseringer i form av f.eks. trefagsvinduer, flate takoppløft og husmorvinduer er klart redusert i løpet av undersøkelsesperioden. Så godt som alle endrete eller nye bislag og takoppløft har saltak. Kun et par av endringene har klassisistisk karakter og gjelder da mindre endringer på hus som hadde et slikt stilpreg ved SEFRAK-registreringen.

Når det gjelder endringer i gruppen "Andre hus" gjelder en del av disse hus i byen – næringsbygg og bygårder. Noen av disse endringene er knyttet til funksjonsendring fra næring til boligformål. Det kan være butikkvinduer som blir skiftet ut med mindre, og balkonger, takløft på større bygårder.

Endringsandelen til driftsbygninger og uthus i jordbruket er relativt lav. Noen gjelder dessuten delrivinger av hus, som også går under endringstype B. Ofte gjelder endringen kun vedlikehold, som skifte av taktekke. Endringer knyttet til ombygging for et aktivt jordbruk er lite sporbart i materialet.

De fleste endrete hus har fått nytt taktekke som del av endringen. For noen av de endrete husene i endringstype C er dette det eneste som er gjort med huset. Et vanlig tekkemateriale ved registreringen i Holmestrand var krum tegl. En god del av disse er i dag skiftet ut med moderne materialer – plater eller sementstein. Men det er også eksempler på nylagte teglpannetak, også gammel tegl brukt på ny.

3.2.5 Endring – alder

Undersøkelsen over forholdet mellom endring og antatt byggeår indikerer at det er noe større andel endrete hus i den eldste bebyggelsen.

Utslagene for de daterte husene viser

ikke store variasjoner, men det er en relativt høy endringsandel blant de usikre fra 1800-tallet og de udaterte. En god del av disse gjelder småkårsbebyggelsen i forstedene og langs innfartsvegene. Trolig hører flere av disse til det eldste sjiktet i Holmestrands bebyggelse.

Kullestuløkken under Greaker er eksempel på en av de små husmannsstuene som er bygd ut både i lengde og høyde, i et formspråk som gir assosiasjoner til sveitserstilsperioden. Det er vanskelig å kjenne igjen den opprinnelige stuebygningen – endringen er klassifisert som endringstype A. Den lille sveitserlåven ser intakt ut, men er fra 1900 og ikke registrert. (0702-301-021)

Huset i Våleveien 5 ved Kleivbrottet var ved registreringen i 1991 en liten treromsstue forlenget med gang og bad i ene enden. Våleveien var del av den eldste Kongeveien på plataet over byen, og huset typisk for småkårsbebyggelsen som grodde fram ved innfartsvegene til byen. Siden 1991 er huset bygd på i både bredde og høyde. Skillet i grunnmuren viser hvor påbygget begynner. Ytre preg er gjennomført sveitserstil, slik at huset som helhet kunne gått for å være fra sveitserstilperioden. Men det er vanskelig å kjenne igjen den opprinnelige stuebygningen. Endringen er klassifisert som endringstype A. (0702-214-001)

Hovedbygningen på Nedre Lie er et typisk midtgangshus i sveitserstil bygd sist på 1800-tallet og lite endret ved registreringen i 1991. Eneste "utbygg" var det lille sveitserbislaget mot tunet. Inngangspartiet er siden utvidet til verandabislag i full høyde og det har fått to åpne verandaer i tillegg. Endringen er klassifisert som endringstype B.(0702-303-014)

Våningshuset på småbruket Granli under Korsgården har trolig utgangspunkt i en liten toromsstue flyttet hit fra en husmannsplass i sist på 1800-tallet. Det ble da tilbygd en stue, og var ikke endret siden det ved registreringen i 1991. Huset er siden pusset opp og arealet utvidet igjen. Opprinnelig del er ikke endret, og tilbygget har fått samme utforming. Siden tilbygget er forskjøvet i forhold opprinnelig del, trer det gamle huset klart fram – en måte å bygge ut på som er anbefalt i kommunens estetiske veileder. Endringen er klassifisert som endringstype B. (0702-301-020)

Barlingården, Langgata 3, er del av miljøet med 1700-tallsgårder til havna. Huset var innredet til forretning og lager ved registreringen i 1992, men er nå rehabilitert til bolig og pusset opp. Bygningskroppen er intakt, men bruksarealet er utvidet med to kvister på hver side, trukket inn på takflaten, slik kommunens veileder anbefaler. Foran inngangene er det kommet to åpne sveitserbislag. En liten hage mot havna er bygd om til terrasse med garasje under. Endringen er klassifisert som endringstype B. (0702-104-018)

Sidebygningen til Hegaardsgården ved bryggene var kontor og ekspedisjonslokaler for dampskipsvirksomheten. Eiendommen er en av få i det gamle bryggemiljøet som fortsatt viser noe av den gamle bebyggelsesstrukturen med hovedhus med langsiden langs gaten, og uthus og økonomibygninger på tvers langs tomtegrensene ned mot sjøen. Dette huset var innredet til bolig alt ved registreringen i 1992, men er ytterligere pusset opp siden da – med et lite bislag foran inngangen, og noen flere sveitserstilsdetaljer. Dette er typiske endringselementer for undersøkelsesperioden. Likeså skiftet fra vanlig teglstein til glassert tegl. Endringen er klassifisert som endringstype C. (0702-104-020)

Bilet nr. 35 og 37 i Søndre Forstad framstår som typiske og helhetlige bygårder i tre, med flere leiligheter. Men de har en lang utbyggingshistorie. Utgangspunktet skal ha vært mindre hus, trolig fra 1700-tallet, som først på 1850-tallet ble påbygd til to fulle etasjer. Etter registreringen i 1992 er gateportene fjerna i nr. 37. Dette, i tillegg til en ny liten veranda mot hagen, plasserer huset i endringstype C. Fjerning av gatedører er en relativ vanlig endring for eldre hus i byer og tettsteder. (0702-103-037)

Meierigården i Holmestrand ble bygd like etter bybrannen i 1884. Ved registreringen var den i bruk til diverse ulike næringsformål. Etter en brannskade tidlig på 1990-tallet er den nå totalrenovert, og huser i dag både bolig- og næringsfunksjoner. En del vinduer er "ført tilbake" til eldre former. Samtidig er det kommet nye balkonger og takterrasser for beboerne. Endringen er klassifisert som endringstype C. (0702-105-065)

Tordenskjolds gate 1 var, ved registreringen i 1992, en typisk tre-bygård med bolig oppe og blomsterhandel i første etasje. Huset bar preg av fasadeendringer. I dag er det nyrenovert til boligformål. Fasadene er "tilbakestilt" til sveitserstilsperioden med parstilte høykorsvinduer med sveitserdekor.

Funksjonsendringer fra erverv til boligformål er en vanlig endringsårsak for eldre hus i tettsteder og byer. Endringen er klassifisert som endringstype C. (0702-105-012)

Langgata 42 er del av en rekke på tre hus bygd opp etter bybrannen i 1884. Dette er typiske bygårder bygd for kombinert arbeid og boligformål, som ennå har bevart et ytre preg som forteller om opprinnelig funksjon. Nr. 42 er tilbygd åpent trappehus og utvidet over halve bredden mot bakgården. Utvidelsene berører i liten grad gatebildet. Endringen er klassifisert som endringstype B. De to nabogårdene er ikke endret. (0702-105-017)

Hovedbygningen på Tverrdal bar preg av oppussing fra tidlig på 1960-tallet ved registreringen i 1991. Alder er usikker, men utgangspunktet da var trolig et midtgangshus i sveitserstil. Sanitæranleggene ble i 1962 lagt til et mindre tilbygg i endeveggen. I dag er dette bygd opp til full høyde, samtidig som huset har fått en sveitserveranda i to etasjer mot gårdsplassen. Vinduer fra ulike perioder av 1900-tallet er erstattet med nye torams med sveitserstilsdekor. Endringen er klassifisert som endringstype B. (0702-202-018)

En vanlig endring for bolighus, både før og etter SEFRAK-registreringen, er nye gangutbygg og bislag. I "Brynhildsgården" i Nordre Forstad har man gått motsatt vei. Det halvåpne bislaget er fjerna, sammen med andre elementer fra oppussing midt på 1900-tallet. Den nye inngangsdøra og de nye vinduene representerer en tilbakeføring til stiltrykk fra sveitserstilsperioden. (0702-211-007)

Huset i Hagemannsveien i bydelen Dunkebekk var sterkt modernisert ved registreringen i 1992. Siden er det igjen pusset opp, og stilpreget er nå hentet fra sveitserstilen. I tillegg har huset fått veranda og balkong, men uten takoverbygg. Det tradisjonelle uthuset som sto her ved registreringen, er erstattet av en større sidebygning. (0702-101-016)

I Hagemannsveien ved Dunkebekkstranda er det registrert et lite bolighus med bryggerhus ned mot sjøkanten. Bryggerhuset var opprinnelig smalt og langt med rommene på rad og inngang på langsiden, men er siden utvidet i bredden på hver side. Det har endret areal, form og karakter, og endringen er klassifisert som endringstype A. (0702-101-013)

Huset i Hvitsteinbakken ligger like nord for Nordre Forstad og er typisk for småkårsbebyggelsen langs innfartsvegene. Det kan også ha hatt tilknytning til et teglverk som lå her før. Hovedpreg skriver seg nok fra endringer tidlig på 1900-tallet. Ved registreringen i 1992 bar det preg av mindre eksteriørendringer. I dag er de fleste husmørvindueene i ferd med å byttes ut til høykorsvinduer. Tilbygde verandaer og bislag er tatt bort. Fasadeendringene har karakter av "tilbakeføring", mens et nytt tilbygg har klart moderne preg. Endringen er klassifisert som endringstype B. (0702-203-006).

Hovedbygningen på Nordre Gurann har trolig utgangspunkt i en liten to- eller treromsstue, bygd ut til midtgangshus først på 1910-tallet – slik huset i hovedsak framsto ved registreringen i 1991. Tilbygget som var dårligere enn den eldste delen, er i dag revet og erstattet med et noe lenger tilbygg med samme preg. Huset er pusset opp med nytt eksteriør med detaljer tilnærmet likt utgangspunktet fra sveitserstilperioden. I tillegg har det fått en hagestue med klart moderne karakter. (0702-305-009)

Bolighuset i Grønnpus gate i Dunkebekk-området er bygd sist på 1800-t. Opprinnelig et sveitserhus, men eksteriøret var endret mht. kledning og vinduer før registreringen i 1992. Huset er nå påbygd i lengden. Påbygget skiller seg ut i form, men har samme stilpreg som den gamle delen, som er "uendret" i forhold til 1992. At karakteren fra tidligere eksteriørendringer blir beholdt, er ikke det vanligste når hus bygges på eller pusses opp i Holmestrand. (0702-101-044)

"Den romslige låven" på Gjøklepp eies av kommunen, og var tatt i bruk og innredet for ulike virksomheter knyttet til arbeidstrening for ungdom ved registreringen i 1991. Den er en av de større vinkelbygde sveitserslåvene i kommunen, bygd sist på 1800-tallet. Etter 1991 er huset ytterligere utvidet med verksted/garasje ved den ene fløyen. Platetaket er fornyet, ellers er huset uendret. Endringen er klassifisert som endringstype B. (0702-210-003)

Sidebygningen på Nedigården Hegg besto ved registreringen av en drengestue på halvannen etasje, bygd sammen med en lang fløy med bryggerhus og diverse skjul og uthus. Den utgjorde "baksida" i firkanntunet. Huset sto for fall, og bare deler av uthusfløyen var i bruk. I dag er drengestua og bryggerhuset revet, mens uthusfløyen er pusset opp med opprinnelig materialvalg. (0702-310-023)

Driftsbygningen på Østre Løvald besto av fjøs og låve bygd sammen i en lengde – en typisk enhetslåve for større bruk fra slutten av 1800-tallet. Ved registreringen i 1991 var fjøset under ominnredning til lager. Ellers var huset i bruk til korntørke og vognskjul. I dag er fjøsdelen revet, men låven i hovedsak som før. Delrivinger inngår som endringstype B. (0702-301-003)

Toftegarden i Nordre Klev er en av de mange små stuebygningene med høy alder og mange lag utbygging og endringer bakover. Den var innredet for ett hushold ved registreringen i 1992. Siden er huset pusset opp, og eksteriøret er helt fornyet. Det har fått et par nye vinduer i gavlveggene, men det viktigste nye er verandaen. (0702-105-034)

Tregården fra 1877 ligger i Bilet i Søndre Forstad, og er bygd med flere leiligheter – et helhetlig boligkompleks med hovedhus og uthus, men bare hovedhuset er registrert. Huset er pusset opp siden registreringen i 1992, med nye verandaer for andre etasje. Endringen er klassifisert som endringstype C. (0702-103-026)

Østvoll er en av stuebygningene i Hvitsteinbakken. Eksteriøret skriver seg fra midten av 1900-årene, men det er trolig et svært gammelt hus. Endringen siden registreringen består i hovedsak i en ny veranda som kun er bygd inntil huset. Endringen er klassifisert som endringstype C. Ca. 20 % av alle endringer i undersøkelsesperioden involverer nye verandaer eller balkonger av ulike typer. (0702-203-004).

Hovedbygningen Bentsrud er datert til mellom 1825–49, men ble noe endret i mellomkrigstid. Siden registreringen i 1991 er det lille bislaget i endeveggen utbygd til et tilbygg i full bredde. Endringen samsvarer i stilpreg med det klassisistiske utgangspunktet. Endringen er klassifisert som endringstype B. (0702-216-004)

Våningshuset på Norheim under Baas er typisk for empirehusene på litt større bruk bygd i første halvdel av 1800-tallet. Siden registreringen i 1992 er den senere tilbygde verandaen fornyet, underverandaen er gjort større. Arken er bygd om og har fått ny form som samsvarer med husets takform. Sementsteinsteppet er erstattet med glassert tegl. Endringen er klassifisert som endringstype C. (0702-215-005)

Enkelte taktekke-enderinger gjelder gjenbruk av eldre teglpanner – slik som her i Nordre Klev 20, der det før lå eternitplater på taket. Endringen er klassifisert som endringstype C. (0702-105-040)

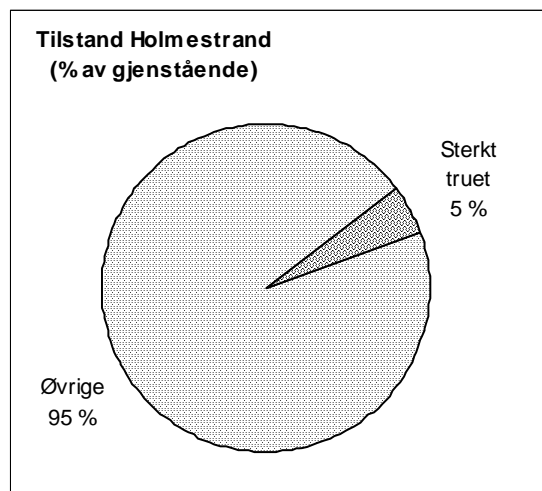
Den gamle politivakta i Rådhusgata er pusset opp etter registreringen. I hovedsak er huset som før, men tidligere tekke av teglpanner er erstattet med sementstein og inngangsdøra er av ny type. Endringen er klassifisert som endringstype C. (0702-105-071)

3.3 Tilstand

De gjenværende bygningene er her vurdert etter tilstanden i år 2004. Det er ikke foretatt noen sammenlikning med tilstanden da de ble registrert.

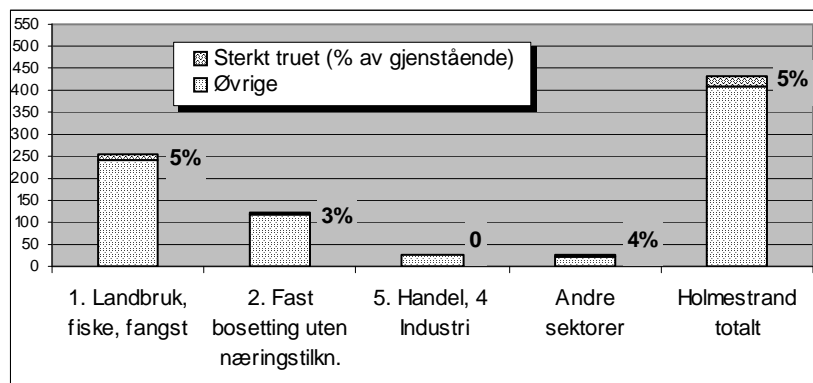
3.3.1 Tilstand – samlet oversikt

20 hus er truet på grunn av dårlig teknisk tilstand. Det tilsvarer 5 % av de gjenstående SEFRAK-registrerte husene i Holmestrand.

Dette er et minimumstall da bare de åpenbart sterkt truede husene er telt med her. Tallet gir en prognose om forventet tap i Holmestrand i kommende år.

3.3.2 Tilstand – samfunnssektor

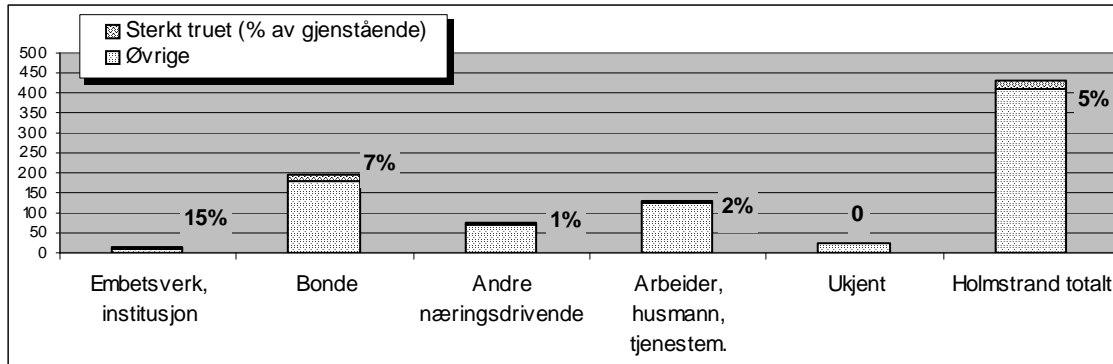
Det er flest hus i miljøer knyttet til sektor for primærnæring, "1. landbruk, fiske, fangst", som er truet på grunn av dårlig teknisk tilstand.

Andelen truede hus knyttet til bosetting uten spesiell næringstilknytting gjelde kun bolighus.

Skogsbua på Ennesetra er en av svært få bevarte utmarkshus i Holmestrand. Ved registreringen var den ennå brukt som kvilebu i forbindelse med skogsarbeid, men problemer ved pipeløpet har siden da laget hull i taket. (0702-302-029)

3.3.3 Tilstand – sosial miljøsammenheng

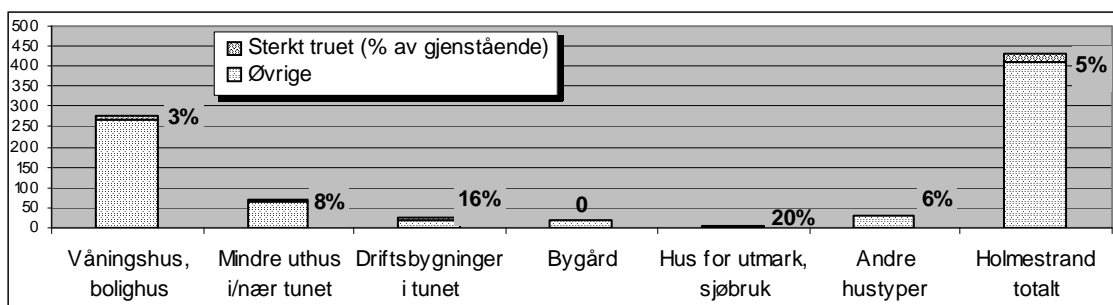
Det er forskjell mellom de sosiale gruppene i hvor stor andel av husene som er i svært dårlig stand. Andelen truete hus med opprinnelig tilknytning til bondestanden er høyere enn gjennomsnittet. For de andre to større gruppene, "Andre næringsdrivende" og "Arbeider, husmenn tjenestemenn" er den klart lavere.

Det er ikke uventet at det er i jordbruket og bondestanden vi finner flest hus som er ute av bruk og som derfor står og forfaller. En del av disse står på nedlagte gårdsbruk, andre gjelder hustyper som det ikke lenger er bruk for. Andelen truete samsvarer med prosentandelen tapte i gruppen.

Andelen truete for kategorien "Arbeider, husmann tjenestemann" er uventet lav i Holmestrand. Kommunen har høyere tapsandel her, selv om også den ligger litt under gjennomsnittet. Det er tre mindre arbeiderboliger som utgjør de to prosentene, to i byen og én på landet – det er med andre ord ingen husmannshus blant de truete. Husmannsstuene har høy tapsandel. Kategorien som helhet har høy endringsandel. Det forteller at de fleste dårlige husene i denne kategorien enten er går tapt, eller er bygd om. Det har med andre ord foregått en utstrakt sanering i småkårsbebyggelsen i undersøkelsesperioden. Dette er en type bebyggelse som i stor grad er gått inn i og dels er blitt oppslukt av boligbebyggelsen i og omkring Holmestrand by.

Den relative høye andelen truete i den lille gruppen "Embetsverk, institusjon" gjelder to verkstedshus knyttet til Vestfoldbanen.

3.3.4 Tilstand – bygningstyper

Det er stor forskjell mellom hvilke typer bygninger som er truete. Bolighus, våningshus har lav prosentandel truete, uthus og driftsbygninger høy.

Målt i prosentandel er det hustyper man forbinder med det gamle jordbruket som er mest truete. I tillegg til driftsbygninger gjelder det smier, bryggerhus, stabbur, skjul, utmarkshus, hustyper det i dag er lite bruk for. Dette samsvarer med undersøkelsen over tap. Selv om den relative andelen truete er lav for "Våningshus, bolighus", er det mange i antall, og disse er relativt jevnt fordelt på våningshus på gårdsbruk og boligbebyggelse uten spesiell næringstilknytning.

Huset i Bakgaten (0702-105-019) hadde fått rivingstillatelse fra kommunen i 1987, men man vurderte likevel muligheter for å bevare det ved registrering i 1992. Situasjonen er vesentlig forverret siden da. Huset går for å være et av Holmestrands eldste, og har en datering i SEFRAK--registeret til siste de av 1600-tallet. Nabogården er pusset opp siden 1992, bl.a. med nytt taktekke – sementstein til erstatning for krum tegl.

Sekundærbygningene ved Holmestrand stasjon er merket av uavklart situasjon og manglende vedlikehold 2004. Det gjelder smia og snekkerverkstedet. (0702-105-060)

Hillestad lå i knutepunktet for ferdselen Sande–Tønsberg og Holmestrand–Hvitvingfoss. På dette bruket, som ligger like bak kirken, var det skysstasjon og vertshus, noe det store våningshuset bærer preg av. Planløsningen er midtgangshus, men med bryggerhus med stor bakerovn som del av huset, i tillegg til kjøkken. Det er særlig dette bryggerhusrommet som nå er dårlig. Driftsbygningen er i dag revet. Det meste av jordveien holdes i hevd, med unntak for den nærmest tunet. (0702-310-006)

Smia på Korsgården under Mellom Greaker bærer preg av at det er lenge siden den var i bruk. Situasjonen er uendret siden registreringen i 1991. (0702-301-022)

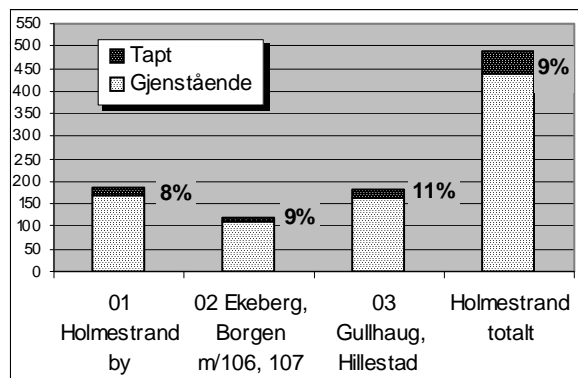

Bebyggelsen på Myrbråten under Nedre Lie var ute av bruk ved registreringen i 1991, men jordvegen var slått sammen med nabobruket og i drift. Eier hadde begynt å sette huset i stand, men var i tvil om det var mulig å ta vare på det. Bruket ligger for seg selv i skogen, et stykke opp fra bygda langs en skogsveg, og i åsen bak tettbebyggelsen på Gullhaug. Det kan være vanskelig å finne nye bruksmåter til plassbebyggelse som ligger slik til at de ikke egner seg som feriesteder eller boliger. (0702-303-013)

4 Geografiske variasjoner

4.1 Tap og geografiske variasjoner

4.1.1 Tap – områder: Botne – Holmestrand gamle bykommune

Oversikten over områder viser lavest prosentandel tapte i Holmestrand gamle bykommune, høyere i den tidligere omegnskommunen Botne, og her er det planområdet lengst vest, 03 Gullhaug og Hillestad, som har høyest, relativ tapsandel.

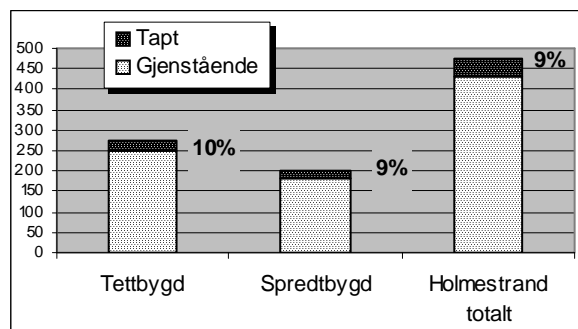
I første øyekast kan det se ut som om tapsandelen øker med avstand til sentrum og byen, siden den er høyest for planområdet lengst vest. Men 03 Gullhaug og Hillestad er også det største i utstrekning av de tre planområdene i Holmestrand. I antall er det registrert omtrent like mange hus her som i bykretsene. Området karakteriseres av

mye utmark og spredte grender, men også større jordbruksbygder og flere av de sterkest voksende tettstedene, bl.a. Gullhaug. Planområde 02 Ekeberg, Borgen er områdene nærmest opp til byen, med forsteder som glir over i byen, men også med noen av de mest sammenhengende, intensivt drevne jordbruksgrendene. Samlet har gamle Botne kommune (delområde 02 og 03) et tap på 10 %.

I byen er det særlig ett område som peker seg ut med høye tap både i antall og prosentandel – krets 105 i Nordbyen med et tap på 15 %. Kretsen omfatter området rundt Holmestrand gamle kirke og strekker seg med Nordre Forstad opp på fjellet. Kretsen har mange registreringer og mye tett eldre bebyggelse. I deler av området har det vært byplanmessige endringer med saneringer og store byggeprosjekter, særlig i årene rett før SEFRAK-registreringen, men også noe inn i undersøkelsesperioden. Den andre bykretsen som har tap er 101, i hovedsak forstaden Dunkebekk. Her er tapet lik gjennomsnittet, dvs. 9 %. I de øvrige bykretsene, dvs. det meste av sentrum, er det ikke tap.

Ser man samlet på de mest tapsbelastede kretsene danner de en akse fra området ved den gamle kirken, ut fra byen opp langs Hvitsteinbakken og videre Hvitvingfossveien (Rv. 315) vestover. Det er også langs denne akse vi finner flere av de mest utbyggingspressede arealene i Holmestrand. Men bildet er ikke helt entydig. Det finnes kretser helt i utkantene som har tapsandeler over gjennomsnittet.

4.1.2 Tap – tettbygd/spredtbygd

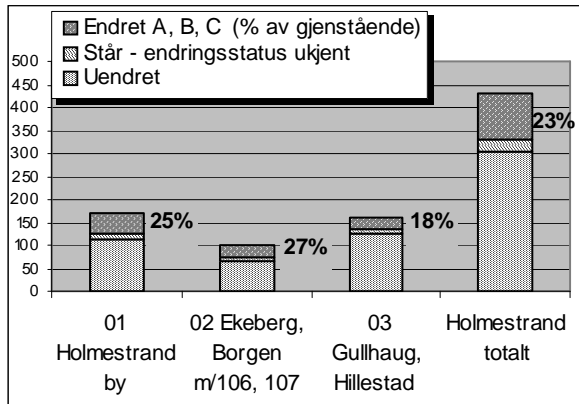

Kretser definert som tettbygde har noe høyere tapsprosent enn spredtbygde.

Resultatet indikerer at tettstedspress spiller inn på tapsfrekvensen. Enda tydeligere blir det om man går inn på de enkelte kretsene. Seks av de sju kretsene i kommunen som har tapsprosent over 15 % er definert som tettsteder av SSB. Som det går fram i kapittelet over, er det ikke er i den mest sentrale bykjernen presset har vært størst, men i de nye og gamle forstedene.

4.2 Endringer og geografiske variasjoner

4.2.1 Endring – områder

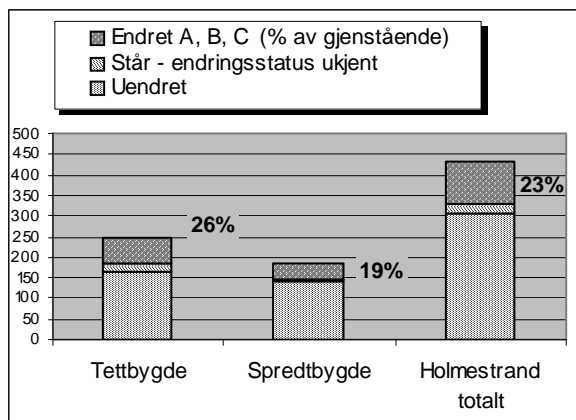

De nærmeste forstedene rundt den gamle byen har høyest prosentandel endrete hus. Den er lavest i de vestlige delene av kommunen.

Undersøkelsen viser en motsatt trend, i forhold til oversikten over tap og områder. Planområde 03 Gullhaug, Hillestad har høyere tapsandel enn gjennomsnittet, men lavere endringsandel.

Undersøkelsen forsterker inntrykket av at mange eldre hus i de gamle forstedene settes i stand, i hovedsak for fortsatt å være boliger.

4.2.2 Endring – tettbygd/spredtbygd

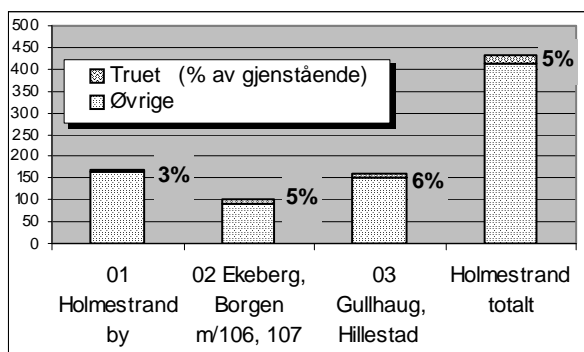

Kretser definert som tettbygde har klart høyere endringsprosent enn spredtbygde.

Undersøkelsen viser at tettstedspress sannsynligvis er en faktor ved endring av eldre hus. Sett sammen med undersøkelsen over områder, ser det ut som om denne har vært viktigere i tettstedene nært sentrum og byen.

4.3 Tilstand og geografiske variasjoner

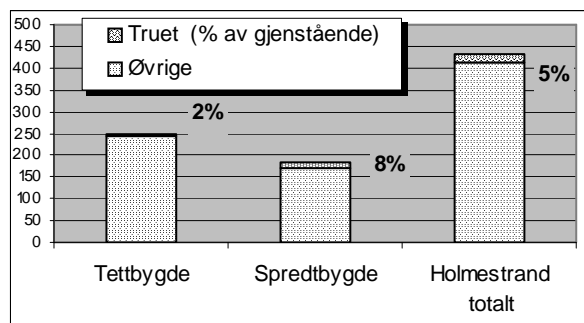
4.3.1 Tilstand – områder:

Byen har lavest andel hus som er truet på grunn av dårlig teknisk tilstand. Gullhaug, Hillestad flest.

Det er tilstanden for jordbruksbebyggelsen som gir utslag for 03 Gullhaug, Hillestad – som er delområdet med de største og samtidig minst sentrale jordbruksområdene.

4.3.2 Tilstand – tettbygd/spredtbygd

Det er de spredtbygde områdene av kommunen som har flest dårlige hus.

Forskjellen er markant og som ventet etter undersøkelsen over bygningstyper. Det er driftsbygninger og andre uthus i jordbruket som er mest usatt for forfall.

5 Registreringstidspunkt og variasjoner

Med unntak for et par, tre hus som ble fotografert i 1989, er SEFRAK-registreringen i Holmestrand gjennomført i 1991 og 1992. det er derfor ikke foretatt noen undersøkelser over variasjoner i tap og endring fordelt på registreringsperioder.

Hvittingfossveien 78 har trolig bakgrunn som en av husmannsplassene under Hvitstein, og representerer småkårsbebyggelsen langs innfartsvegene på plataet. Det er en liten toromsstue, en av få som ikke er bygd ut eller modernisert. Som så ofte med slik bebyggelse ligger den i dag langt ut i vegløpet, noe som gjør den svært utsatt for riveønsker fra Statens vegvesen, i flg. opplysninger fra registreringen.(0702-210-006)

6 Konsekvenser og tendenser

6.1 Konsekvenser for kulturminner og kulturhistoriske sammenhenger som følge av kommunens generelle utvikling

6.1.1 Befolkningsutviklingen

Mellom SEFRAK-registreringen i 1991 og MOV-undersøkelsen i 2004 har folketallet i kommunen vokst med 358 personer, dvs. en tilvekst på 4 % – 0,3 % pr. år. Siden kommunesammenslåingen i 1964 har veksten vært 44 % – noe som tilsvarer 1,1 % pr. år. I forhold til de foregående tiårene har befolkningspresset med andre ord flatet noe ut etter 1990, sterkest var veksten på slutten av 1960-tallet og utover 1970-tallet.

Mens den første etterkrigsutbyggingen hadde rot i behovet for arbeidskraft til egen industri og næringsliv, har Holmestrand som bosettingskommune for regionen blitt mer og mer framtrødende, det gjelder ovenfor Vestfold-regionen og Drammen-/Oslo-regionen. Dette er også en del av kommunens politikk, og noe man i de siste årene har markedsført kommunen med. Nye E18 (åpnet 2001) vil trolig være med å styrke den regionale tilknyttingen, både når det gjelder bosetting og næringsetablering.

6.1.2 By- og tettstedsvekst

To forhold har gjennom historien spilt en avgjørende rolle for kommunens utvikling: 1) de spesielle naturforholdene – den trange strandbremmen byen lå på satte klare rammer for byens vekst. 2) forholdet til de store kommunikasjonslinjene i regionen – gjennomgangstrafikken fra nord til sør på Oslofjorden vestsida, jernbane og veg, har direkte og indirekte påvirket utvikling i den gamle byen og jordbruksbygda på plataået.

Midt på 1900-tallet var strandbremmen full. Tyngden av folkeøkningen etter krigen kom i omegnskommunen Botne, dette var også en del av motivasjonen for kommunesammenslåingen i 1964. I dag bor omlag halvparten av innbyggerne på strandflaten, det vil i hovedsak si i den gamle byen, halvparten på plataået. Ved registreringen tidlig på 1990-tallet bodde ca. 83 % i tettbygde strøk, i 2003 var tallet steget til 84 %.

Undersøkelsen viser at ny arealbruk er den viktigste årsak til tap i Holmestrand – det gjelder for ca. halvparten av alle tapene. De fleste er knyttet til utviklingen i tettbebyggelsen. Det er rimelig å se disse i sammenheng med befolkningsvekst og arealpress.

Byen – fra saneringsspøkelse til byggeboom

Utbyggingen av de nye boligfeltene på plataået i 1960-70-årene hang sammen med situasjonen i den sterkt trafikkbelastede byen i disse årene. Om det var stor aktivitet på plataået i disse årene var det motsatte tilfelle i byen. Gjennomgangstrafikken på Sørlandske hovedvei (E18) gjorde sentrum lite attraktivt for nybygging. Sammen med byplaner som forutsatte total sanering, medførte dette forfall og stillstand. Svært lite ble revet utover det som gikk tapt i branner, og den totale saneringen ble aldri gjennomført. Men trafikken tok stadig større plass, forfallet førte på sikt til store endringer.

Da Holmestrandtunnelen i fjellet bak byen åpnet i 1983 forsvant gjennomgangstrafikken. Sammen med høykonjunkturen i første halvdel av 1980-tallet førte det til en revitalisering av byen, både mht. boligutbygging og næringsetableringer. Resultatet var rehabilitering av eldre hus, men også riving, fortetting, funksjonsendringer og tung ny utbygging flere steder. Nordbyen ble igjen et attraktivt boligområde. Samtidig som byen ble rammet av et par større branner ble det gitt en rekke rivingstillatelser. En 20-talls gamle trehus forsvant bare i Nordbyen i kjølevannet av byfornyelsen i disse årene. Også bystrukturen ble endret ved at gateløp ble sperret eller lagt om. Trolig endret byen

seg mer i løpet av dette ene tiåret enn i det foregående hundre. De fleste tapene i denne perioden ligger rett forut for SEFRAK-registreringen, men noe er fanget opp og kan dokumenteres i undersøkelsesmaterialet.

Registreringen i Holmestrand begynte i 1989 ved Nils Kjærsgate 1–3 og Rådhusgata 2, fordi husene her var vedtatt revet (0702-105-023-025). Denne bebyggelsen markerte en av de eldste og viktigste vegløpene mellom byens brygger, kirken og opplandet gjennom Nordre Klev. Både Vestfoldbanens omlegging til normalspor og siden utbyggingen av Rådhusgata til gjennomfartsveg førte til endringer av sammenhengen til Nordre Klev. Da trehusbebyggelsen som sto her ble erstattet med tung boligbebyggelse sist på 1980-tallet forsvant alle spor. Den gamle forbindelsen er i dag redusert til en stump mellom Museumsgården og Hotell Societeten.

Bryggene

En viktig del av dette bildet gjelder forvandlingen av sjøfronten. 1980-tallets utbyggere fattet ny interesse for havnemiljøer og det kommersielle utviklingspotensialet disse hadde. Bryggene, som lenge hadde vært en bakside i Holmestrand, ble nå et nytt sentrum i konkurranse med Langgata. Kullboden ble kjøpesenter, store boligkompleks kilte seg inn mellom eldre hus, i tillegg til at havnelageret ble bygd om til boliger. Langs kaiene kom strandpromenade og lystbåtene inntok havnebassenget. "Urban rekreasjon" ble nytt satsingsområde og bryggemiljøet merkevare for Holmestrand. Da registreringen kom i gang var denne prosessen kommet langt, men følgene kan også spores i materialet i undersøkelsesperioden.

Småårsbebyggelsen langs innfartsvegene

I de første årene til industribyen Holmestrand kom det meste av den nye boligutbyggingen som en forlengelse av byen mot sør. Men også de gamle innfartsvegene har en lang historie som bosettingsområde for vanlige folk, og har vært et naturlig område for fortetting etter hvert som byen vokste. Småårsbebyggelsen langs innfartsvegene framstår som en karakteristisk kategori i registreringsmaterialet for Holmestrand. Områdene nærmest byen med mest slik bebyggelse framsto som etablerte,

Leira 5 i Nordbyen (0702-104-009) var en av de bevarte, større anleggene ved havna med datering til tidlig 1700-tall. Hovedbygning og sidebygning var sammenbygd før registreringen i 1992 og registrert under ett. Hovedbygningen var nylig pusset opp og er uendret siden da. Da man begynte arbeidet med fløyen mot havna, viste denne seg for dårlig å sette i stand. Den er siden erstattet av et nybygg med tilnærmet samme form. Et gjennomgående trekk ved såkalte erstatningshus og ombygde hus slik de ofte blir etter omfattende endringer er mye større grad av regelmessighet og symmetri i fasadene.

Erstatningshus i Kirkegata 16, der både forgård og bakgård er byttet ut med ny boligbebyggelse. Forgården mot gata har tilnærmet samme størrelse som den gamle gården, men takformen er "rettet" opp og gir større volum, og fasadene er "ryddet opp" mot det mer regelmessige. Mot gata er gesimshøyden behold (se også kap. 3.1). Bakgårds huset er byttet ut med et større leilighetsbygg. De nye husene ligger innenfor tradisjonell trehusbebyggelse, med stående trepanel og vindusinndeling etter mønster fra før funksjoperioden. (0702-105-003, 004)

tettbygde villområder ved SEFRAK-registreringen først på 1990-tallet, men undersøkelsen viser en fortsatt stor aktivitet i disse områdene siden også – med utstrakt sanering i småkårsbebyggelsen som resultat. De fleste av de dårligste husene i kategorien er enten revet, eller bygd om i løpet av undersøkelsesperioden. Det er i dag få hus som er direkte truet på grunn av dårlig tilstand. I den grad den gamle stuebebyggelsen er bygd om til fortsatt å fungere som boliger er endringene store, og det varierer hvor lesbart det opprinnelige huset er. Kategorien "småkårsbebyggelsen langs innfartsvegene" er i dag langt mindre synlig i forstadsmiljøene.

De to kleivene fra byen spredte seg i flere veger opp på plataet. De gamle vegene inngår i dag i et nettverk av senere villaveger, og det er ikke så enkelt lenger å se det historiske hierarkiet mellom dem, særlig når ankerfestene i tidligere eldre bosetting blir færre.

Oppå fjellet

Etter krigen kom feltutbyggingen og fortetting opp på plataet, i et belte nærmest byen og mot skrenten, og ved det gamle kommunesenteret i Botne, Gullhaug. Langs platakanten lå det før flere store gårder, som i dag er slukt opp av tettbebyggelsen. Jordvernete satt etter hvert en stopper for utbygging videre inn i det mest produktive jordbruksbeltet. I randsonen mellom bebyggelsen og jordbruket ligger også flere større anlegg med offentlige institusjoner, skoler og servicesentre som bl.a. skal betjene den nye bosettingen på plataet. I tillegg har det i de senere årene kommet flere næringsparker i samme belte, med tilknytting til de nye og gamle hovedvegene.

Våningshuset på Søndre Kleivan var i god stand ved registreringen i 1991, et tradisjonelt midtgangshus med eldste del fra 1700-tallet. Søndre Keivan var allerede da i ferd med å bli regulert for utbygging. I dag er gårstunet borte, eiendommen planert og klargjort, men ikke bebygd. Kleivan har sitt navn etter den gamle ferdselsvegen opp Angerskleiv. Her gikk hovedvegen før Kongevegen langs fjorden ble bygd i 1790-årene. (0702-209-001)

6.1.3 Jordbruksbygda Botne

Botne har vært og er fortsatt en rik og utpreget jordbruksbygd med noe skogbruk. Nærheten til Holmestrand by har fra langt tilbake preget næringen. Ved byens oppkomst var bøndene sterkt involvert i trelastutførselen og skipstrafikken. Etter hvert som byborgerne tok styring over handelen, satte de også preg på mange av de nærmeste gårdsanleggene som ble sommerresidenser med staselig anlagte gårdsanlegg. Den voksende byen Holmestrand, men også andre byer i regionen, representerte et nært marked for jordbrukets produkter, noe som ikke minst fikk betydning etter hvert som kommunikasjonene ble utbygd. Fra begynnelsen av 1900-tallet stimulerte melkekondenseringsfabrikken ved fjorden bøndene i opplandet til ytterligere drift basert på melkeproduksjon.

Press fra ulike kanter

Men siden byen vokste seg opp over fjellkanten har jordbruksarealet vært på vikende front. Mellom 1947–89 ble arealet til kultivert åker og eng redusert med ca. 25 %, ti år senere ytterligere 6 %. Noen av kommunens beste jordbruksarealer ligger nettopp i skjæringspunktene mellom byen og den nye tettbebyggelsen på plataet, konflikter mellom utbyggingsinteresser og landbruksinteresser har ikke vært til å unngå.

Kommuneplanen 1990–2000 peker på at som hovedregel skal utbygging styres til lite produktive skogarealer. Men siden SEFRAK-registreringen tidlig på 1990-tallet har jordbruksbygda Botne vært presset fra flere kanter – gjennomføringen av E18 med nye kryss, nye tilførselsveger, opprusting av gamle veger, og andre ringvirkninger i form av næringsparkutbygging, senterutbygging og videre boligutbygging.

I tillegg kommer det generelle kravet om strukturrasjonalisering i jordbruket. Det blir stadig færre gårdsbruk. I flg. jordbrukstillingen mellom 1989–99 (SSB) har det vært en markert reduksjon av driftsenheter i tiåret – samlet 31 %. Og det er først og fremst de små enhetene som blir borte – for bruk under 49 dekar er reduksjonen 79 %. For de større bruka er status omtrent uforandret. Reduksjonen i jordbruksareal i drift mellom 1989–99 gjelder først og fremst kornåkrene, eng til slått og beite har økt noe, det har også antallet beitedyr.

Forandringer i kulturminnebestanden

Undersøkelsen over SEFRAK-hus viser at det er landbruksbebyggelsen som kommer dårligst ut samlet, sett med samfunnssektor, sosial miljøsammenheng og hustyper som innfallsvinkel. Driftsbygninger og små funksjonsspesifikke uthus til det tradisjonelle jordbruket er de hustypene som har størst tap sett i prosentandeler, de er mest truet og minst endret (det siste vil ofte si at de ikke er satt i stand for videre bruk). Også våningshus knyttet til jordbruket ligger over gjennomsnittet mht. tap, og siden dette er den største enkeltgruppen hus, gjelder det også flest i antall – og omfatter gårdsbruk og husmannsplasser. Men mens tapet på gårdsbrukene omfatter et større spekter av hustyper, er det først og fremst våningshus som har gått tapt på plassene. Dette har også sammenheng med at det her først og fremst er våningshusene som er registrert. Eldre uthus i disse miljøene synes å ha vært sjeldne alt på førstegangsregistreringstidspunktet.

Men tapene i landbruksbebyggelsen er spredt på ulike miljøer – en del av tapene gjelder tidligere landbruksbebyggelse i tettstedene og utbyggingsområdene, andre har klart referanser til strukturrasjonaliseringen med sammenslåtte bruk eller nedlage småbruk, atter andre nettopp aktive gårdsbruk i de mest produktive landbruksområdene. Her har eldre hus måttet vike plass for nye driftsbygninger, våningshus, garasjer og andre endringer i tunet.

Den moderne strukturrasjonaliseringen i jordbruket var kommet langt i Holmestrand også ved registreringen først på 1990-tallet. I utgangspunktet bl det registrert relativt få driftsbygninger og andre tradisjonelle uthus, bestanden bar tydelig preg av å være desimert. Hus som kan knyttes til en tidligere, ekstensiv utnyttelse av utmarka er f. eks så godt som fraværende, men som tufter er det

Jordvernet satte etter hvert en stopper for utbygging videre inn i det mest produktive jordbruksbeltet. I stedet er veksten styrt i retning av feltutbygging på mindre produktive arealer, i hovedsak skog. Landskapsbilder som dette ved Li (0702-303-006) vest for Gullaug er typisk for mye av det tettstedsnære jordbrukslandskapet i Holmestrand – et sammenhengende jordbruksbelte på flatene, med gårdstun som mer eller mindre stikker fram i randsonen mot tettbebyggelsen i åsen, der tidligere gårdsskogen lå. Også denne type feltutbygging kan presse rester av småkårsbebyggelsen, som ofte har vært lokalisert til de samme mindre produktive randsonene i gårdslandskapet.

Gullaug har tatt mesteparten av kommunens befolkningsvekst siden 1970-årene, og er det største tettstedet utenom byen. Stedet ligger midtveis i kommunen ved hovedvegen til opplandet – Hittingfossveien, Rv. 315.

Tettstedet Gullaug var administrasjonsstedet i gamle Botne kommune før sammenslåingen med Holmestrand i 1964. Stedet har sin forutsetning i den nye Hittingfosschauséen fra 1850-tallet, i dag Rv. 315. Gullaug ble stoppested på Hittingfossbanen i 1902. Det er registrert en viss konsentrasjon av hus fra før 1900 på Gullaug, i tilknytning til vegen og det knutepunktet som kom her. Boligsatteliten Gullaug fra andre halvdel av 1900-tallet sprer seg ut på hver side av det gamle stedet ved vegen.

Det gamle senteret markerer seg ikke som spesielt utsatt for tap i MOV-undersøkelsen. Bildet viser våningshuset på Lille Gullaug. 0702-306-002. Stasjonen lå til høyre.

Løkka under Mellem Solberg er et typisk eksempel på nedlagt småbruk med beliggenhet for seg selv, i forhold til grenda med hovedbruka. Innhusene, stuebygningen og bryggerhuset holdes i hevd, i hovedsak til fritidsformål, mens låven begynner å bære preg av manglende funksjon og vedlikehold. Låven var forlengst gått ut av bruk også ved registreringen i 1991. (0702-302-012-014)

Solum Golf var spilleklar sommeren 2003. Med søndre avkjøring fra nye E18 til Holmestrand ble Solum et sentralt sted i forhold til befolkningskonsentrasjonene i Vestfold og Drammen/Osloregionen. Hovedtunet på Solum og husmannsplassen Kistestuen ligger på hver sin side av banen. Ved registreringen i 1991 var det gårdsdrift her, men Kistestuen var for lengst blitt feriested. (0702-202-, 005)

fortsatt spor. Mange av husene i denne kategorien som er borte siden førstegangsregistreringen, var ute av bruk i 1991–92. Mange var i svært dårlig stand. Flere sto i tun som sto ubeboede, og det er blitt flere slike i perioden. Det er rimelig å trekke en sammenheng mellom disse og de nedlagte småbruka jordbrukstallingene 1989–99 forteller om. I hvert fall er begge deler er klare uttrykk for den samme prosessen i et større tidsperspektiv. Men det finnes eksempler på småbruk og gamle plasser i som blir bevart ved bruk også i jordbruksområdene av Holmestrand, da som feriesteder og utskilte boligeiendommer.

Eldre sentra, knutepunkter

Det er Botne kirke og Hillestad kirke som er de eldste sentrene i bygda Botne, også i forhold til byen. Før kommunesammenslåingen i 1964 var Gullhaug administrasjonssenter i Botne kommune. Ut i fra registreringsmaterialet er det ikke mulig å se at det har skjedd store endringer i disse miljøene.

6.2 Arealfragmentering, større inngrep

6.2.1 Vegprosjekter

Gjennomføringen av nye E18, som åpnet i 2001, faller inn i sin helhet inn under undersøkelsesperioden. Det er et stort prosjekt der E18-traséen i seg selv skjærer gjennom Botne fra nord til sør. I tillegg kommer kryssområdene ved Island og Bentsrød/Solum, delvis ny trasé for Rv. 315 ved Hillestad, og ny søndre avkjøring mot Holmestrand ved Bentsrød. Selv om vegen berører mest utmark målt i areal, går den også gjennom sentrale bygdelag i noen av de mest produktive jordbruksområdene. Konsekvenser av vegprosjektet er sporbart i undersøkelsen av SEFRAK-materialet, men i forhold til størrelsen på prosjektet er det likevel få registrerte hus som har gått tapt som følge av selve vegutbyggingen. Tapene gjelder ikke E18-traséen selv, men et par, tre våningshus ved kryssområder/tilkjøringsveger.

Indirekte virkninger er trolig større, da vegen berører flere gårdslandskap med registrert bebyggelse. Denne undersøkelsen har ikke bakgrunnsmateriale til å bedømme eventuelle brudd på andre historiske sammenhenger, ferdselslinjer, eiendomsstrukturer og lignende. Indirekte kan også uvisshet i den lange planleggingsfasen har påvirket kulturminnebestanden, det er opplysninger i materialet som antyder det.

Andre ringvirkninger kan få enda større betydning. Utvidelsen av næringsparken på Bentsrød og Grefsrud var ikke ferdig utbygd i 2004, og den berører registrerte gårdsanlegg.

Lokaliseringen av Golfbanen på Solum kan trolig også tilskrives som ringvirkning av det nye krysset med E18. Begge deler påvirker registrerte gårdsanlegg og den sammenhengen de har vært en del av.

6.2.2 Større anlegg

Som det går fram av ovenstående har det vært mange store utbyggingsprosjekter i tillegg til veganleggene siden SEFRAK-registreringen, men kun fem hus kan dokumenteres å ha gått tapt som direkte følge av disse, det gjelder Nils Kjærs-gatemiljøet i Nordbyen og Kleivanefeltet på plataet, begge med formål boligutbygging.

Samlet utgjør tap knyttet til veg- og feltutbyggingsprosjekter litt over 1/3 av tapene som kan rubriseres som ny arealbruk. Om man tar med ringvirkninger, f. eks knyttet til vegtiltak, kan det hende at denne gruppen skulle vært større, men denne undersøkelsen har ikke anledning til å gå i dybden på dette. Undersøkelsen viser at prosentandelen tapte er markert større enn gjennomsnittet i flere av kretsene som følger utbyggingsaksen gjennom kommunen, langs Rv. 315. Det er likevel klart at de fleste tapene følger et spredt mønster og kommer som følge av private beslutninger.

Bakke nord i Botne. Hovedbygning og sidebygning er registrert, og begge er uendret siden registreringen i 1991. I 1947 var det i tillegg stabbur og smie, begge gamle, og en stor sveitserlåve fra 1911 – i dag erstattet av to lave uthus på samme sted, og dels på låvens grunnmur. Situasjonen er typisk for mange bruk. De eldste små uthusene var ofte borte før SEFRAK-registreringen kom i stand. Flere sveitserlåver fra århundreskiftet er enten revet eller står uten bruk i en uavklart situasjon. (702-311-035,036)

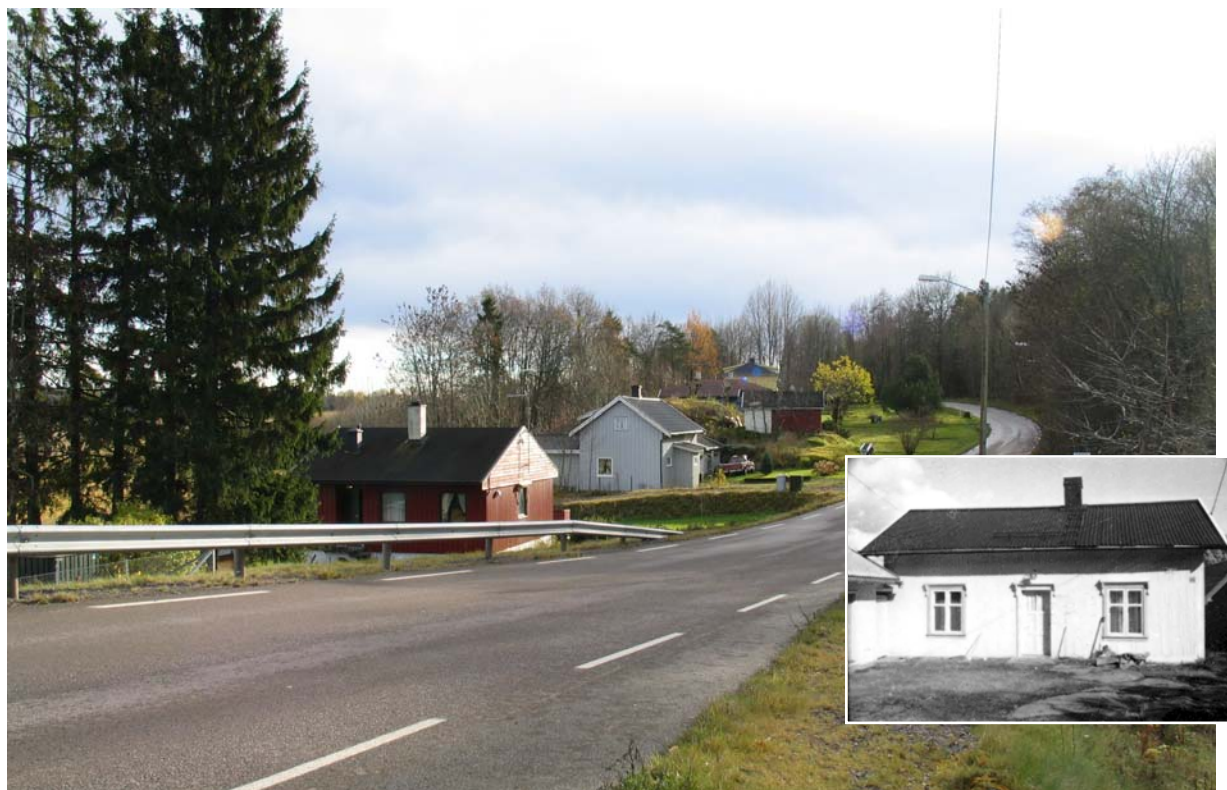
I nordenden av Tømmeråstjern helt nord i Holmestrand ligger to husmannsplasser Øvre og Nedre Tømmerås under Bakke. Bare stuebygningene er registrert, de holdes i hevd som utleieboliger/feriesteder, og situasjonen er uendret siden registreringen i 1991. Eldre uthus er for lengst borte, og det meste av jordveien tilgrodd. Nedre Tømmerås skimtes gjennom trærne. (0702-311-033)

Nye E18 ved Bringaker. Bringakervegen er ført i bru over. Selv om vegen mellom Grelland og Bringaker krysser en åpen jordbrukslend med mye bebyggelse og flere gårdsbruk der det er registrert hus før 1900 på de fleste, er ingen av de registrerte gått tapt på grunn av vegen. Men vegen er et merkbart inngrep i det åpne jordbrukslandskapet. (0702-302-018)

Den første bebyggelsen langs den smale strandflata under Botneplatået var trolig strandsitterplasser under gårdene på platået. Men de ble tidlig skilt ut som egne bruk, trolig med grunnlag i de ressursene for livsutkomme som sjøen og nærheten til byen gav. Fra slutten av 1800-tallet og utover 1900-tallet var det strandstrekningens potensial i rekreasjonssammenheng som sto i fokus. Det kom flere hytter, og eldre steder ble kjøpt inn til fritidsformål – som Bogenveien 2 (0702-106-011), som Lier Fagforening anskaffet. Men etter hvert som trafikkbelastningen tiltok, ble området mindre attraktivt. Da nye E18 åpnet i 2001 endret denne situasjonen seg igjen.

Stuebygningen på Fjellheim på Tolfsrud lå ved gamle Sørlandske hovedveg like i grensa mot Våle og kan ha vært husmannsplass/grindstue. Den var et enkeltbredda midtgangshus, typisk for flere av de minste bolighusene. På grunn av planlagt ny trasé for E18 var det riveplaner alt ved registreringen i 1991, og det ble siden revet. Huset sto like til venstre for grantrærne i det store bildet. I dag går den gamle hovedvegen i bru over E18 her. (0702-216-006).

Med bakgrunn i planene om ny E18 ble Bentsrud/Grefsrud reservert som næringsområde i kommuneplanen for 1990–2000. Området kalles i dag Vestfold Næringspark og markedsfører seg med beliggenheten ved motorvegen og den søndre avkjøringen til Holmestrand. Bildet viser bebyggelsen på Bentsrud, en av storgårdene på platået med klassisistiskpreget hovedbygning fra første halvdel av 1800-tallet (0702-216-004). Driftsbygningen og bryggerhuset er fra første del av 1900-tallet.

7 Saksbehandling, planforhold m.m.

7.1 Bruk av SEFRAK-materialet i kommunen

Holmestrand kommune har hatt kopier av SEFRAK-skjemaer og kartmaterialet siden registreringen ble gjennomført. Det har vært etablert praksis å sjekke registeret ved byggesak- og plansakbehandling. I tillegg har SEFRAK-opplysningene vært tilgjengelig digitalt gjennom GAB-registeret.

Holmestrand knyttet seg tidlig til et AREALIS-samarbeid med fylkesmannen i Vestfold og nabokommuner (i første omgang fem). 1. generasjons digitale temakart med bl.a. SEFRAK-data har vært tilgjengelig for kommunens saksbehandlere fra 1998. Bruken av dette som digitalt verktøy for den enkelte saksbehandler svarte imidlertid ikke til forventningene, det var bl.a. få ansatte som kunne bruke det. I 2004 ble det besluttet å videreutvikle AREALIS-verktøyet for bl.a. å styrke brukervennelighet og tilgjengelighet – også for allmennheten på nettet. Dette under prosjektet "Arealis i full skala – Vestfold fylke" der Vestfold er et av to fylker valgt ut som pilotprosjekter av Statens kartverk. Fylkesmannen i Vestfold leder prosjektet.

Det har vært rutine å sende rivesøknader og endringsforslag til uttalelse hos kulturvernmyndighetene, men med noe ulik praksis for byen under fjellet og bygda på platået. Dette har vært gjennomført mer konsekvent for byen.

7.2 Planforhold

7.2.1 Kulturminner med formelt vern

Bygninger fredet etter kulturminneloven

- *Holmestrand politistasjon* ble bygd som rådhus i 1864, og var i bruk som kombinert rådhus, arrest og tinghus frem til 1927 da den ble tatt i bruk som hjelpefengsel. Fra 1950-årene har den vært benyttet som politikammer og er derfor omtalt som Holmestrand politistasjon. Fredet i 2003.
- "*Fattighuset*" i Kirkegata 7 er oppført i to trinn, første etasje i 1762, andre etasje ble bygd på i 1828. Huset har nær sammenhengende historie som sosial institusjon i offentlig eie fra det ble bygd. Fredet i 2003.
- *Hovedbygningen på Nedre Gausen* fra ca. 1740, fredet i 1923.
- *Botne kirke*, som er en steinkirke fra middelalderen er automatisk fredet.
- Inngangsportale fra Niels Kjærsgate til *Holstgården* (Holmestrand museum), fredet i 1923.

Kommunale planer

Reguleringsplaner: Societeten og Holmestrand Museum er regulert til spesialområde "bevaring bygning" etter plan og bygningsloven.

Kommunedelplan bysentrum: Arealdelen, vedtatt 2001. Områder med stor verneverdi er markert med skravur på kartet. I teksten på kartet heter det: "Enkeltbygninger og hele bygningsmiljøer innenfor disse områdene skal bevares". Planen har bestemmelser om endringer, tilbakeføringer, erstatningshus og tilpassing av ny bebyggelse. Den bygger på analyser utarbeidet av kommunen i "Bevaringsverdige miljøer i Holmestrand" fra 1995 og "Bygningsmiljø, byen under fjellet" fra 1996. Disse fikk ingen formel status før gjennom kommunedelplanen i 2001. Kommunedelplanen ses i sammenheng med

heftet "Byen under fjellet, Grønne verdier og Bygningstiljø. Estetisk veiledning" fra 2001. Denne og registreringene i "Bygningstiljø, byen under fjellet" skal i. flg. kommunedelplanen legges til grunn ved behandling av byggesaker og planer innen bevaringsområdet, og ved fasaderehabilitering. I heftet Byen under fjellet (2001) er kulturhistoriske verdier sett i sammenheng med vurderingen av grøntstrukturer. Kartvedlegget viser en tilnærmet heldekkende evaluering (fra 1996) av byområdet, der avgrensede miljøer som representerer ulike stadier av byens utvikling er klassifisert i fire kategorier etter verneverdi. Heftet har en stilhistorisk oversikt knyttet til Holmestrand's bebyggelse, som bakgrunn for estetisk veiledning for restaurering og tilpassing av nybygg.

Museum og andre bygninger i offentlig eie

- *Holmestrand Museum* i Holstgården ble opprettet i 1937 og eies og drives av Holmestrand Museumsforening. Inngangspartiet mot Niels Kjærsgate er fredet. Holmestrand Museum er et bymuseum for Holmestrand.
- *Nord-Jarlsbergmuseene* er et interkommunalt område museum for nordre Vestfold, med særlig ansvar for nyere industrihistorie i regionen. Virksomheten holder til i gamle Hotell Societeten/Tranberggården.
- *Holmestrand Aluminium museum* ligger i den eldste delen av fabrikkområdet til Norsk Hydro i sentrum. Bygget er fra 1870–80-tallet (men ikke SEFRAK-registrert).
- *Reidvintunet*, ligger ved Hillestad og består av den gamle Ramberg skole og forfatteren Kåre Holts dikterstue som er flyttet dit. Foreningen Reidvin-tunet ble stiftet i 1995, med formål å ta vare på den folkelige kulturen i Hillestad og Botne.
- *Olav og Emma Duuns Hus* eies og drives av Olav og Emma Duuns Stiftelse, og ble overtatt i 1973 i henhold til Emma Duuns testamente. Stiftelsen har ansvar for at huset holdes i hevd som et minne om forfatteren Olav Duun. Duun bodde her fra 1914 til sin død i 1939, og mesteparten av hans litterære verker ble til her.
- *Backergården* i Langgata er en klassisistisk bygning fra 1806, bl.a. knyttet til søstrene Agathe og Harriet Backer som bodde her fra 1852–1857. Eies av Holmestrand kommune. Holmestrand kulturkontor holder til her.

Museumsgården (Holstgården) til venstre og Hotell Societeten (Tranberggården) til høyre, der henholdsvis Holmestrand Museum og Nord-Jarlsbergmuseene holder til. Den gamle Tranberggården ble i 1890-årene bygd om til Hotell Societeten. Etter registreringen er huset restaurert tilbake til den sveitserstilutformingen det fikk da det ble hotell. (0702-104-022, 024)

Kilder

Litteratur

Ascheoug og Gyldendals *Store norske leksikon*, 1994 og "storenorskeleksikon.no", 2004.

Bruerberg, Widar og Klingan, Per Øivind. 2002. *Holmestrand 250 år. En reise gjennom Botnes og Holmestrands historie.*

Dahl, Åse. 1991. *Langs Kongeveien fra Vollsås til smørstein. Holmestrand kommune.*

Forlaget Norske Gardsbruk 1947, *Norske Gardsbruk Vestfold Fylke I*

Holmestrand kommune. 2001. *Byen under fjellet. Grønne verdier og Bygningstiljø. Estetisk veiledning.*

Holmestrand kommune. 2001. *Kommunedelplan bysentrum .*

Holmestrand kommune *Kommuneplan for Holmestrand, 1989. 1990–2000. Arealdelen, kart og hefte.*

Sanner, Egil Kristoffer. 1967. *Botne bygdebok, bind 3.* Holmestrand

Tvilde, Dag m.fl. 1994. *Byform og strukturanalyse av Holmestrand.* Asplan VIAK a.s. for NSB BRS

Unneberg, Sigurd. 1952 *Botne bygdebok, bind 1. Gårds- og slektshistorie.* Oslo/Gjøvik.

Aamodt, Øivind. 1995. *Skinner og minner, "Holmestrand by". Modernisering av Vestfoldbanen.* Roslands arkitektkontor as for Fylkeskultursjefen i Vestfold/NSB BRS.

Arkiver, registre, internettadresser.

Digitalarkivets folketellinger. <http://digitalarkivet.uib.no/>

Dokumentasjonsprosjektet. www.dokpro.uio.no/. Matrikkelutkastet av 1950.

Miljøstatus i Norge. www.mistin.dep.no

SEFRAK-registreringen Holmestrand 1991-92, skjemaer og kart.

Statistisk sentralbyrå. 1981. *Dokumentasjon 1980.* Kongsvinger.

Statistisk sentralbyrå. 1982. *Folke- og bustadteljing 1980.* Kongsvinger.

Statistisk sentralbyrå. 1992. *Folke- og bustadteljing 1990* Oslo-Kongsvinger.

Statistisk sentralbyrå. Faktaark, 1999. *Jordbrukstillingen Holmestrand* (www.ssb.no).

Statistisk sentralbyrå. 2001. *Befolkningsutviklingen i kommunene.* (www.ssb.no).

Statistisk sentralbyrå. 2005. *Tall om Holmestrand kommune.* (www.ssb.no).

Statens kartverk. Topografisk hovedkartserie M711, 1813 IV, 1814 III

Muntlig informasjon: Pål Arvesen, Åse Dahl. Holmestrand kommune.

Topografisk kart 1:100 000: 14 B Moss 1869 og 1912, og Norge 166/16 ca. 1850–60. Statens kartverk Hønefoss.

Rektangelkart 1:25 000, 14 B2 og 14B3, Kap. N. Ræder 1907. Statens kartverk Hønefoss.

Rektangelkart 1:20 000, 14 BG Ltn. Heyerdal 1825. Statens kartverk Hønefoss.

Vedlegg 1. Bygningstyper: tapt, endret, truet – tabell

Vedlegg 2. Registreringskretser: tapt, endret, truet – tabell